

A SPANYOLOK MEXICÓBA

ERDÉLYI DRÁMATÉKA

I. G. Teleki Domokos

A Spanyolok Mexicóba
Szomorújáték

Sajtó alá rendezte Egyed Emese
Editio princeps



Kolozsvár, 2019

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.



nka
Nemzeti Kulturális Alap



Egyed Emese a sajtó alá rendezés idején az NKFI 120 197 számú pályázat támogatásában részesült.

© Egyed Emese, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

AMBRUS ENIKŐ, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TELEKI, DOMOKOS

A Spanyolok Mexicóba / Teleki Domokos ; sajtó alá rendezte Egyed Emese. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-739-137-4

I. Egyed, Emese (ed.)

I. G. Teleki Domokos
A Spanyolok Mexicóba

[1v.]

Az Author ezen Munkáját az Erdélyi
Nemes Magyar Társaság Könyves
Tárába bé-ajánlja. –¹

¹ B kéz, fekete tinta

[2.]

A Spanyolok Mexicóba.

Szomorú JÁTÉK
VI. Fel-Vonásokba
Spanyol Historicus szerint
ki-dőlgozva
irattatott Bétsben A[nn]o 790. és 791.
a M[agyar] Országí Diaeta alatt
egy Erdélyi Hazafítól.²

*Több rendbéli jobbitások után le-irattatott, és a' nyomtató 'Sajtó
alá el-készítettett Debretzenben 795. –³*

[2v.]

JÁTTSZÓ SZEMÉLYEK.

Montezuma Mexicai Császár		A
Kortez Spanyol Fő-Kapitány		B
D. Ordaz	Spanyol kapitányok	C
Petro Alvarádo	"	D
Gonzalo Sandoval	"	E
Velasquez de Leon	"	F
Diego de Thoro	Spanyol Hadnagy	G
1-ó	Spanyol Hadnagyok	H
2-ik	"	I
3-ik	"	K
4-ik	"	L
5-ik	"	M
6-ik	Némák	
7-ik	"	
P. Juan Diaz A' Seregnek Papja		K
Xicotenkál Tlascalai Vezér		O
Zempoalli Vezér		P
Két Tlascalanus		Q. q.
Egy Spanyol Katona Vera-Cruxból		L
Más ugyan-onnan (Néma)		S
Kakumatzin Tezkukoi Kis Király		T
Az Istakpalapi Kis Király		L

² B kéz, fekete tinta

³ C kéz, fekete tinta

[3.]			
1-ső		Mexicai Tanácsosok	X
2-ik		"	Y
3-ik	"		Z
4-ik	"		R
5-ik	"		O
6-ik	"		P
Négy Belső Udvari Szólga			Q.q. Vv.
Qualpopoca Mexicai Vezér			U
Pilpatoë Mexicai Test-őrzők Vezére			L
Qualpopocának Fija			T
1-ső	Tisztjei	Qualpopocának	v
2-ik	"		V
3-ik	Némák		
4-ik	"		
a. Topilzin Mexicai Fő-Pap			K
b. Papok.			
Sok Udvariak, Mexicoiak, Test-Őrzők,			
a' Spanyolok, Tascalaiak és Zempoallaik ⁴ Serege, Mexica Népség.			

NB Az egyenlő⁵ betűs Személyek olyanok, hogy azokat az el jádzáskor, egy actor is el jádzohatja. –

[3v.]

Characteri a' Főbb Játtzó Személyeknek

MONTEZUMA. Az ő characteri egyűgyü, igen természetes, azonba gyenge és gyáva. Néha-néha indulatba jöven majestást mutat characterében, többnyire pedig mindég gyengeséggel elegyes erőt. – A' Spanyolok eránt nagy vélekedésbe láttatik eleinte lenni; és erántok nagy félelmet, valamint nagy tiszteletet is jelent ki; de a' maga Vezérének győzedelmét megtudván, előbbád ezen nagy vélekedésenn; és megbizakodván a' Spanyolok ellen intselkedik, és ő ellenek a' kitsinálandó Planumban igen szorgalmatos és felettébb elbizott szivet mutat. – A' mikor Kortezi azon véggel jön, hogy őtet elfogja, előbb erőltetett méltóságot mutat, de azután erőssen és hirtelen megijjed, és hamar Kortezihez általadja magát. – Ekkor gyengeségét leginkább kiadja. – A' Spanyolok közt lévén, eleinte nagy aggodásban, és állapotjáról való kétségkedésben vagyon. – Melly indulatjait erőssen kimutatja. – A Spanyolok Qualpopocát elfogván, nagy szorgalommal és nyughatatlansággal vagyon ezen Vezére eránt, és magában gyakran küszködik, hogy vallyon [4.] elárulja-e maga magát és megmentse-e Vezérét, vagy nem? – Vezérének elveszténn nagyon szánakodik, és bús szivét 's gyötrődését nyilván kimutatja. – Vezérénn utóljára azzal akar segíteni (hirtelen arra határozván magát) hogy magát adja mindennek okául, és maga szenved, mint sem vezérét engedje ártatlanul meghalni; – de ezen resolutioja későre jön, és éppen akkor, mikor Kortezi hatalmasan néki büntetést dictál, és őtet lántzra

⁴ Javítva ebből. Zempoallaik

⁵ egy, beszúrva: enlő,

tészi. – Ez alkalmatossággal Montezuma egészen megháborodik, és igen megijjedt elmét mutat; nem tudja, mit szóljon, vagy mit miveljen. A' némaság ijedtségét, és az eltsüggedtség gyengeségét kijelenti. – Ezen Eset után Montezuma a' legnagyobb tsüggedésben vagon – tsak sorsánn sohajtozik, erőtelenségit és tehetetlenségit mélyjen érzi; és minden jó reménységtől megfosztatottnak esmervén magát, a Spanyoloknak magát alájavetni meghatározza.

KORTEZ. KorteZ kemény egyforma állandó characterrel bir, – Beszédjei okos és bátor Férfiat mutatnak, azonba az okossággal a' ravaszság nála együtt van, minden szóllása fontos, és minden tselekedete okkal 's tzállal van. – Nagy auctoritást ad magának, és méltó[4v.]ságát mindég fenntartja. – Indulatba jóvén heves, de nem gondolatlan. Érzenységi durvák, de jóra hajlók, és szive meginditható; a mérsékletességet mindenkor igyekezik fenntartani, de mégis ezen indulatja, kiváltképpen a' Spanyol Tisztek ingerlései, és a szánakodást megvető hidegvére, melly mindég lenni szokott, ha tsak feltett tzéljait elérni gondolta, erőtvett Diegónak minden szivreható beszédjei ellen is, mellyeknek ő nem kevés belső magánn való erőszak-tétellel tselekedett ellene – a Mexicai Vezért tűzre itélvén. –

VELASQUEZ. Ifjúi hevedségü, azonba vad, durva, és gondolatlan, teli roszz és ostoba vélekedésekkel, szive kegyetlenségre és boszszuállásra hajlandó, büszke és spanyol rátartású. Indulatba könnyen jön – és erőssen felzudúl –. Diegóval szüntelen való versengésben vagon.

DIEGO-ORDÁZ, ALVARÁDÓ SANDOVAL. Kemény és durva characterűek, és Velasquezhez útnek, kivéven hogy nints benne a' hevedség. De Sandoval mindazonáltal nem bir olly érzéketlen és kegyetlen indulattal, mint D. Ordaz, és Alvarado, mellyet az Itéletben kimutat, a' mikor meg[5.]hallván Qualpopocanak kivallását, nem akarja az ő elvesztit, jóllehet az Itéletben mind addig, boszszuálló vad indulatjának engedvén, azt akarta. – D. Ordaz, és Alvaradó kemény sziveket és kegyetlenségeket az Itéletben nyilván kimutatják.

DIEGO DE TORO. Szelid és érzékeny – azonban nem lágy characterű, magaviseletiben értelmes és okos Férfiút mutat. – Az Igasság mellett hartzol mindenkor; és az igaz ügy 's a' keresztyénség mellett szólván, indulatba jön, de a' mellyek mérsékletességétől meg nem fosztják, hanem szavainak annál nagyobb erőtvhatósságot adnak. Mindég egyforma és állandó magaviseletű – [5v.] akkor, amikor a tűzre itéltettek, az elvesztésre vitetvén, ezeknek kegyelemért, és az elvesztésnek halasztásáért esedezik, – ekkor a' szánakodás és minden emberi érzékenységek ujj erőtvadván szavainak, a' Spanyolokat könyörületességre hajtani igyekezik, – de hijjába, mert kősziveket meg nem indithatván, a' tűzre itéltetteknek elvesztése parantsoltatik. Diego mit tehet egyebet, hanem hogy Ember társainak kínos szenvedésit fájlalva, a' Spanyolok kegyetlenséginn felindulva, az ő tselekedeteket a késő maradék nevében is utálja és átkozza.

XICOTENKÁL A' TLASCALAI VEZÉR. Vad és durva characterú, a Mexicaiak ellen nagy gyűlölséget, a Spanyolokhoz nagy hűséget mutat. – Kemény szivű, boszszuálló, kegyetlen indulattal bír, melyet főképpen a Qualpopoca ellen tartott Ítéletben nyilvánosságossá téssen.

1-SŐ ÉS 2-IK TANÁTSOS. Mind a kettő okos, értelmes, és nagy-szivű Férfiúnak characterit mutatja, – magokviseletek, a'mellyből méltóság látszik ki, mindenkor egyenlő, mérsékletes, bátor és el nem tsüggedt, mind addig, a' mig minden remény-ségeiktől egészen meg nem fosztatnak. Uralkodójokhoz hivséget, de egyenlőséget is mutatnak, [6.] és néki nem hizelkednek, minden tanátsaik és beszédjeik pedig azt bizonyítják, hogy bölts Tanátsosoknak méltán neveztetheknek.

QUALPOPOCA MEXICAI VEZÉR. Qualpopoca tsendes, bátor, hideg vérű, és nagy lelkű characterit mutat, magaviseleti szerentsétlenségiben büszke, és komor. Az Ítéletben nyilvánvaló küszködésben vagon magában; Császárához hűségét és szeretetét még akkor is megtartja, mikor a halálnak Sentenziáját hallja; – Az ő fija ugyan mindeneket kimond: de ő jóllehet fijának kivallásánn látható küszködésben vagon, de azt a' magáéval mégis nem erőssiti – és a' maga oltalmazására semmit nem hoz elő, féltvén a' Császárt a Spanyolok boszszújától. Ez alkalmatossággal nagy lelkét kijelenti. – De fijának halálra ítéltetését is hallván, az Atyai érzékenységek és a' fájdalom nem engedhetik hogy többé a' Császártól vett parantsolatjait titkolja – az igazat kivallotta. De a' Spanyolok nem hivén az ő szavainak, sorsát nem változtatják, és sem néki, sem az övéinek nem kegyelmeznek. – Ezen kegyetlenségenn Qualpopoca erőssen megindul és elkeseredésit kimutatja. Az Executiókor Korteze ötlet téríteni akarván, nem győzzetethetvén meg olly rövid időnn, setétségben élt elméje, az igazságtól; nem akarja életét egy szivből nem származott vallástétel-[6v.] lel megmenteni; és Isteneihez való hűségét virtusnak tartván, abban álhatatosan megmarad, a halált megvetvén, – és ekképpen nagy lelkét mind halálíg fenntartja.

PILPATOË VEZÉR. Bátorsággal és nagy indulattal bíró character. – A rossz körülállásokban is el nem tsüggedt.– Vitézi elmét és nemes tűzet mutat mindenkor. – Az eltsüggedt Császárt és Tanátsosokat reménységgel éleszti: a' mig maga is attól (a' Császár lántzra vettetvén) egészszen meg nem fosztatik; és tehetetlenségét érezvén, tsak Mexicónak szomorú sorsát fájlalja. –

[7.]

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenés

Decoratio: Reggeli Idő – Szép nap – térség – meszszerűn hegyek látszanak.

Jelenés. A Spanyol Seregnek 3-ik Csapatja, melyet Velasquez vezet, 1-ő és 2-ik Tiszt. Ez a Csapat egy kevéssé megállapodik, és körül nézi a vidéket.

VELASQUEZ DE LEON, 1-Ő és 2-IK TISZT
(előlmennék – utánnok, de nem nyomokba a' Sereg. –)

VELASQUEZ

Melly gyönyörű vidék! Nézd melly pompás tekintetet ad Mexico! Né' melly büszkén emeli magát ama Tenger forma Tóból, és hogy mutatja fényes Épületjeit! – Nézd ama Tóban mennyi Sok Helységek látszanak elmerülve lenni! – Népes lehet ez a' Környék! Roppant város ez a' Mexicó! Nem tudom Országunknak mellyik Várossát hasonlithatnám hozzá! –

ELSŐ TISZT

Nézd amott⁶ meszsze ama sok hegyeket, mellyek bizonynal arannyal bővölködnek. – Melly szépen sűt a' nap erre az arany Vidékre!

(A katonák is egymás közt beszélgetnek, jöven is, állván is)

VELASQUEZ

Valójában kimondhatatlan kellemetes érzéseket gerjeszt fel én bennem ezen vidékek látása. Hát még ha meggondolom hogy majd az itt olly böven adakozó termé-[7v.]szetnek kintseihez jútunk! Melly nagy jutalmára lesz ez, a' mi eddig szenvedett és vitézűl kiállott sok bajoskodásainknak és sanyarúságainknak!

2-IK TISZT

(Indúlattal)

Óh arany Ország! majd miénk leszel!

VELASQUEZ

(a Sereghez)

Látjátok Vitézeim! el nem tsüggedtetek, engedelmeskedtetek, im' itt a' jutalom. De kétséges, ha vallyon ezt könnyen nyeriteké el, vagy tsak úgy ha eddig való bátorságokban és vitézségekben állandóul megmaradtok. Iparkodjatok, vessétek meg minden erőiteket, gondoljátok meg, hogy nem tsak hasznotoknak hanem betsületeknek is melly gyarapítására leszén, ha ezen Ország, mint más többek is, Vitézségek által jutna Fejedelműnk birodalma alá. – De menjünk – Korteáz már meszsze előrehaladt.

(Indúl Velasquez, az 1-ső és 2-ik Tiszt,a' Sereg rend nélkül)

⁶ Javítva ebből: Nézd! melly amott

II-ik Jelenés

Jón a Tlascalai Sereg, Xicotenkal vezeti, a' Zempoallai Vezér mellette, az után a' Sereg, kevésé lassan menvén –

XICOTENKÁL

Itt vagyunk már Frigyes Barátom ama büszke Montezumának Városánál! megboszszúljuk talán a' Nagy Idegen által, az ő rajtunk tett sanyargatását.

ZEMPOALLAI VEZÉR

Segedelmünkre hozták Iste-[8.]neink Idegen Frigyesünket, különben nyomorgatásainknak vége nem lett volna. Óh, Xicotenkal! Bóldogok vagytok ti Tlascalaiak, kik magatokat az ő járma alól kiszabadítottátok! de mi gyengébbek lévén még az alatt nyögünk. De most fog talán Zempoallának is napja felderülni!

XICOTENKÁL

Méltán reményled azt: bizzál a' Nagy Idegenben, és a' mi szövetségünkben. –
(Előbb mennek; utánnok a Tlascalaiak és Zempoallaiak Serege. Jón egy kis Spanyol Csapat az ágyúkkal, kiket mint egyéb Bagagiát Mexicai terhhordók visznek. Ezen kis Csapattal van az 5-ik és 6-ik Tiszt; a' katonák és az ágyúkat húzó Mexicaiak elől mennek, utánnok a' 2. Tiszt.)

5. TISZT

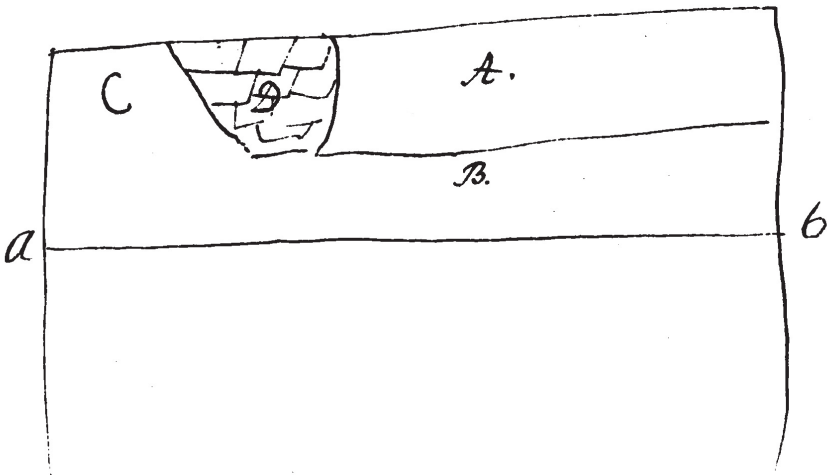
(menet)

Szegény terhhordó Mexicaiak! mint hirtzolják Városokba ágyúinkat, a' mellyek talán annak romlására készültek.

(Őket egynéhány Spanyolok követik, és elébbhaladnak)

III-ik Jelenés

Decoratio. Az előbbeni Firhang A. B. felvonatván a Theatrum illy módon változik:



[8v.]

A.) Tó, mellynek végében a' Scena hátúlsó részében Helységek és hegyek láttzanak. B.) Töltés, melly által Mexico Várossa a' Szárazzal egybe függ. C.) Nagy Uttsza, melyen Montezuma feljön. D.) Mexico Várossának egy része. – Egy széles Töltés, melly által Mexico a Szárazzal, egybefügg. A' Töltés partjánn a' Tó, mellynek végiben Hegyek és Helységek mintegy a' Tóba elmerülve láttzanak. A' Töltés végénn egy hoszszu uttsza, és a Városnak egy vége láttszik, ut C. et D. Az Uttszának legvégső részétől fogva láttszatik feljöni Montezumának fényes Udvari Serege; Sem a' Töltésenn, sem az Uttszánn szépség nints, hanem az Házak kerítéseiben sok szépség láttszik. A' Montezuma Udvari Seregének egy része (légyen 16) páronként elmegyen a Töltésenn Kortez eleibe. – Míg a hátra lévő Sereg a Töltéshez nem ér, mikor ezen Csapat elment, akkor kezd feljöni Montezumának Udvari Serege; ezen Sereg a' Töltéshez érvén, annak egy része a' Töltésnek partjára áll, és ott egy rendet formál; a' más része Montezuma mellett marad a' mig Kortez jön. Akkor Montezuma letéti magát karszékéből, és a' körülöttelévő Udvariak a' Tanátsosokkal együtt hátul maradnak. – A Montezuma Serege pedig ezekből áll: Jönek elsőbb Udvari Szólgák páronként meztláb mély tsendességgel (legyen 30) ezek után jönek a Fő Mexicanusok (12) ezekután az Udvari nagyobb rangú tisztek (10) ezek után a' (9) Tanátsosok (6) kik Montezumát körülvészik. – A' Montezuma Tanátsosi közzül a két Elölmenő aranypáltzákat tart a' kezében, mellyeket mikor megállapodnak felemelnek: erre a Jelre az Udvari nép földig, meghajtja magát, és befedi magát. Követik Montezumát Udvari Szólgák 10 kik közzül négyen a Baldachinumot tartják, kettőnek pedig ezek közzül kis ládátska van kezében. – Jönek ezek után a' Testőrzők (20) Vezérek vezet. Montezuma magát egy arany karszékenn viteti négy Udvariaktól egy Baldachinum alatt: mellette vagynak az Istakpalapi és Tetzukoi Fejedelem. – Montezuma a' Töltésnek szinte közepéig érvén, ott megállapodik – Jönek a Kortez eleibe ment Udvariak 16 és földig meghajtván magukat Montezuma előtt, a' Töltés partjára oszolnak. –

(A' Tanátsosok egymás közt beszélgetnek)

2-IK TANÁTSOS

(a' Kortez Seregét szemlélvén, melly még nem láttatik a Theátrumonn)

Imé jön az ö rettenetes Seregek!

3-IK TANÁTSOS

Nézd! most száll le amaz állatról az Idegen Vezér!

2-IK TANÁTSOS

Még egynéhány Idegent látok olyan állatokról leszállani. Né' ama négy! és most hátra viszik azon állatokat!

2. TANÁTSOS

Mint ugrándozik ama kettő! tsudálatos állatok!

MONTEZUMA

Tegyetek-le! –

Montezumát leteszik, 6 Udvari Szólgák frissen előugranak és [9v.] és lábai alá szönyegetek teritenek egynéhány lépésig. Montezuma a két Fejedelem vállaira teszi karjait, és a körülötte lévők kétfelé válnak; megállapodván, Montezuma egynehány lépést megyen

Kortez eleibe. – Azonban jön Kortez sebes lépéssel, mélyen meghajtván magát; Kortez után Sándoval és Alvarado, de nem nyomában.

IV-ik Jelenés

MONTEZUMA és UDVARI SEREGE, KORTEZ, ALVARADO, SANDOVAL

KORTEZ

(Montezumának mélyen meghajtván magát)

Nagy Császár!

MONTEZUMA

(Megsókolja kezeit, minekutánna azt a' földhöz értette volna)

Istenek Teveled, Nagy Idegen!

KORTEZ

Kegyelmedet nem tudom eléggé megköszönni, hogy magad méltóztattál vendéged eleibe kifáradni: Nem érdemlett Tisztelet!

MONTEZUMA

Méltó tisztelet, mert a' Ti nagy tulajdonságaitokról sok hír jött füleimbe. Jertek száljatok Városomba kedves vendégeim! az én népem örömmel vár titeket. Az én ditsó Atyám Apájaka Királyi Palotája a' ti lakástokra elkészítettet. Nagy épület, jól megfértek benne. Minden elrendeltetett szükségetekre. –

KORTEZ

(magát meghajtván)

Köszönöm Hatalmas Császár barátságodat és szivességedet! Nézz mindég minket mint Jóakaróidat, hasznodat és javaidat kívánó Vendégeidet. Minden félelmet vagy gyanút tétess le népeddel. A te szives [10.] fogadásodnak pedig köszönetéül vedd kérlek kedvesen ez ajándékot!

(Egy ívvegből tsinált Lánczot, melly mintha gyémántból és smaragdból ki volna rakva és Montezuma nyakára függeszteni akarja. Istakpalapi Fejedelem és Kakumatzin nem akarják elébb engedni, hogy Kortez annyira közelítsen a' Császárhoz; és kezeikkel egy keveset tartóztatják, hogy a lánczot Montezuma nyakára ne vesse.)

KAKUMATZIN

Nem lehet! nem szabad!

ISTAKPALAPI

Olly közel a Császár Személyéhez – hozzá érni – az nem lehet!

MONTEZUMA

(hozzájok)

Mit tiltjátok? nem látjátok, melly drága ajándék? Hagyjátok, én meg-engedem néki.

ISTAKPALAPI

Tettszésed szerént.

KORTEZ

(Montezuma nyakára veti a Lántzot)

Légyen ez barátságos kötésünknek záloga.–

MONTEZUMA

Köszönöm jó Idegen szép ajándékodat! Én is viszontaglott ajándékkal erőssitem Barátságunkat:

(a két Udvari Szólgáknak, a' kik Ládátskát tartanak kezekbe, int, – Kik is mély alázatossággal hozzá menvén, az egyik ládátskából kivesz egy Tengeri Csigából készített Nyakravalót, a' mellynek mind a' két szélin négy Tengeri rákok függnék, és Kortezenk nyakára függeszti – Kortezhez)

[10v.] Néked szántam ezen Nyakravalót, vedd el az én Kintstáromnak egy ritka darabját! –

(A' Mexicanusok álmétkodást mutatnak azonn hogy a Tsászár maga veti a Kortezenk nyakára a' Nyakravalót)

KORTEZ

Alázatossággal köszönöm. *(megtekintvén a Nyakravalót)* Valóban igen szép, és mesterségesen nagyon egybeszerkesztetve, gyönyörködöm benne. – Még egyszer köszönöm, hogy illy szép ajándékot adtál! – –

MONTEZUMA

Örvendek ha kedvedet találtam. *(Sandovalra és Alvarádóra mutatván)* Kik ezek? Seregednek talán első Tisztjei?

KORTEZ

Igenis, Nagy Tsászár!

(Sandoval és Alvarádó magokat meghajtják)

MONTEZUMA

Szép seregetek vagyon!

KORTEZ

Száma nem annyira nagy, mint Vitézsége, kemény természete és bátorsága. Frigyes seregeink sokkal nagyobb számmal vagynak. –

MONTEZUMA

Láttszik is tova meszszebb *(előre nézvén)* egészen ellepték a' térséget. *(Kortezhez)* Indúl már várasomba Nagy Idegen! Imé a Tezkukoi Fejedelem elkisér titeket Szállástokra. *(A Tezkukoi Fejedelemhez)* Vezessed őket Apajaka kastélyjába, légyen gondod az ő ebédjekre, semmiben fogyatkozások ne legyen. *(Kortezhez)* Most elhagylak: Személyednek kívánt látása, és a tisztelettéttel hozott ki ezen rövid időre

elődbe. – Még ma hosszasan [11.] kívánok veled mulatni, 's beszélgetni. – Ma este meglátlak! –

KORTEZ

Örvendezek ezen Szerentsémnek! (*meghajtván magát*)

MONTEZUMA

Istenek teveled!

(*Karszékire felül*)

A Montezuma Udvari Serege egygyet kerülvén a' töltésenn, megfordul, és visszamegyen fel az uttszán – KorteZ a Tetzukoi Fejedelemmel és két Tanátsosokkal hátramarad

KORTEZ

(*a' várost tekintvén, Kakumatzin-hoz*)

Nagy és pompás Városotok vagyon!

KAKUMATZIN

Sok mexicai Tsászárok építettek rajta; de Montezuma igen nagyon nevelte fényességit. –

KORTEZ

Induljunk! (*a' Sereghez*) Szép Hadi rendben menjen a Sereg. –

Indúlnak – Megyen KorteZ, vele Kakumatzin, a 2 tanátsosok, azután Alvarádo és Sandoval; kik után a' Seregnek elsőTsapatja, ezt rekeszti két Tiszt; – Azután a 2-ik Tsapat, vezetí D. Ordaz; utánna Diego de Thoro, és 2 Tiszt, a Tsapatot rekeszti egy Tiszt, és a 2. Páter. – Jón a 3-ik Tsapat, vezetí Velasquez, vele 2 Tiszt; ezek a Töltésen elhaladván, elváltozik a Scéna. (A' míg a Sereg masirozik, a Theatrumonn lassú Mars musikáltatik fúvó instrumentumok által.)

V-ik Jelenés.

Déli Idő.

Decoratio. Külső Szoba a' Császári Udvarba nagy ajtókkal, a kőfalak sok színű szőnyegekkel látzának splanirozva lenni; egy oldalas nagy ajtó Montezuma szobájába nyilik.

[11v.]

(5. Tanátsosok bójónek; ő utánnok jónak 4. Udvari Szólgák és 2. Testőrök. – A' 4. Udvari Szólgák a Scéna hátulsó résziben maradnak, és egymás közt beszélgetnek. Lassan vagy alá s fel járnak az ajtóknál. – A 2. Testőrző a' bemenő ajtónál megáll.)

1-SŐ, 2-IK, 3-IK, 4-IK, 5-IK TANÁTSOSOK

1-SŐ TANÁCSOS

Gyanúval és félelemmel telik el szivem, ezeknek az Idegeneknek jóvetelével; a' mit Eleink nem értek, soha nem reménylettek, és nekünk gondolatunkban sem jóhetett. – Tsudálatos dolgok történnek e földön! – Nem tudom mit gondoljak? – mi végre

jöttek? – elijedek rettentő seregekenn. – Különös emberek vagy talán fél-Istének is! –

2-IK TANÁCSOS

Isteni erővel és hatalommal birnak, győzhetetlenek, magoknak minden vesztesége nélkül másokat megrontók. Bizonyosága ennek a' mi Seregünk, a' melyet Pilpatoë és Teutile ellenek vezetett vala. – Bizonyosága szegény Cholula várossa, melly nekik akarván vermet ásni, maga belé esett.

1-SŐ TANÁCSOS

Azt mondják, hogy ők igen tsendesek, és békességesek, másoknak segítségűl vagynak, és az elnyomott országokat az ő Tyrannusaik járma alól felszabadítani igyekeznek, míg meg nem bántatnak. – De ha valami bántódások esik, haragjokat rettenetes módon mutatják ki.

2-IK TANÁCSOS

De az hoz engemet félelembe, hogy a' mint hallottuk, ők minden úton módon az ő magok egy Istenének tiszteletit akarják bévinni, és a' népekkel az ő Istenükről lemondat[12.]ni; ezt pedig szép móddal meg nem tehetvén, hatalmas fegyverek által erővel is véghezviszik. Az Oltárokat, Isteneket lerontják, és a Templomokban az ő egy Isteneket helyeztetik. – Tabascoban, a' mint mondják, ezt tselekedték, – Zempoallában nem különben. –

5-IK TANÁCSOS

Kegyetlen szomorú Eset!

4-IK TANÁCSOS

Nem tudom valóban mit gondoljak vendégeinkről. – Javunkra jöttek e' vagy veszedelmünkre – vagy büntetésünkre küldettek e' a' Nagy Istenektől! –

5. TANÁCSOS

Vagy felszabadítani a Montezuma –

6. IK TANÁCSOS

Járma alól – akarod mondani? – Óh, bár Queralkoál maradéki vólnának, kiket ő megjövendőlt hogy arany időket hoznak nekünk!

2. TANÁCSOS

Azokat várva várjuk. – de hogy hihetjük ezt, ha ők azon Isteneknek ellenségei, kiket Queralkoál tisztelt? A Tsászár ugyan úgy láttatik vélekedni, hogy ők Queralkoálnak származati vólnának, és sokan ezt gondolják felölük. – Én kételkedem, sőt éppen nem hihetem. – Szörnyű képzelődések jőnek elmémbe, – Nem. – Tisztos Tanácsosok: ha az igaz, a' mit montak az Idegenekről, ha igaz az, hogy ők a mi Isteneink ellen törekednek, nem származhatnak ők a Nagy Queralkoáltól, a' ki ezen Birodalmat fundálta, a' ki a' mi Isteneinket imádta: mert hogy akarnák az ő maradéki az ő Isteneihez való tiszteletet eltörölni: – Nem! – Nem hi-[12v.]hetem, hogy Queralkoál jövendölése bétellyesedett vólna. –

3. TANÁCSOS

Nem hihetem én is: de az idő majd kimutatja tzeljokat; és ne féljünk ebben az esetben is, ha Isteneink tiszteletét akarnák is kiirtani, vagy minket meghódoltatni; ha még nagyobb számmal jönnének is mi-közinkbe, – ne féljünk mi, kik olly nagy és kiterjedett Nemzet vagyunk, és a' kiknek óltalmazásában segítségül léznek. –

1-SŐ TANÁCSOS

Légyünk bátrak és vigyázók; minden gondolataink a' mostani tsudálatos környül-állásokra legyenek szegezve. Tsak a' veszedelmet, melly fenyegethetne tekintsük, Tsászárukkal egyesített igyekezettel annak elfordítását munkálódjuk. Azért óh Tisztos Tanácsosok! bogozzuk szorossabban a' kötelet, melly minket Urunkkal egybeköt. Igaz ugyan, hogy ő gyakran a' maga fényességének és hatalmának terjesztésére nem mindent a legtisztább tzelből tselekszik; de azonkívül, hogy ezt nem annyira néki, mint az ő kegyességéből gazdagodó hizelkedőknek tulajdoníthatjuk, e' kisebb mint sem hogy ő eránta hívségünk gyengülhetne. – Nem Társaim! Légyünk hívek, és az ő szívében is gyökerezteszük népéhez való szeretetét; Tanátsi tisztünk szerint az Ország javát tárgyazó igyekezetünket terjeszszük Uralkodónk eleiben, és reszkethet[13.]len szívvel mutassuk meg hibázásait 's annak roszz következtéseit. – Ah, mert ha belső részünk megromlik, a' külsőnek hogy lenne ereje, mikor ezt amattól vészi.

(Kijőn a' Tsászár oldalszobájából egy belső szólga)

BELSŐ SZÓLGA

A' Nagy Tsászár parantsolt menjetekbe hozzá.

TANÁCSOS

Megyünk.

(A' Tanácsosok mind kimennek az Oldal ajtónn)

VI. Jelenés

Változik a' Scéna dél után, estve felé. – A' Spanyolok szállása egy nagy szép szoba, tarka szönyegekkel falai bévonva. – Egy nagy közép ajtó és kétfelől oldal ajtók; mellyeknek ajtófél- és szemöldök fájai aranyból lenni láttzanak. – A szobának egy részén egy késsel bévont asztal és egynéhány késsel bévont karszékek. –

Kortez a' Tisztekel a' közép ajtónn bėjönn. –

KORTEZ, SANDOVAL, ALVARADO, VELASQUEZ, D. ORDAZ, DIEGO DE THORO, 1-SŐ 2-IK TISZT.

KORTEZ

(Tisztjei ötet körülvészik)

Nem hijába vóltak fáradozásaink, midőn végre e' kellemetes vidékre jutottunk, a' mellyet az adakozó természet bőv kintseivel annyira felruházott. – Majd részesévé leszsz ezeknek a' mi ditső Spanyol Hazánk. – Mennyit nem fogják nevelni Országunk' hatalmát, fényét és erejét az ezen Országról kezünkre jutándó kintsek, és

a természetnek [13v.] annyi ajándékai! De mennyit neveli betsületűnket és nagy hirűnket is hogy ezekre szert tettünk!

ALVARADO

Mexico Vidéke valóban Paraditsom! Látjuk, hogy itt a' Természetnek drága kintsei nem mint Európában láthatatlanul vagynak hegyekben és mélységekben elrejtve, sem nem olly terhes munkával tétetnek használhatókká, hanem mindenütt a' természettől bőven elosztattak, és az emberek' szükségére szépen ajánlják magokat.

KORTEZ

Méltán magasztalhatjuk az Egeket azon kegyelemért, hogy nem tsak ez Országokat engedték feltalálnunk, olly nagy hasznunkra, hanem kedves Hazánkat is annyi természeti ajándékkal áldották meg Európának majd minden Országai felett.

SANDOVAL

Mondhatni, hogy valamint ezen környékekben Hazánkban képest a Természet bővebben osztogatta drága ajándékait: úgy Hazánkban is Európának több Orzági felett mutatta bőkezűségét.

KORTEZ

Bár ez ösztönözné Hazánknek Lakosait a Szorgalmatosságra, és a' földnek jobb mivelésére. Mert szégyennel kell megvallanunk hogy ők nagy részént látván melly könnyen jutnak a föld termékenysége által kevés munkávalis élelmekhez: inkább henyeségben töltik napjaikat, mint sem a' Természettől nékiek mivelni adott sok pusztá földjeiket használhatóbbakká tennék szorgalmatosságuk által.

DIEGO DE THORO

Félő, hogy ez a' hiba ezen Országoknak feltalálója, és Hazánknek abból következő meggazdagítása által ne nevedjek.

[14.]

VELASQUEZ

Jó Rendelések által megakadályoztathatik. – Bölts Uralkodónknak arra gondja léssen.

DIEGO DE THORO

Reménykedve várom.

KORTEZ

Én is. Most Vitéz Urak! Gondolkodjunk féltett tzéljainknak elkövetése módjáról. – Előbb kiadom a' parolát! – *Carolus!*

MIND

Éljen a Király! –

(*Kis Pauza*) –

KORTEZ

(Leülvén)

Tudjátok mi tzelből kerestük fel ez Országokat. A' Népnek a' setéttségből és vak-ságból való megszabadítása, a' keresztyén vallásnak terjesztése fő tzelünk. – Nem egyedül Koronánk ditsóságére 's Hazánk virágzására nézve hajtjuk e' Tartományokat Királyunk Birodalma alá: – Nem; hanem azért főképpen, hogy a Népeket bődögítsuk, – ha e' mostani emberi nyomot nem is; a következőt. – Már nehány Tartományokat rész szerént meghódoltattunk, részszerént szívünkbe és védelmünkbe vettünk. Ezeknek meghódoltatását az utánunk élőknak hagyjuk. – Vitéségünknek minden akadályokat meggyóztunk, mindenenn erő't vettünk. – Imé a' legkivánatosabb Országra jutottunk! melyet feltalálni és Spanyol Koronánknak alájavetni volt szándékunk. – a' hies Montezuma gazdag birodalmába. – Ezen Birodalomnak akár széles kiterjedéseit, akár Lakosainak számát, akár azoknak hadakozó természeteket, akár az ő Uralkodójának nagy hatalmát tekintjük: álltalláthatjuk, hogy tzeljaink elérése nem kevés bajjal léssen egybekötte. – De elérjük azért, igyekezeteinkbe bődögülünk; mert a' ti vitézségek akadályt nem néz. Képzeltetik a' nagy hasznokat, melyeket ezen Orzágnak tsak fri-[14v.]gyünkbevaló vétele is hajtánd ditső Hazánknak. – Magunk látjuk és mindenek beszédjéből halljuk, hogy illy Ország az Ujj világban még felnem találatott. – Mert hol az az Ország [egy sor törölve] mely az arannyal így bővölködne?⁷–

A Természetnek mennyi kintseivel bir ez az Ország! Az Emberi mesterségnek és szorgalmatosságnak mennyi remekjeit szemlélteti. – Illy Országot jöttünk mi Hazánknak meghódoltatni, legalább adózóvá tenni. – A' mennyit megtehetünk, megselekszünk; rajtam semmi el nem múlik. – De vegyétek eszetekbe, hogy nem a' Tabascoi, sem nem a' Zempoallai kis királyokkal léssen dólunk. A' mi erőnk azon erőhöz melly nekünk ellent fog állani hasonlítva, kitsiny. – Fontoljuk meg, akármelly győzhetetlenek vóltunk is eddig. – De úgy vagon, seregünk valójában vitéz és nagy dólkokra kész: de száma kevés – Mert Mexicanak népe nem meztelen nemzet, hanem fegyverhez értő és hadakozó. – Erőnknek azért és bátorságunknak az okosság légyen segéde, valamint az engedelmesség és a' rend; különben tzelunkat el nem érjük.

VII-ik Jelenés

3-ik Tiszt bójónn: Az Előbbeniek.

3-IK TISZT

Uram Fő-Kapitány! Montezuma jön!

KORTEZ

Menjünk eleibe, fogadjuk tisztelettel. –

(Kortez és a' Kapitányok kimennek; az ajtó kinyilván, nyitva marad. Diego és az 1-ső Tiszt az ajtónál megállapodnak kétfelől)

⁷ Két sor: ország, ...mely és bővölködne?... A Természetnek között ráírással törölve.

[15.]

1-SŐ TISZT

Ki gondolhatta volna, hogy Korteznek még egy Tsászár vizitát ad?

DIEGO

Ez új világban különös szokások vagynak.

A' külső Szobának ajtajánn láttatik bejönni Montezumának Udvari Serege. – A külső szobába Spanyol katonák sort tsinálnak az ajtóig. – Kortez és a' 4. Kapitányok Montezumával jőnek bé a' külső szoba ajtaján. – A Montezuma Udvari serege, u. m. sok szólgák, mezitláb, és udvariak kettő annyi pálczával bėjővén a' külszobán keresztül a' belső szobába, ezt megkerülik, és a' bal részére a falhoz állanak. – Jön Montezuma Korteztől, a' 4. Kapitányoktól, és Testőröktől kísértetvén: a' belső szoba ajtajánn bėjővén, Kortez Montezumának mélyjenn meghajtja magát, és Montezuma is köszöntését viszonítja. –

KORTEZ

(Montezumának mélyjen meghajtván magát az ajtónál)

Üdvöz légy Felséges Uram!

MONTEZUMA

(Kezeit a' földhöz, azután szájához értetvén köszön)

Áldjanak titeket az Istenek!

(Montezuma nagy majestással leül)

KORTEZ

(Eleibe-állván szóllani akar)

Hatalmas Tsászár!

MONTEZUMA

Hallyad elébb az én beszédemet – Ül le. –

(Egy Udvarinak)

Tegyetek széket ide mellém. –

(Széket tesznek és Kortez Montezuma mellé leül. – A Kortez tisztjei a' Tsászárral szembe állanak)

MONTEZUMA

Nagy és hires Vezér! Vitéz bátor Idegenek! Minekelötte ama nagy Királynak ize-[15v.]netét tudtomra adnátok, a' kinek hozzám küldött követjei vagytok: szükség, hogy mind Ti, mind pedig én, azon hihetetlen tsudálatos és hazug hireket semmibe hajtsuk, a' mellyek mind kettőnknek jöttek füleinkbe. – Mert hogy magamról szóljak, néked némelly helyekenn beszélleni fogták, hogy én a' halhatatlan Istenek közzé tartozom, és hogy az én hatalmom az egekig ér, – De nézd az én karomat! *(karját megmeziteleníti)* nem hús és tsont é' ez? – Esmerd meg abból hogy egy halandó emberrel szóllasz, a' kinek jóllehet másoknál hatalmasabb és nemesebb, mégis minden halandókkal egyenlő természete vagyon. – Más helyekenn bizonyoson hallottátok, hogy az én gazdagságim véghetetlenek, hogy az én Palotáimnak falai és téglá kövei tsupa aranyból vólnának, és hogy az én gazdagságimat az én orszá-

gaim bé nem foghatnák. – Nem tagadom ugyan, hogy azok nagyok, de az én alattvalóim szerfelett nevetik. – Ez a ház mellyben laktok, egy az én palotáim közzül: szemléld e falakat! kőből és mészből épültek, 's mit lehet rajtok egyebet tsodálni az Építőknak mesterségénél? Mind ezekről tehát rosszszul tudósittattál. – Gondolhatod, hogy hasonlóképpen azon hírek is tsak ennyi hitelt érdemlenek, a mellyeket Ural-kodásomról terjesztettek. – Mert nyilván mondották néked azt, hogy én egy büszke kegyetlen és igasságtalan Ural-[16.]kodó vólnék, a ki sem irgalmat, sem igasságot nem esmér. – De ne ítélj hamar. És ne hidj némelly rossz indulatú alattvalók beszédének, a kik az igazságos keménységet kegyetlenségnek nevezik. – A mi már Titeket illet Nagy Idegenek! Sokan azt beszéllették nekünk rólatok, hogy ti Istenek vagytok, hogy a vad állatok néktek engedelmeskednek, hogy a menykövet és villámást kezeitekben hordozzátok, és hogy az Elementumoknak is parantsoltok: – De látom, hogy hústok és véretek vagyon, mint minden más embereknek, és tsak szivetekben 's más kevés tulajdonságokban különböztök mi tőlünk. – Mások ellenben azt mondották, hogy ti öldösők, gonosz és büszke emberek vagytok, és hogy a mi aranyunkat meg elégíthetetlen kívánsága hozott e földekre: – De a ti egész magatokviseletéből, és az én követeimnek tudósításaiból, kiket sok izben eleitekbe küldöttem vala, nyilván kitettszik, hogy ti különös jószágú kegyes emberek vagytok, hogy ti ok nélkül megnem haragusztok, 's hogy magatokat mindig fáradságnak és munkának örömet alájavetitek, és hogy valami adakozó indulat vagyon benne, melly a gazdagságnak szomjúhozásával nem egyezhetik. – Előre feltésem azért, hogy mi mind két felől az erántunk elterjedett sok hazug híreknek hitelt nem adunk, és kérlek is Titeket, hogy tsak azokról ítéljete, a mellyeknek szemmelátói és bizonyági lésztek. – De követségteket minekelötte meghalगतnám [16v.] megmondom néktek az én vélekedésemet a Ti Nagy Királyotok származása felől. – Mert tudva vagyon előttünk, hogy ama régi Queralcoal, a ki Navatlakának Ura és a hét Népségek igaz Királya vólt, a kitől a Mexicai Tsászárság eredetét vette, ezen részét a világnak oda hagyta, hogy Napkeletben más országokat foglaljonel. – Az ő Jövendőlései mellyeket mint igasságokat tisztelünk, azt ígéri nekünk, hogy egy tőle származott nemzet még egyszer viszsza jövénd e Birodalomba, hogy Törvényeinket és az egész igazgatás módját megváltoztassa. Ugy vélem mind azokból mellyeket rólatok megérkezéstek előtt értettem, mind azon jelenségekből mellyeket magam tapasztalok, hogy ti a Nagy Queralcoalnak megjövendőlt Nemzettségéből valók vagytok, és hogy a nagy Király ki titeket küldött, az ő maradéki közzül való. – Ha így vagyon, tudassad meg velem a te Uradnak a Nagy Királynak akaratját, azt tellyesíteni legnagyobb örömöm lészen.

KORTEZ

Nagy Tsászár! (méltósággal szóll) mély tisztelettel meg esmérjük a Felsőged különös kegyességét, mellyet hozzánk mutatni méltóztatik; és nagyra betsüljük Felsőgednek értelmes Itéletét az erántunk való sokféle tudósításokról. – Bizonyossá tésszük egyszersmind Felsőgedet, hogy a Felsőged nagyságához és méltóságához minden illendő tisztelettel vagyunk: mert azokat, mellyek Felsőgedről és [17.] Felsőged uralkodásáról híreltettek nem tekintjük. – Mi Spanyolok a dólgot mélyebben általlátni, és fontosson megvizsgálni szoktuk. – A tsalfa szint az igasságtól, és a külső jeleket a Szivnek belső gondolatitól megkülömböztetjük: Azért sem a felsőged en-

gedetlen alattvalóinak szavaira, sem a' Felséged hízlekedőire nem figyelmeztünk. – Tudjuk azt is, hogy Felséged, valamint más emberek halandó; és ugyan-ezt a' Spanyolokról is megvaljuk, tsak hogy ők sokkal vitézbbek és értelmesebbek, mint ezen földnek népei. – Mert mivel más és jobb ég alatt születtek, a' kegyes természet beléjük több vitézséget, erőt és értelmet öntött. –

De szóllok immár szövetségemről, és annak tárgyáról. *(nagy méltósággal)* Jelenem azért Felségedhez tartozó tisztelettel, hogy én a' leghatalmasabb Királytól az ég alatt küldtettem. *(erővel)* Bétólt a', mint a' Te Felséged böltsen vélekedett, Queralcoalnak e' Birodalom szerzőjének és első Urának jövendőlése. – Mi vagyunk előlfutói azoknak, kiknek jövendő elérkezéseket Ő megigérte. – Queralcoalról származik nagy Királyunk, és szélesen kiterjedett Nemzettségünk – Igen! és jóllehet elég világos légyen ez által, hogy a' Napkelet legfőbb Uralkodójának, kinek én is legkissebb Szólgája vagyok, a' legigasságosabb jussai légyenek ez egész Országhoz: még is távol légyen hogy jussaival akarna élni. – Nem kíván semmit inkább, mint a' Te Felségeddel frigyét és barátságot kötni. – Nem kíván egyebet, hanem a' Te Felséged, és a' maga Országi közt kereskedést felállítani, és ez által ezen népekkel szorossabb esmerettségben júttni, hogy őket az ő tévelygésekből és vakságokból megszabadíthatná. *(Tsendes indulattal de erővel)* Tudjad azért nagy Tsászár! hogy a' Te Felséged és minden népeid tsalárd Vallásban éltek, és hamis Isteneket és bálványokat tiszteltek. Tudjad, hogy az a' mit imádtok, nem egyéb lelketlen formánál, a' ti Papjaitoknak találmányi, kezetek munkái, és képzelődésteknek álmodozási. – *(nagy erővel)* Nints más egy igaz Istennél, a' Ki mind ezt a' mi vagyon teremtette. – Ez az egyedül való kezdet és vég nélkül való Valóság, ez egész Világnak Teremtője. – A' Nap, melly minket világosít, a' sok tündöklő tsillagok, a' mi földünk, és az első ember, kitől mindnyájjan eredtünk, hatalmas akaratajára lettek. Őtet tartozunk azért mint minden dólgoznak első okát és kútfejét megismereni, tsak Őtet egyedül imádni és tisztelni. – Ezen esméretre hiv Téged Nagy Tsászár! az én Uram a' Király, egész népeddel együtt; tiszta szeretetből és szives indulatból. – Ezt kívánja tőled, hogy veled örökös frigyét és tartós barátságot köthessen. – Fogadjad el tehát az ő kegyes ajánlásait, tulajdon hasznodért népednek javára. – A' mi igaz Vallásunknak bévétele lezend minden kötésünknek fundamentuma.

MONTEZUMA

(ki a KorteZ egész beszélgetése alatt nagy figyelmezésben és látható nyughatatlanságban vólt, – most székiről felkél)

Örömmel és háládatossággal vészem a' nagy Queralcoalról származott Királyjal való kötésnek ajánlását. – De minden Istenek jók, és a' ti Istenetek is az [18.] lehet a' minek tartjátok, a' nélkül hogy az enyimeket megvetni kellene. – Éljetek már a' szükséges nyúgodalommal. és nézzétek ezen házat mint a' magatokét. – Minden a' mit kívántok bővségben lészen; és azon tisztelet, mellyel a' ti vitézségteteknek, és a' Nagy Királynak, kinek küldöttjei vagytok, tartozunk, fogyatkozást nem fog-szenvedni: – Isten veletek!

(Montezuma Udvari Serege kiindul, Montezuma is indul)

KORTEZ

Grátziádat köszönöm! a' Nagy Királyhoz-való tiszteletet Felséged azzal bizonyítja meg, ha az ő ajánlásait elfogadja.

MONTEZUMA

Isten veletek!

(Kimegyen, KorteZ és a' Kapitányok mindnyájan kísérik)

Leesik a Firhang.

Vége az Első Felvonásnak.

MÁSODIK FELVONÁS

I-ső Jelenés.

Reggeli idő

Decoratio. (Montezuma nagy belső szobája szönyeggel béterítve. – A' falak sokféle színű szönyegekkel vagynak bévonva, a mellyekben festett figurák láttszanak helyenhelyen, u.m. veress, kék és tarka madarak, egygyes fák, viaskodó emberek, sok fegyverkezett Mexicanusok – Mind ezeknek kell a' falonn láttszani. – A' bemenő és oldal ajtók egészen arannyal boritva vannak. A szobának bal oldalán egy thrónus forma karszék, és a' mellett 3 nagy ülő-székek, – A fal mellett több kerek karatlan székek vagynak)

[18v.]

MONTEZUMA és KAKUMATZIN

MONTEZUMA

Óh! ha csak az Istenek segitnének, hogy az Ő természetekről és tzélokról valami bizonyost megtudhatnék!

KAKUMATZIN

Queralkoalt emlited az előbb Felséges Uram! a kitől származni gondolod őket, a'mint az ő vezérjek is mondotta vala. –

MONTEZUMA

Ugy vagyon – De habozok és nem tudom mit hidjek: Isteneinkről és Vallásunkról akarják, hogy lemondjunk. – Hidjen e' még hogy Queralkoal maradéki? Tanátosaim kételkednek, de az idő megmutatja. – Ha igaz hogy Queralkoaltól származnak ez Idegenek, és hogy Atyámfijai: lehetetlen hogy Vallásunk ellen dólgozzanak. – Ha nem töle származnak, és én a' szerént vélekedésemben megsalattam, és ha Queracoalnak neve csak állortzája veszedelmes titkos tzéloknak, készen légyünk illy tsudálatos ellenség ellen is. –

KAKUMATZIN

Készen légyünk: de mindjárt ittlészen az Idegen: vélevaló beszélgetésed Uram Felségednek sok világot fog nyújtani.

MONTEZUMA

Nem biztatom magamat. – Még mindenektől azt hallottam, hogy az Idegenek megvisálghatatlanok. – Bár ellenkezőt tapasztalnék. –

II-ik Jelenés

Előbbiek és BELSŐ SZÓLGA

BELSŐ SZOLGA

Uram Nagy Uram! az Idegenek Királyi Palotád kapuihoz már elérkeztek. – Az ő Vezérek mélly tiszteletét küldi, négy Fő Tisztjeivel egygyütt Felségednek Udvarolni kíván.

[19.]

MONTEZUMA

Fogadjátok.

(Belső Szolga kimegy)

III. Jelenés

MONTEZUMA, KAKUMATZIN, azután KORTEZ, 4. KAPITÁNYOK,
és UDVARIAK.

MONTEZUMA

(Kakumatzinhoz)

Légy jelen az Idegennel tartandó beszélgetésemenn; maradj azután ebédemenn is, és töltsd még e' mai napot Mexicóba; halaszszad még hólnapig visszaindulásodat. – Bánom azt is, hogy az Istakpalapi Király olly hamar itt hagyott. –

KAKUMATZIN

Ő ma reggel ment el – De uram hatodnap múlva Istakpalapában a' nagy áldozatok lesznek, mellyek az ő jelenlétét megkívánják. – Én pedig a' mint tudod tsak az Idegenek látása végett jöttem ide, és már visszasietek. Mert az én jelenlétem, bőltsen tudhatod, Tezkukóban igen szükséges – A' pártos népek Országommal szomszédosok.

MONTEZUMA

Tudom: Qualpopoca is nem meszsze tőled, ha néki valahogy segítség kellene. – Kérlek is arra készen tartsd Seregedet, de arra is, ha valami történhetne Mexicóba. *(Nyilik az ajtó) – Jón két Belső Szolga. és Montezuma Karszéke megé, két Udvari pedig a' bémenő ajtóhoz áll.*

BELSŐ SZÓLGA

(Montezumához)

Uram, Nagy Uram! az Idegen! *(kimegy)*

A' külszobában Láttszik nagy Sokaság, t.i. Udvariak. – KorteZ jövéen, Montezuma szinte az ajtóig néki eleibe megyen. – KorteZ, vele Sandoval, Diego-Ordáz, Alvarádó, Velasquez; Ezeket követik 8. Udvariak, kik utánnok béjövén az ajtónál megállapodnak.

[19v.]

MONTEZUMA

(KorteZ eleibe menvén, kezét KorteZ vállaira tész)

Hoztak Isteneim!

(Kakumatzin is Mexicói módon köszön –)

KORTEZ

(meghajtván magát)

Tiszteletedre jöttem – Nagy Tsászár! viszontaglom tegnapi megalázásodat.

MONTEZUMA

(Thrónusába ül)

Örömmel látlak jó Idegen! – kívánok is veled beszélgetni. – Kívánok a' Te Nemzetedről, a' te Uralkodásodról és a' te Országodról tudakozni. – Óhajtok a' Nagy Queralkoal származatairól tudósításokat hallani. – Üljetek le, beszéljessünk.

(Az Udvariakhoz)

Tégyetek ülő-helyeket!

(5 Udvariak tüstént 5 kerek karatlan és hátatlan székeket elötésznek)

KORTEZ

Udvarlunk Felségednek. Nem ülünk – állva leszünk tiszteletedre. –

MONTEZUMA

Üljetek kérlek: im' az ülőhelyek – üljetek.

KORTEZ

(Leülvén, valamint a 4. Kapitány is)

Nagy kegyességgel vagy Felséges Tsászár!

MONTEZUMA

Ugy nézlek mint Atyámfijait.

(Int a' belső Szolgáknak hogy kimenjenek – kik is mindnyájjan kimennek – A' 2. belső Szólga Montezuma hátamegett áll – Kakumatzin pedig a' Montezuma magas karszéke mellettvaló székre leül –)

(Kortezhez)

Ugyan monddmeg nékem, hogy a' Te Nemzetedben semmi hasonlatosság nints é a' miénkkel nyelvre vagy szokásokra nézve? Mert már azt ugyan látom, hogy tervedre és ruháidra nézve hasonlatosságtok nintsen velünk. – Be messze kellett elválni a Queralkoal fijainak egymástól! –

[20.]

KORTEZ

Bizony Hatalmas Tsászár! nem találsz mi bennünk legkisebb hasonlatosságot. – Mert hogy megvallyam, a' mint ez szájról szájra által-jött mondás: – Mi titeket a' Nagy Queralkoal elfajúlt fijainak tartunk, a' kik az ő megátkozott fijának Peligoalnak maradéki. –

MONTEZUMA

(belésszólván)

Mit mondaszsz? Peligoalnak: ennek nevét nem említik a régi Történetek' jegyző Könyvei. –

KORTEZ

Elveszték tehát az ő Uralkodásáról való Jegyzések a ti Krónikáitokból, és kiirtódott az ő emlékezete ti bennetek; minthogy nem is érdemlett egyebet. Peligoal mondok, a' gonosz Peligoal uralkodott Mexicóba, és Queralkoalnak minden jó rendelkezéit felforgatta. Törvényeit megvetette s megrontotta. Ezt tselekedték ő utána az ő ma-

radéki is; azért most a' ti tudatlanságtok vakságtok azért – ti nem éltek a Queralcoal Törvényei szerint, mellyeket mi fogadunk; azért –

MONTEZUMA

(belésvólván)

De hol az az Ország, a' mellyben a' ti Atyáitok letelepedtek? igen messze lehet. –

KORTEZ

A' mélységes Tengerenn túl, – sok száz mértföldnyire; és tsak nekünk adatott a' mi egy Istenünktől, hogy mi illy hoszszu úton minden féle veszélynek és az időknek trutzoljunk. – Nékünk, a' kik a' Queralcoal jó Fijaitól származtunk – Nékünk adatott az ész és a' tehetség nagy dólgoakat véghezvinni. – Nékünk adatott a' hatalom Nemzeteket meghódoltatni, vagy velünk egybekötni 's frigyünkbe venni.

[20v.]

MONTEZUMA

Hát, a ti Királyotok országa olly messze kiterjed? és a Queralcoal maradéki Napkeletben annyira megsaporodtak?

KORTEZ

Megmérhetetlen a' mi Királyunk Birodalmának kiterjedése, és kimondhatatlan az ő alattalévőknek boldogsága, az ő böltsessége pedig minden Királyokét felyülhaladja. – Még minden Nemzetek megesmerték az ő Uralkodásának szelidségét és Jóvoltát.

MONTEZUMA

De nintsenek-e néki veszedelmes szomszédi, mint nekem, a' kik minden szempillantásban fenyegethették?

KORTEZ

Óh nintsenek! mert ő azokat a' maga mindenkor kész seregeivel elijeszti, és a' kötéseknék hiv megtartásával magának megnyeri. – Azonn-kívül az ő Istene, kiben mi mindnyájan hiszünk, ötet óltalmazza és hatalmassá teszi.

MONTEZUMA

És ti megtartottátok e' Queralcoalnak minden Rendeléseit és Törvényeit?

KORTEZ

Meg, – Mert az ő Törvényei nem voltak mások, hanem a' mi Istenünknek az emberekhez kijelentett akarata. – Ő, mint kegyes ember azt fogadta; mert azoknak jószágokat böltsen általlátta. E' szerint adta törvényeit, a' mellyet népének is szívébe öntött, hogy az minden időben boldog legyen. – Mi boldogok is vagyunk, mert e' Törvényeket tartjuk. – De ti szegény eltévelyedtek! – nem ezen Törvény szerint éltek! –

MONTEZUMA

Hogy? hogy? mellyek vólnának azok?

KORTEZ

Az első és fő Törvény: Az egy igaz Istent esmérjed, Ötet imádd és tiszteld.– Hát [21.] ti ezt a' Törvényt megtartjátok é? – Mikor az egy Istent meg nem ismeritek, – mikor a' napot, és ama faragott képeket, mellyek a' ti kezeiteknek tsinálmányi, Isten gyanánt tisztelitek. – Mi a' Nap egyéb, mint a' Nagy Istennek teremtménye? mint ez a' Föld. – És mik a' ti fa vagy kő Istenetek egyebek, mint akármelly más fa vagy kő darab?

MONTEZUMA

Hogy? az én Isteneim? –

KORTEZ

De halld tovább Queralkoalnak más Törvényét: Szeresd ember társaidat mint tenmagadat: Hát ti fogadjátok é ezt? a' mikor ember társatokat a' legkegyetlenebb módon ölitek, képzelt Isteneiteknek áldozátok, és óh szörnyű! még megeszitek, s mit mondjak? Igaz é, hogy a' Te Tsászári asztalodat is néha ember hús fertézteti?

MONTEZUMA

Ha az Isteneknek kedves ez áldozat, haragjokat enyhíthetjük vele – mért nem? Úgy is azok mind elfogatott ellenségek. –

KORTEZ

Nem így gondolkodunk mi. – Az Isten jó, úgy mondják a mi vallásunk Tanításai, és a' maga tereméseinek boldogságokban, nem nyomorúságokonn gyönyörködik. Leakarjátok tsillapítani haragját? azt a' magatok jó tselekedetével eszközöljétek. – Mit különböztök ti az esztelen állatoktól, ha mint azok, egy indulatból ember társaitokat öszve szagatjátok? Nints e' elég teremtett állat a ti eledeltekre rendelve? – Mi ellenségeinknek is jóakarói vagyunk, – a' mi vallásunk azt parantsolja. – De hijába, mert a' vakság és kegyetlenség olly annyira levetkeztetett az embe-[21v.] riségből, hogy tiszta értelem még fel nem rezzent bennetek. – De most mi jöttünk Queralkoal jó fíjainak maradéki, az ő igaz jóvendőlése szerint, hogy titeket a' balgatagságból az értelem útjára vezessünk. – Mondjátok tehát azért –

MONTEZUMA

(belészólván)

Minden tanátsod, jó idegen, kedves énnékem, tsak kérlek ne kényszeríts valamit az én Isteneim ellen tselekedni. – Mi ezeknek óltalmok alatt hoszszú időktől fogva tsendesen élünk, mi sokszor segítségék által szerentsések vóltunk. – Nézdel, melly bőven osztógatták ez Országban a' természetnek annyi ajándékait! – Néha ugyan nyomorúságokat küldenek mi reánk, rajtunk haragjokat kiöntik: – de mihelyt a' mi Papjaink áldozatjaikat nekik szentelik, hozzánk édesednek, és gyakran kérésünket meghalgtják.

KORTEZ

Mind egy Isten az, a' ki ennyiféleképpen tselekszik, mind a' maga bölts végezése szerént. – Ezen egy Istent imádtá Queralcoal, és ezen egy Istennek Parantsolati vóltak az ő Törvényei; e' Törvényeket hozta ő közitekbe is, – de ti ezeket elfelejtettétek; mert Queralcoal eltávozott ez Országból, és az ő elfajúlt Fija Uralkodott e' népekenn; kinek gonoszságai nem engedték, hogy Queralcoalnak Törvényeit megtartsa. – Így a' ti Eleitek a' vakságnak ls tudatlanságnak eredtek, melly titeket annyi ideig elvont a' jónak és igaznak esméretétől. – Imé mi hozzuk a vilá-gosságot közitekbe – tűnjön el a' ti setéttségtek, azt akarjuk. – De Hatal-[22.]mas Tsászár! többet most nem szóllok; a Te Felséged elég tárgyat hallott a' gondolko-dásra *(felkél)*

MONTEZUMA

Lásd meg tsak a' mi nagy Isteneinket, és azoknak fényes Templomait! Légy tsak majd tanúja a' búzgó áldozatoknak és tiszteleteknek, mellyeket őnékiek viszünk! – Harmadnap múlva a Hadakozás Istenének Vitzliputzlinak Innepe lészen, ekkor titeket annak pompás Templómába elvezetlek, és a több Istenek Templomába is, – bizonyára fel indittatok te és a' tiéd is, szemlélvén a' mi Isteneinket, az imádásra. –

KORTEZ

Én tsak egynek hajolok. – Most nem leszünk jelenlétünkkel tovább alkalmatlanok: kegyelmedbe magunkat ajánljuk. –

(Mehajtván magát, a 4. Kapitánnyal együtt, kiindul)

MONTEZUMA

(felkél)

Légyetek jó egésségben!

(Szinte az ajtóig kíséri Kortezt)

IV-ik Jelenés

MONTEZUMA, és KAKUMATZIN

MONTEZUMA

Minden beszédje előttem tsudálatos, meg nem foghatom azokat a' miket mond – Queralcoalnak más a Törvényeiről szólt, nem azokról a' mellyeket mi tudunk. – Pelogoalt emliti Queralcoal fíját, ki Mexicónn uralkodott vólna, – mi erről soha sem hallottunk.

KAKUMATZIN

Ne hidj az ő beszédének Uram! míg több bizonytságot elő nem hoz. – Kérdezd meg a' Te Tanátsosaidat, és a Szent Papokat, halld meg ezeknek ítéletét: majd ók a' régi [22v.] Történeteknek Jegyző-Könyveit általnézik, és megvizsgálják azokat a' miket az Idegen szóltott.

MONTEZUMA

De Tanácsosaimmal kell elébb e' dolgról beszélennem; most érzem hogy reájok vagyon szükségem. Lásd Ötsém Kakumatzin! Te ki majd e' népekenn még talán Uralkodol – Én az én Tanácsosaimat sokszor megvettem, mert gondolatlan valék és büszke; ezt te ne tselekedd: mert nints az a' kints a melly az eszet és okosságot felérje. És ez a kettő az, a' mellyhez kétséges állapotunkban fojamodunk. –

(*bémennek az óldalszobába*)

V-ik Jelenés

Déli idő. Az 1-ső Tanács Lakása

Decoratio. Egy tágas szoba setét veresre festve, 2. bemenő ajtó mindenik fejr és aranyos tizifraságokkal ékeskedik; egynéhány székek a' fal mellett, mellyek karatlanok és hátatlanok. Első és második Tanács bájöven.

1-SŐ TANÁCSOS

Ez mind jó! – De arról gondolkozzunk, miképpen készítsük magunkat minden esetre; mitsoda eszközökhöz keljen nyúlunk bátorságunkra. – Megfoghatatlannok előttem a' mostani Történetek – Nem esmerjük az Idegeneket – hihetünk e' szavaiknak? – és félek – mert látod-é, melly nagy megerősített várban laknak! És mitsoda vigyázással vagynak! Seregednek egy része mindenkor fegyverben áll, mindenütt a' kirendelt őrizetek. – Nem láttad é a várnak [23.] bemenetelénél ama rettentő Hadi eszközöket, mellyekről azt mondják, hogy tüzet okádnak, – nem látod é hogy azok a' mi kőfalaink ellen vagynak szegezve? Hát még a' sok tüzet kilövő kisebb fegyverek, mellyeket kezekben hordoznak? – De mire mondom, mert tudom. – Nints tehát okom a' félelemre? – Hát, ki tudja nints e' egész országunk illy rettenetes ellenségtől körül vétetve? a' kivel szomszédos ellenségeink egygyet értenek, hogy minket megrontsanak.

2-IK TANÁCSOS

Félhetünk, mert a' mi ellenségeinkkel és az elpártolt népekkel frigyet kötnek, bizonyára ellenünk törekednek. – Azokkal is úgy hallom frigybe vagynak, a' kik ellen Qualpopoca küldetett. Tartok attól, hogy itt ellenségeskedésre megyen-ki a' dolog: mert tudod, hogy Qualpopocát a' Tsászár azért küldötte, hogy a' Napkeleti elpártolt népeket engedelmségre hozza. – Tudod azt is hogy oda közel az Idegeneknek egy része letelepedett. – Ha a' pártosok a' miéinknek ellenállanak, az Idegenek őket általmokba vészik, a' frigy szerént nekik segítségül léznek ellenünk. Istenek! így két tűzbe jövünk, ha tsak a' Tsászár tudta hogy az Idegenek az elpártoltaknak frigyos baráti – ha tudta, ahoz képest adta nyilván parantsolatit Qualpopocának okossága azt hozta magával. – Már meglátjuk mit hallunk Qualpopocáról. Mennél hamarébb hirnek kell jönni.-

1-SŐ TANÁCSOS

Mi semmiről sem félhetünk. A' Qualpopocának adott parantsolatok titokban tartattak. – Mi meg nem kérdeztettünk. – A Tsászár [23v.] mint gyakran szokott, ekkor is elmellőzött. –

(A' vezér Pilpatoë bejön)

Imé jön Pilpatoë!

VI-ik Jelenés
Előbbiek és PILPATOÉ

PILPATOË

Egésséggel!

1-SŐ TAN.

Hoztak az Istenek! Vidám tekintettel jössz, mit hozol?

PILPATOË

Jó hirt, igen jó hirt – tudjátok e' Qualpopocának győzedelmét?

1-SŐ TANÁCSOS

Mit?

2-IK TANÁCSOS

Győzedelmét?

PILPATOË

Győzedelmét igen; az Idegenekenn vett győzedelmét.

1-SŐ TANÁCSOS

Melly öröm! – melly váratlan öröm!

2-IK TANÁCSOS

Melly nem reménylett vigasztalás!

PILPATOË

Most jött a' hir – a' Tsászárnál valék éppen, mikor egy hirmondót jelentettek. – Engemet a' Tsászár kiküldvén, hogy vele szóllanék, láttam – hogy Qualpopoca seregétől való; – nagy örömmel vólt. és ezeket szóllotta: Győztünk, úgymond, győztünk! – az Idegenekenn erőt vettünk! – Ekkor hoszszas beszédeket kezdte az egész történetnek mivoltáról; és kezdé nekünk a' mi balgatagságunkat szemünkre hányni, mivel az Idegeneket eddig fél-Isteneknek, halhatatlanoknak és győzhetetleneknek tartottuk vólna. – A miéink, a' mint beszéllé, egygyet a négy lábú állatok közzül, a' mellyekenn az Idegenek nyargalózni szoktak, megöltének; egygyet az Idegenek közzül elfogtanak, kinek fejét vették; [24.] igen sokat kőzzülök megsebesítettének, és az Idegeneket visszazaverték.– Jóllehet nem kevés veszteséggel fizették győzedelmeket. – De mi ez a' veszteség egy soha nem értgyőzedelemhez képest! –

1-SŐ TANÁCSOS

Óh ditsó hir! – de kérlek mondd, a’ Hirmondó mit szóllott, miképpen jött öszve Qualpopoca az Idegenekkel? Nem segedelemmel vóltak e’ ók a’ velek szomszédos elpártoltaknak?

PILPATOË VEZÉR

Éppen azt mondá – az elpártoltak velek frigyben vóltak. –

1-SŐ TANÁCSOS

Ezt gondoltam vala. –

2-IK TANÁCSOS

Nem eshetett vólna külömben. –

PILPATOË

A’ Tsászár az egész Történetenn igen nagy örömbe vagon, – elküldött sebes postákat Qualpopoca után, mert általa kíván az egész nevezetes történetről tudóssittatni, – tőle mint vezértől akarja az egész dolog mivóltát megtudni, és az Ö győzedelméből az Idegenek e természetit jobban megesmerni: azért parantsolatját megizente, hogy tüstént ide Mexicóba sietne.

2-IK TANÁCSOS

Egy rövid időnn itt leszsz – tőle mindeneket meg hallunk. – Egészen Eltsüggedtünk vala és vitéz vezérünket féltettük hogy szerencsétlenségbe jön. Ki gondolta volna hogy még győzedelmeskedik? – De már ez újj erőt öntött inainkba, bizakodással egészen megteltünk.–

PILPATOË

Örvendjünk és bizzunk. – De az Istenekre kérlek hogy ezt nyilván ki ne jelentsük. – A’ néptől még most a dólgot tit[24v.]koljuk – ne hogy az a’ vigaságtól elragadtatván, az Idegeneknek, az haragra alkalmatosságot adjon.– Titkon tartsuk a’ mint lehet a történetet – a’ Tsászárnak is ez az akaratja. – A’ megöletett Idegennek feje, a’ mint a Hirmondó mondá, Helységről Helységegre hordoztatik – de a’ Tsászár az ellen parantsolt, és izent hogy elrejtessék, és alattomba idehozattassék: – Böltsen is, mert (ne adják az Istenek ugyan) ha valami veszedelmes állapotba jönénk, melly nagy rettenést keltene az Idegenekben; és melly nagy bátorsággal tóltene el a’ miéinket, ha azon megöletettnek feje hirtelen szemléltetnék.

1-SŐ TANÁCSOS

Jól mondd – Titokban tartsunk azért mindent.

PILPATOË

Én most megyek – a’ Tsászár sok parantsolatjait adta nekem, mellyeket gyorsan el kell végeznem. –

1-SŐ TANÁCSOS

Mi pedig a' Tsászárhoz megyünk

(kimennek)

Vége a' Második Felvonásnak!

HARMADIK FELVONÁS

I-ső Jelenés

Reggeli Idő. – Az 1-ő Tanáts Lakása

Decoratio. A' veres szoba mint a' Második Felvonásba az Utolsó Jelenésben.

Az 1-SŐ, 2-IK, 3-IK TANÁTSOS együtt.

1-SŐ TANÁCSOS

Az Idegenek megvizsgálhatatlanok, ezt mondja maga a Tsászár a' velekvaló gya[25.]kor beszélgetés után is. Minden tselekedeteikből azonba kitettszik, hogy valami tzelra dólgoznak. – De mitsoda tzel légyen ez, azt homályos szemeink nem látják. –

II. Jelenés

Előbbiek, és a' 4. TANÁTSOS, a' ki sebesen bėjön.

4-IK TANÁCSOS

Rémúlve jövök kőzitekbe Tisztos Vének! hogy előbeszéljem a Történetet. –

1-SŐ TANÁCSOS

Mit?

2-IK TANÁCSOS

Mitsodát?

3-IK TANÁCSOS

Hol?

4-IK TANÁCSOS

A történetet mondom, mellynek magam is tanúja voltam. – Isteneink megtsúfoltattak az Idegenek által, Templomaink megdisztelenítették, – A' Nagy Vitzliputzli káromoltatott. –

TANÁCSOSOK

Egek! – Szólj! – hogy? – mint?

4-IK TANÁCSOS

Az Idegen Vendégeink Vezére elméne mint szokott a' Tsászár' Udvarlására, és ebédenn is nálla marada. – Az ebédnek utána a' Tsászár egyéb Udvari Seregétől kísértetvén a Vezért elvezeté más Idegeneivel egyútt a' Templomba, és ezeknek pompásságait és fényességeit nekik megmutatta. – Mikor éppen a Nagyságos Vitzliputzlinak templomában vólnánk, ezen Istenünk nevének kimondására az Idegenek megnevették magokat. – A' Tsászár meg [25v.] megelégedék ezen szidalomért egy hangos ábrázatnak mutatásával. – De nem sokára megszóllala hatalmasan a' Vezér és monda a' Tsászárnak, hogy az Ő engedelmével egy képet, mellyet ők keresztfának neveznek, Vitzliputzli helyett fel-fogna állítani, és

meglátná a' Tsászár hogy az ő tsalfa Istenei el nem szenvedhetik annak jelenlétét.– Ezenn gondolhatjátok, hogy Montezuma fellobbana, és a Papok valamint mi mindnyájjan megrémülénk. – Eszünkbe júta, a' mit hallottunk vala ezen Idegenek erőszaktételeikről Isteni tiszteletjeinek béhozásában, melly minden útjaikat vérrel festette. – A' Nagy Montezuma az Idegenekhez fordúla mindjárt, és mérsékletes tarttőzkodással tsak ezeket mondotta, hogy ő vendégeinek ezen helyenn a' mellyenn volnának, legalább azt a' tiszteletet várta vólna, a' mellyel a' maga személyyéhez tartoznának. Ezzel hamar kiméne a' Templom pitvarába, még ezeket mondván az Idegeneknek, hogy ők már szállásokra mehetnének: ő pedig maga még az Istenek Óltáraihoz fogna borúlni, hogy tőlök igen nagy türelemiért botsánatot kérjen. – Az Idegenek egymás kőzt szembe nézének, 's mindjárt is a' helyt oda hagyák, a' mint láttam szállásokra visszamentek. –

1-SŐ TANÁCSOS

Egek! tsak haragjok fel ne lobbanjon!

2-IK TANÁCSOS

Tsak most a' Qualpopoca győzedelmét meg ne tudják!

1-SŐ TANÁCSOS

De résen légyünk minden esetre. – [26.] Megtudhatják, és mi leszsz akkor? ellenünk támadnak bizonyára! – de azért el ne tsüggedjünk, – Nints é Mexicónak elég ereje, hogy magát óltalmazza? Nints é várasunknak elég népe, elég fegyvere, és gyakorlott Hadi Serege? ha kitsiny is? – Mexico nem Zempoalla. – De jertek most a' Tsászárhoz, eddig a Templomból palotáiba viszzatért – Jelenlétünkre szüksége léssen. –

4. TANÁCSOS

Parantsolt is nekem, hogy mindjárt hozzá idézzelek.

1-SŐ TANÁCSOS

Jertek tehát! és a Tsászárral egyútt arról tanátskozzunk, miképpen szabadithassuk meg magunkat Isteneink szidalmazóitól.

(Kimennek –
Változik a Scéna)

III. Jelenés

Estveli idő. – Gyertya világ.

Decoratio. Kortez szálása mint az első Felvonásba. – A' Spanyol Tisztek vatsoránál ülnek a külszobában; mellyet, a belső szoba ajtaja nyitva lévén. láthatni: éppen felkelnek az asztaltól és bėjőnek.

KORTEZ, VELASQUEZ, SANDOVAL, D. ORDAZ, DIEGO DE THORO, és
PATER JUAN
bėjőnek.

KORTEZ

Nem – valóban nem tartoztathattam-meg haragomat, azon utálatos és nevettséges [26v.] Isteni tiszteletnek mondani – azon kegyetlen Papoknak hizlalt vérengező ábrázatján, az ő büszke tekintetekenn, alig hogy fel nem forrottam mérgemben. Nem láttunk vala az ő pompás Templomában egyebet, vérrel bémázolt faragott képeknél; és annak pitvariban a' feláldozott embereknek koponyáiknál, és bőreinél – egyéb nem ötlött szemünkben. – Borzasztó tekintet! Azért jöttünk e' ide, hogy ezt hideg' vérrel szemléljük? – Nem tudom meddig tart bennem a' türedelem. –

VELASQUEZ

Mennél tovább, annál rosszabb!

D. ORDÁZ

E' még mind kitsinség a' mit mi a' Templomban láttunk. – De rettenetes dőlgek beszélt vala nekem a' Talascalai Vezér; – A mikor a' Nagy Áldozatoknak napjai vagynak, úgymond, akkor az Ember áldozatok egész nap' tartatnak – ezerekre is megyen néha a' meg-öletteknek számok, – Ezek mind foglyok; – Ha vagy egyszer elegendő számmal nintsenek: az irtózatos Papok a Tsászárhoz menvén kéri hogy az Isteneikhez áldozatot szerezne, mivel azok ehetnének; és a' legtsendesebb békességben is hadat kell nekik indítani, hogy a' foglyoknak véreivel Isteneit meg elégítse.

SANDOVAL

Borzasztóbb iszonyúság még az áldozatoknak módja. – A' foglyok a' Papoktól az Istenekre elosztatnak, és az ő bálványai alatt lévő kövönn sok tzeremóniák között megnyúztatnak egyik a másik után. – Két Papok a' kezeit, kettő lábait, egy a' nyakát tartja; és a 6-ik balkézzelel melyjét nyomván, [27.] a' jobbal testét felvágja, még verő szivét kiveszi, és azt a' nap felé tartja, hogy illatjait neki áldozza. – A rettenetes nézésű első Pap a' Topiltzin, kit nekünk Montezuma is mutatott, a' sziveknek véreivel a' bálványok képeit békeni; a' testek azután a' Templomból kivettetnek, és fel-abároltatnak a' néptől. – Utálok többet előbeszélni – Hallatlan dőlgek!

KORTEZ

Rémülök – de nem első a' mit hallok.

VELASQUEZ

Lehet e' nekünk embereknek Embertársainknak, illy rettenetes kinzásait hideg vérrel néznünk? – Lehet é Királyunk hatalma alá hódítani ezen Országot, a' nélkül, hogy ezen rettenetes áldozatokat és bálványozásokat eltöröljük?

KORTEZ

De ez meg is leszsz. – Aminapi beszélgetésemnek a Tsászárral már volt az a' sikere, hogy a maga asztaláról minden ember húst eltiltott. – Előbb azért eleibe terjeszttem a' Tsászárnak, kérem, intem, minden lehető elkövetek. – De ha nem enged, ha megveti minden kérésünket – nem mi vagyunk e' azok a' kik Zempoallában, Tlascalában és más országokban az igaz hitet fegyverrel vittük, s vérünkkel terjesz-

tettük? – Mi vagyunk még azok, a' kik számos országokat Királyunknak meghó-
doltattunk.

VELASQUEZ

A' ki nem enged, érezzen.

PATER DIAZ

Bizony Vitéz Kapitány! tsudál-[27v.]kozom vala a' Te hideg véredenn, mellyel a'
tsunya Bálványokat és azoknak Papjait elnézhatted. Hogy nem helyheztetted fel
a' Szent Keresztet? és hogy nem rontottad le a' Bálványokat? Egy parantsolatodra
Vitézeid készen lettek volna; a' megrémült nép a' mi szavainknak térdet fejet haj-
tott volna; a' kőrmünk közt lévő Tsászár parantsolatait a' népek sugallásaink sze-
rint adta volna. Egyfelől a Kereszt, más felől az azt óltalmazó fegyver. – Ki az a'ki
Istentől vezéreltetett fegyvereinknek ellent áll? Hol az a' város Americába, melly
ágyuinknak durrogásait, és villámlásait látván fél Isteneknek nem tartott? – Melly
édes örömmel emlekezem, mikor a' Zempoallaiak bálványait elrontottuk, a' hol
én a' Te óltalmad mellett a' keresztet vittem, annak óltalma alatt viaskodtam, a'
sereget úszítottam, kisztettem. Most, most Korteze Fő Kapitány! Te az igaz Hitnek
terjesztője! ne késedelmezz eleget tenni kötelességednek; élj szent hatalmaddal,
melly a' Szent Atyától adatott. – Mutasd meg magadat a' templomba még egyszer,
hivjad oda a' Tsászárt; a' népek vezérjeit, a' Papokat; intsed őket a' megtérésre, és
engedelmességre, Hitünknek bévételére; – Kérjed, intsed mondom; de ha az őrdög
az ő makatosságokat vezérli, kövess engemet, mert én leszek az első, a' ki nem félek
a' Kereszttel az ezerek közzé menni; kövess seregeddel, és irtsad ki az őrdögnek
fijait. –

KORTEZ

Igen elragadtatol buzgóságodtól Tisz[28.]telendő Atyám! Ha kiirtjuk a' népet, hogy
vételessük fel vélek Hitünket?

DIEGO

Bár követnéd inkább Tisztelendő Atyám! Olmedo Papunknak ezen tiszteletre mél-
tó Férjfiúnak példáját, a' ki Tlascalában, haragra fellobbant kapitányunkat az erő-
szakoskodástól megtartóztatta. Ő érdemlette ám, hogy annak Evangyéliumát pré-
dikálja, a'kit a' kegyességben és emberi szeretetben annyira követni kívánt. Ezen
most beteg Tiszti társad illy indúlatos tanátsot nem adott volna. – Nem hiszem
Kapitány! (*Kortezhez*) hogy Te mint okos Hadi Férjfiú és jámbor ember e' tanátsra
hajlanál. Hogy lehessen haraggal és kegyetlenséggel olly vallást terjeszteni, melly
szelidséget és emberi szeretetet parantsol? Uram Kapitány! Nem jól tselekedtünk,
vakonn emberi mód nélkül bántunk Zempoallában és másutt is. Soha azon orszá-
goknak áldások fejünkön nem leszen, mindenütt átkaik fognak követni. – Hogy
kivánhatod (*a' Paphoz*) hogy egész népek tsak egy szavadra, és a' Keresztnak mu-
tatására térket hajtsanak, és azt mondják: Hiszünk a' mit akarsz! Jobban tészed
Tisztelendő Atyám! ha nem hirtelenséggel, hanem tsendes okossággal fojta-
tod tisztedet. Lakozzál esztendeig és még tovább e' népek közt, lakozzál köztök
több társaiddal együtt, lassanként de sikerebben terjesztenétek vallásunkkat

barátságos társalkodások által, megnyernétek előbb magatoknak a' Főbb Embe-
reket; tanitanátok nékiek beszélgetésekben a' mi Hitünket, előadná-[28v.]tok en-
nek szentséges voltát; és megmutatnátok a' sok bóldogságot, melyet a' világra az
hozott a' kinek képe a' keresztben vagyon – Mert hiszen az a' fa kereszt magában
akár tiszteltesen, akár nem, mind egy, – az magában éppen olyan Bálvány mint
a' Vitzliputzli.

PATER DIAZ

Mit? Szentségtörés! –

KORTEZ

Tsak vedd jó értelemben a' dolgot. – Diego nem rosszszul szóll, ha vénségéhez képest
igen meghült is a vére.

VELASQUEZ

De megfagyott már.

KORTEZ

(gondolkozás után)

Tisztek halljátok! Én így itélek: – Egnéhány napok múlva órát kérek Montezumától,
mellyben Ötet az Ország minden Tagjainak és a' Tanátsnak jelenlétében megudva-
roljam. – Ekkor veletek együtt felmegyek, és őnéki Királyunk Nevében egy Jelen-
tést olvasok, melyben előhozván Királyunknak Queralcoaltól való származását
(*minthogy tudjátok hogy e' mesét Montezuma hiszi*) és az ő Jussát az Országra meg-
mutatván: igyeezni fogom arra birni, hogy az Északi nagy Királyt, mint ezen Or-
szágok Fő Urát, kinek ő tsak személyét viseli, megesmerje, és magát Óltalma alá
adja népével együtt. Ezen alájavaló vetésnek jele pedig a' megkivántató summás
adó képében, melyet vele megígértetek. – De a' – Vallásról még nem szólok. – Az
igaz Hitet, a' mint Diego mondá, társalkodásunkkal szeretessük, lassanként idővel
terjeszük. – Nem foganszik mindjárt a' béoltott veszsző. – Elég illy rövid idő alatt
hogy a' Tsászár [29.] nekünk szállásunkon Kápolnát alkotnunk engedett – lassan-
ként többet várhatunk. –

DIEGO

Mondj is le kapitány! minden kegyetlenkedésekről, melyekre eddig a' Hitnek
erőszakos terjesztése birt. – Mert ha elgondolom, nem hasonlithatjuk magunkat
egyébhez, hanem a' Vitzliputzli Papjaihoz, a' kik embereket nyúznak és megeszik,
tsak hogy nekünk az ember hús még nem izünk szeréntvaló; de ha sok Zempoallai,
Cholulai történetek adnák elő magokat, talán ahoz is hozzászoknánk. – Nem! Vitéz
Fő-Kapitány! tsendes és minket meg nem bántott népet ezután meg ne támadjunk.
Királyunk parantsolatját, hogy ez Országokat frigyébe vedd, és a' Hitet terjesszed,
kövessed: de nem hirtelen – fegyveres erőszakkal nem – a' hol ellenségre nem ta-
lálasz – a' hol vakmerőkre nem akadsz. – Inkább húzzad hosszabban a' dólgot, mint
az emberiség ellen vétts, és azokat a' kik éppen úgy bóldogságra vagynak teremtvé
mint mi, egy szavadnak megvetésére kardra hányasd: holott az életre vissza nem

hozhatod. – A' Vallás a' szivenn, nem a testenn uralkodik. – Így gondolkodom én; és a' ki velem egygyet nem ért, az nem ember.

KORTEZ

Igazat szóllaszsz.

(a' Pap és Velasquez nem Contentusok)

SANDOVAL, ORDAZ

Helyes. –

KORTEZ

Hólnap reggel a' Tsászárhoz megyek, barátságosan beszéllek vele, eleibe adok mindent. – Igyekezem okkal meggyőzni, – elkészitem előre, hogy az Ország színe előtt teendő ajánlásaimat elfogadja, – kérem más inteni fogom. – Azonba [29v.] ha magát vonogatja, fenyegetéshez kezdek. – Hamar ráveszem én ezen félénk és ostoba Fejedelmet. – De vigyázók légyetek és készek: mert titkos lesek készíttethetnek, kivált ha a' Vitzliputzli' megboszszazkodott Papjai valamit koholnának ellenünk. –

(jön Xicotencal)

Ki jön?

VELASQUEZ

A' Tlascalai Xicotencál. –

IV. Jelenés

XICOTENCAL, és Előbbiek

XICOTENCAL

Nem kedves hirrel jövök Uram! –

KORTEZ

Hogy?

XICOTENCAL

Most érkezék egy Tlascalai ember két Hirmondóval a' tieid közzül, kik Vera-Cruxból jöttek. – Mi hirt hoztak, tsak rövideden hallám tőlök – De nem kedves. – Ide vezettem őket, kinn várakoznak –

KORTEZ

Ordáz! hivjad-bé őket hamar. –

DIEGO ORDÁZ

(kimenet)

Mi lehet az?

XICOTENCAL

Tlascalán jöttek keresztül, ott Tlascalai öltözetet vettek magokra, hogy meg ne esmertessenek.

V. Jelenés

Előbbiek. D. Ordáz bé-jövéen két Vera-Cruxi Katonával

VERA-CRUXI KATONÁK

Egészséggel Uram Vitéz Fő-Kapitány!

1-SŐ KATONA

Hir-mondóknak küldettünk Uram hozzád Vera-Cruxból. – Levelet hozunk Had-nagyunktól – mindent meg-értetek abból. – Juan Escalantes pedig halálos ágyából köszöntet.

KORTEZ

Mit? – Juan Escalantes?

SANDOVAL

A Fő-Kormányozó!

VELASQUEZ

Egek! Legjobb Barátom, derék Escalantes!

[30.]

D. ORDAZ, D. THORO
(*Tsudálkozást mutatnak*)

1-SŐ KATONA

Tsak olvasd Uram!

KORTEZ

(*fel-bontván a' Levelet*)

Hallgassátok!

(*nagy figyelmezés*)

KORTEZ

(*olvas*)

Montezuma egy seregét ki-küldé, hogy a' tőle el-pártolt és frigyünkbe lépett népeket meg-büntesse. Ezt Juan Escalantes meg-hallván, frigyeseinknek segítségül vólt. és ez által a' Mexicai sereggel tsatázásba jöve, mellynek egy Qualpopoca nevű vala vezére. – De illy szerentsétlenül Uram Kapitány! még ez újj földi népekkal nem ütköztünk; egy, katonáink közzül az ellenség kezébe jött, egy lovunk meg-öletett, XI. katonák-is keményen meg sebesedtek, halálos sebben esett a' Fő-kormányzó-is, Juan Escalantes. – Vigyázz magadra Uram kapitány! Mexicoba' ne igen bizzál, hires annak Fejedelme tsalárdságáról, és tőkéletlenségiről; – városi népe imádja, – seregei vitézek, – ő pedig gazdag és valóban hatalmas –

(*még egy darabig olvas, de tsak magában*)

KORTEZ
(a' Katonához)

Hány nap jöttetek?

1-SŐ KATONA

Hat napig Uram! Tlascaláig egy Veracruz-i lakos volt kalauzunk. – Tlascalában azután mondván hogy hozzátok jövünk, és az egész dólgot is megbeszélvén: egy meghitt Tlascalánustól vezetettünk; – mind éjjel jöttünk, 's a' mint Uram látod Tlascalai öltözetben, – nappal menni nem mertünk.

KORTEZ

A többi is a' mit a' Hadnagy ír –

VELASQUEZ

Talán nem rossz –

KORTEZ

De nem jó. –

(a' Tisztekhez)

No Barátim! Szóljatok mit tégyünk? ebben hagyjuk é a' dólgot? [30v.] hallgassunk? e' nem lehet. – Montezuma régen várt minket, szivességgel fogadni ígért, úgy is tselekedett; miért hát hogy népünkkel ellenségeskedik? tsak azért betsül itten, hogy amott szidalmazzon. – Álnókság! – Meg akar itt vakítani, hogy amarra ne nézzünk; és amott gyengébb felünkönn mutatja hatalmát, hogy ijesztegessen, és innét eltávoztasson: – de olly gyenge lábonn mi nem állunk. – Héj! nem jót forgat Montezuma – nehogy valami Cholulai gonoszság koholtasson – nem esett az is akaratja nélkül. – Tsalárd vakmerő! – majd egészen magáévá téssen színmutató barátságával, minden félnkségünket elvészti tiszteletével és mintegy imádásával: és még is szörnyű! alattomban leselkedik – gyanús rejtett tűzet éget. – De vigyázz Montezuma! vermet ásván nekünk, magad belé ne bűkjál.

VELASQUEZ
(haragos tűzzel)

A' Tsászárt rámára vonjuk – Betsületünk megsértetett – a' frigy megrontatott – Kapitány! Szelidségednek ideje alig kezdődött már végződik – Nints itt helye illy vadak közt. – Bánjál mint igaz Biró, mint egy nagy Király' seregének Vezére, mint egy Kapitány, ki a' betsületnek annyit áldoztál. – Szükség megmutatni a' népeknek magunkat méltóságunkba, – Szükség megemertetni velek tőlök-való nagy külömbségünket, másképp megvettetünk. Reánk tanulván megbátrodnak, körülvésznek; – maroknyi népünk mit mivel? Tsak [31.] vitéz bátorsággal fojtathatjuk elkezdett ditső útunkat, melly minket a Betsület Templomába viszen.

P. DIAZ

És az Idvesség útjára vezet. —

VI. Jelenés

Előbbiek. Egy Strázsa belép.

STRÁZSA

Uram! Egy Tlascalai akar elődbe jóni.

KORTEZ

Botsásd.

(Strázsa kimegy)

KORTEZ

(magában)

Miért valljon? nyilván valamit kikémlelt.

(Tlascalai bójónn)

KORTEZ

Mi hirrel jószsz?

TLASCALAI

Roszsza! Uram!

KORTEZ

Hogy?

TLASCALAI

Kérlek az Istenért vigyázz! Azt már tudhatod, hogy a' Ti seregetek szerentsétlenül tsatázott, hogy a tiétekből egy elevenen elfogattatott, egy ló megöletett: ezt mind tudhatod.

KORTEZ

Mind tudom; de mondd tovább!

TLASCALAI

Úgy értettem, hogy az elfogott Spanyolnak feje vétetett, és titkon ide hozatik, talán már bé is hozatott; suttognak erről; de a' néptől ugyan mindenképpen akarják titkolni.– Még egygyet Uram hallottam! – Nem szóllok arról mely különös módonn jött fűlembe. – A tóltéseket el akarják rontani, a' hidakat mind felszedni, a' Várost víz alá tenni, és titeket bérekeszteni.

KORTEZ

Mit? hallatlan!

SANDOVAL

Ez szörnyű!

(mind felindúlnak)

[31v.]

DIEGO THORO

Szörnyű gonoszság!

VELASQUEZ

Kapitány! erről gondolkodhatsz!

KORTEZ

Tsúnya álnokság! – Már szelidségemnek semmiképpen nints helye. – Mit tévő legyek gondolkozom – hagyjatok egyedül, most Barátim! – Egyszersmind jó éjtszakát – hólnap reggel mindnyájjan a' több Tisztekkel együtt hozzám jöjjetek.

VELASQUEZ

Kivánnék jó éjtszakát, de előre tudom, hogy szemeidet bé sem húnyod.

KORTEZ

Nállatok is úgy leszsz. – – jó éjtszakát!

DIEGO ORDÁZ

De mi bátran aluszunk, ha Te Kapitány émetten lészel.

SANDOVAL

Reád bizzuk magunkat, okosságod tanátsára.

DIEGO DE THORO

Méltán is – meg nem kell ijednünk – jó éjtszakát!

KORTEZ

(Bémegyén az oldal-szobába)

Isten veletek!

XICOTENKAL

Boszszúró! gondolkojj Uram! – boszszút álj Montezumánn.

(mind kimennek a' közép ajtónn)

VII-ik Jelenés

Reggeli idő

Decoratio. Montezuma belső szobája, mint a' Második Felvonásnak 1-ső Jelenésében

MONTEZUMA

egyedül az oldal ajtón kijövéen.

Aggódásim meg nem szűnnek, nyúghatatlanságom el nem múlik míg tsudálatos vendégeimmel lészek – hogy az ő tulajdonságok és tzeljok úgy elrejtve [32.] vagynak előttem – söt a Szent Papoknál és az Országnak Véneinél is megfoghatatlanok. – Hidjem e' hogy Queralcoaltoól származnak? A' Vének és Papok tsalárd állításnak mondják – van is okom hogy ezt tartsam – Mert hogy lehetne Queralcoalnak nem-

zetsége tölünk illy különböző? – hogy lehetne amaz Isteneknek megvetője, kiket Queralcoal tisztelt, a' nagy Vitzliputzinak tsufolója? – Vagy miként kérhetne Queralcoalnak nemzetsége tsak ideig való múlatást? vagy miként kívánná tsak hogy egy Idegen Uralkodónak hódoljunk? – Holott a' Szent jövendölések szerént, a' mint Papjaink magyarázzák, a' Queralcoal Származatinak velünk elegyedni, egy néppé lenni, az országban újj igazgatást és változást hozni kell. – De most e' annak az ideje? most mikor az ország hatalmának felső póltzann és bődogságában vagyon? – Később időkre végeztetett ez, mikor az ország hanyatlani fog – mikor a' Fejedelmek a' népet nyomorgatják – mikor az igasságtalanság és a gonoszság elharapóznak – mikor veszedelmes szomorú esetek után e' földet rongálják: – akkor adjátok óh Isteneim! hogy a' Queralcoal nemzetsége, mint a' népnek Szabadítója megjelenjen! –

(megrezzelve)

vagy talán óh Istenek! ezen Idegenek által jónek a Tsapások mi reánk? ezért hozzák e' a' szélveszes háborút, mellyben az én igazgatásom hajójának süjyedni kell? Óh! hogy nem láthatok bé a' ti titkos végezétekbe! –

(tsendesen)

Most áldoznak a Papok, a' jelekre várok, mellyet a' Szent áldozatok mutatnak. – Az én Isteneim, a' kik az én Atyáimnak Bóldog Uralkodást adtanak, miért vonnák meg azt én tőlem? és a' bődogságot az én népemtől? Avagy nem tiszteltem e' őket? – avagy nem vittem e' nekik elég áldozatot? – avagy nem betsültem e' a' Szent Papokat? – avagy az én népemet nem szerettem e'? – De talán tsak én nem emlékezen – ők tudják – Isteneim botsásatok meg! Nem félek míg Ti, az én Templomaim, Oltáiraím lésztek, még a' leghatalmasabb ellenségtől is! –

(Az első Tanáts belép) –

VIII -ik Jelenés MONTEZUMA, 1-SŐ TANÁTSOS

1-SŐ TANÁCSOS

Megnyúgszol-e' végezésünkbe Nagy Uram? Mindjárt a' több Tanátsosok is az Áldozó Papokkal együtt megjelennek – kedvezők lésznek é a' jelek megtudjuk.

MONTEZUMA

Végezésekben való megnyúgovásomat tsak az áldozatoknak kimenetelitől és a' Jelektől függesztem fel. – De vigyázzatok, hogy a' ti tanátskozástok a népnél s ez által az Idegeneknél meg ne tudassék – Amaz Idegennek feje el van é rejtve?

1-SŐ TANÁCSOS

Olly helyen van Uram melly tudva nints – a' nép annak béhozását nem látta – a' vivők mindjárt el is zárattak. – Qualpopoca nyilván ma érkezik Uram!

MONTEZUMA

Ugy reménylem – tsakhogy ez is titkon essék.

1-Ö TANÁCSOS

Erről a' Vezér Pilpatoë rendelést már [33.] tett. – Zuhogást hallok Uram! most jönnek.

(Pausa)

(Montezuma székibe ül)

IX -ik Jelenés

Előbbiek. / *Tanátsosok; a' Topilzin és 8. Papok, s Udvariak jönnek – Előbb 10 Udvariak, kik mind a' Montezuma háta megé állanak: és ő utánnok jönnek a' Tanátsosok, mélyjen meghajtván magokat – ezek után 8. Papok, kiket 6 Udvariak követnek. – Mind ezek Montezuma eleibe megállanak. – A' Papok bójövén énekelnek:*

PAPOK

Üdvöz légy, üdvöz légy
Mexicoiak Ura üdvöz légy
Az Istenek áldnak üdvöz légy
 Bú ne bántsza szivedet.
 Ne gyötörjön félelem
Áldanak Isteneink! –

(repetáltathatik)

A' TOPILZIN

Hatalmas Tsászár! az áldozatok éppen oly jeleket mutatának, mint ez előtt 6. esztendőkkel, mikor Felséges Személyed az Északi népeket, a'kik Országid határit pusztitják vala, győzedelmesen vissza verte. – Jól emlékezhetel Uram azon nevezetes és örvendetes áldozatra. – A' nagy Istenek adják hogy a' Te Uralkodásod minden időben illy szerentsés jelekkel ditsekedhessék! –

MONTEZUMA

Őrómmel telikel szivem: látom hogy Isteneiben meg nem tsalatkoztam.

A' TOPILZIN

Kétszeres számú áldozatokkal tartozunk őket elégiteni, mivel illy tudálatos környűállásokban illy biztató jelekkel bátoritnak. – Kétsze-[33v.]res áldozatokkal kell őket el-kötelezni magunknak.– Azért Uram jelentem hogy az Istenek éheznek és szomjúhoznak: minden vér a' mellyet a' minapi nagy áldozatokban reájok lutskoltunk vala, tőlök megitatott. – Száraz egész testek, és a' mostani baromál-dozatoknak párái ortzáikat eléggé meg nem frissithették. – A' minapi nagy áldozattól fogva semmi halandó szivnek gőzölgése nem élesztette a' szent napot, sem a' Vitzliputzi lábaihoz semmi emberi áldozat nem tétetett. – Szerezz Uram elég engesztelő áldozatot a' te tegnap megbántott Isteneidnek! most az idő mellyben haragjok az egész országot leronthatná!

MONTEZUMA

Légyetek békével. Istenemnek bizott Papjai! az én kötelességem közzül legelső az, mellyel Isteneimnek tartozom. – Most pedig kérek titeket, a' jó jelekről semmit is a' népnek ki ne nyilatkoztassatok – okom van rá hogy ezt kívánjam tőletek.

A' TOPILZIN

Akaratod szerént Uram tselekekeszünk.

MONTEZUMA

Az Isteneknek ajánlak.–

(A Papok mélyen meghajtván magokat elmennek)

X -ik Jelenés

MONTEZUMA és a' TANÁTSOSOK

MONTEZUMA

Már országom Vénei! a' ti Tanátsotokonn megnyúgszom; az elvégeztetett dolognak végbevételéről, és a' legjobb módról gondolkoztatok, – enyim a' parantsolat.

1-SŐ TANÁCSOS

Éppen attól, és rendelésetől várunk – de engedd elébb nekünk bölts vélekedésedet hallanunk – mikor és mimódon vigyük végbe szándékunkat?

[34.]

MONTEZUMA

A nagy Innep tiz nap múlva erre legalkalmasabb és legjobb idő. – Előbb is azért a' mondott alázatok alatt eleibe terjesztvén nékie a' szent Isteneink megsűfolását, és azoknakj nagy veszedelmek; sőt az óltárokról is lehető levettetések! – A' nép sokféle zenebonára indittatván, kívánja az Idegenek' eltávoztát. – Én a' nép nevébe szóllok és reménykedni fogok az Idegennek. – A nép a' Templomból és annak környékéből ki ne eresztessék, nehogy elszéledjen. – Azonba áldoztassék és a' jelek vizsgáltassanak, de a' mai jó jelek hirdettessenek örvendezés alatt. – Ha én jó felelettel vissza jövendő, kezeseket hozván az Idegentől, és adván magam részemről: a' nép ti általatok megszentessék. – Ha nem – a' Templom felé sem megyek, hanem ide Palotáimba viszatárek; néktek az Idegenek előtt parantsolván, hogy a' népet tsendesítsétek. – Ti erre készeknek mutaván magatokat, ellenkezőt tselekesztek – biztatjátok a népet hogy az Országnek és Isteneinknek ellenségeit kebeléből kiirtsa. – A' Papok az áldozatok' Szükségét, és kivált a' Vitzliputzi éhségét jelentsék, kérjenek ember áldozatokat. – Parantsoltassék azonba a' töltések elrontása, a' hidak felszedése, a' készen tartott népségnek. – A katonák áljanak fegyverbe, és a' templombéli sokaságnak fegyver osztassék. – A' megöletett Idegennek Feje ekkor a' Fő Paptól a' népnek mutattassék meg; hogy az által bátorodjon – azonba mindjárt a' készen [34v.] álló Katonák Seregébe vitessék. – Ezenn bizonynyal az Idegenek megtsökönnek, meg-mentenek, – a' mieink fel-buzdúlnak. – Így az Idegenek kik mind ezekre készületlenek, vagy mentül hamarébb míg lehet el futnak, vagy Isteneinknek és nekünk hódolnak, vagy lehető másképpen el pusztúlnak.

1-SŐ TANÁCSOS

A' Te Felséges elméd böltsen és igen jól ki gondolt mindeneket. – De Uram ha még ez rövid időnek el fojta előtt az Idegenek a' mi Templomainkban erőszakoskodnának?

MONTEZUMA

Azt igyekeztem eltávoztatni. – De ha a' lenne is, hogy ők a' mi Templomainkban erőszakoskodnának: nem vehetnének ők akkor erőt a' megboszszazkodott népenn – Sem én, sem egy is Közzületek ezt hideg vérrel nem nézné – s ha szinte ezen Idegenek Istenei eredetűek vólnának is – a' melly nem hihető – ne lennénk é mi az Ország s Isteneinknek óltalmazásában győzedelmesek? – Ki rettegne közzületek? –

2-IK TANÁCS

Nagy Tsászár! a' te nagy Lelked minket éleszt, valamint eddig is az Ország akármelly veszedelmeiben bátorított. – Kitsoda közzülünk a'ki Isteneinkért és a' Te Személyedért életét fel nem áldozná? – Inkább ne légyünk, mint sem Isteneink' óltalmától és a' Te Uralkodásodtól meg fosztassunk! –

3-IK TANÁCS

(el tsüggedve)

Ezt pedig mintha a' jövendőben látnám.

1-SŐ TANÁCS

Bátran légyünk és vigyázók: Ez a' mi Tisztes Tanátsunknak közmondása, e' szerént is tselekeszünk. – –

[35.]

XI-ik Jelenés

Előbbiek.

Egy Udvari bé jön.

UDVARI

Uram! Nagy Uram! Qualpopoca vezér meg érkezett: szined eleibe jöni kíván.

MONTEZUMA

Meg érkezett? Botsásd elő e vitéz Férjfiakat.

(Udvari kimegy)

(a' Tanátsosokhoz)

Tanátsosim! Ti mindjárt bé jövele után el távozhattok: úgy is mindent veletek közleni fogok. –

1-SŐ TANÁCS

Akaratod szerént.–

XII-ik Jelenés

Előbbiek és QUALPOPOCA

QUALPOPOCA

(Montezuma' lábaihoz borúlván) Az Istenek Uralkodásodat áldják Nagy Tsászár! – A Te hiv szólgád parantsolatodat tellyesítvén, megjelen, hogy néked számoljon: –
(A' Tanátsosok ez alatt mind kimennek)

MONTEZUMA

Vitéz Vezérem! a te érdemeid jutalmazhatatlanok – győzedelmed el-tsüggedt fejemet fel éleszti.

QUALPOPOCA

A' te mindenkori kegyelmed Uram légyen az én jutalmom.

MONTEZUMA

Arról bizonyos lehetsz. – De beszéld már viselt dólmaidat.

QUALPOPOCA

Nagy Tsászár! Én sereggemmel az elpártolt népekre menvén, az itt lévő Idegeneknek azon Tartományokból való el távozások után mind járt akartam őket engedelmességre hajtani: nagy része ezen népeknek meg veté kegyelmedet, és azonnal mindjárt viadalmas kézzel kell vala [35v.] a' dologhoz kezdeni. – Ezt a nem meszsze lévő tenger szélinn fekvő Idegenek Serege meg sejdítvén, rövid idő alatt a' pártosoknak segítségül jöve –

MONTEZUMA

Sokan valának.

QUALPOPOCA

Nem kis számmal Uram! és két nagy állataik voltak magokkal, mellyeknek mind egygyikén egy közzülök ült vala.– Én' a' nagy egygyesített erőtől félvén, viszsza vontam magamat, jó táborozó helyet akarván keresni. De az Idegenek még nem is egyesítvén magokat a' pártosokkal, mindenütt nyomunkba léptek. – Én is jó módot látván minekelötte magokat a' pártolókkal egybe kötnék, parantsolatod szerint Uram! Szerentsét próbáltam – velek megütököztem – melly kimenetellel Uram tudhatod. –

MONTEZUMA

De tsak fojtsad beszédedet a' dólgek'egész végéig – mondj elő mindent bőségesen –
(Bejön egy Udvari, és más az ajtónál megáll)

XIII-ik Jelenés
Előbbiek. Egy udvari.

UDVARI
(*sietve*)

Uram! az Idegenek' vezérét látom jöni sebes lépésekkel Palotáidhoz: feles számú kísérei vagynak! –

MONTEZUMA

Mit? – nagy kísérei serege?

UDVARI

Nem igen felette: de több mint mászszor szokott lenni.

MONTEZUMA

De mit jelentsen ez is? – Tsak fogadjátok illendőül. –
(*Udvari kimegy.*)

MONTEZUMA

(*Qualpopocához*)

Te pedig Qualpopoca rejtsd el magad, a' népnek is színe előtt, ne hogy [36.] itt létedet az Idegenek meg tudják. (*int az ajtónál álló Udvarinak*) Ez Udvarival vezettesd magadat háló kamarámba, a míg az Idegen nállam léssen.–

QUALPOPOCA

Parantsolatod szerént.

MONTEZUMA

Az egész Udvari sereget gyűjtsd egybe a' külső szobába, hogy minden pillanatba készen légyen – Tudod hogy az Idegenben nem szoktam bizni. –
(*Qualpopocával az Udvari az Óldal ajtón kimegyen*)

QUALPOPOCA

(*bémenet*)

Mi fog vallyon történni?

(*Kimegy*)

XIV-ik Jelenés

MONTEZUMA,

azután KORTEZ, SANDOVAL, D. ORDAZ, VELASQUEZ, DIEGO THORO,
1-SŐ 2-IK TISZT.

MONTEZUMA

(*magában*)

Óh meg nem szünő nyughatatlanságaim!

(*egy keveset jár*) –

Miért jön az Idegen olly sebes lépésekkel hozzám? Talán megtudott valamit – óh félek, rettegek –

(kis Pauza) –

(Megnyilnak az ajtók, két udvari az ajtonál megáll, és kettő Montezuma karszéke háta megett)

(Kortez és a' többi bejönnek)

(A' kül-szobában láttszanak sok spanyol katonák – az ajtó nyitva is marad)
(Montezuma Kortez' eleibe megyen)

KORTEZ

(haragos módra)

Egészséggel Tsászár!

MONTEZUMA

Örvendek hogy látlak! (tettetve) –

(Székére ülve)

Mi szél hozott illy gyorsan titeket hozzám?

(Korteznek szék tétetik, de le nem ül)

KORTEZ

A' tisztelettétel is Nagy Tsászár! de valami sérelmünknek is orvoslását nálad keressük. –

MONTEZUMA

(magában sohajtván)

Sejditém.

Sérelmeteknek? Hogy lehet néktek az én országomba [36v.] valami sérelmetek? – De szólj! – az én barátságomban nem kételkedhetsz. –

KORTEZ

Montezuma! Bizhassam é barátságodba s frigyedbe? holott az már megrontatott.

MONTEZUMA

Miként?

KORTEZ

Tudod azt bizonytal Tsászár! úgy mint én, tudod hogy hitszegő vezéred békeségnek idején az én népemre ütött – frigynek idejénn! – minden nemzetek jússa és törvénye ellen, – Egy vezéremnek feje vétetett, egy drága állatom megöletett: – halhatlan frigyszegés – békeségnek idejénn! – Tsászár akaratodból esett é dolog? vagy magán hevessége vitte vezéredet e' vakmerőségre?

MONTEZUMA

(nyúghatatlanul)

Minden gyanútól én reám nézve ójjad magadat jó Idegen! Semmi ellenségeskedést a' tieid ellen én nem parantsoltam.

KORTEZ

Hol lehet az, a' Urának parantsolatja ellen az enyimeket megtámadni merete? Add kezembe. Így minden gyanútól te és tanácsod ment lész. –

MONTEZUMA

Ez kívánságodat is bételljesitem, gondatlan vezéremnek ide hozatására parantsot adok, néhány napok múlva kezedbe lehet – megítéltetését és megbüntetését is reád bízom, tsak kérlek hogy kegyelmesen bánjál vele.

KORTEZ

Hadijüss szerént fogom őtet ítélni, mint akármelly más katonát. – Nagy Tsászár! már kívánságomnak eleget tettél, de az én seregemet meg nem nyugtathatod ezen kegyes ajánlásaiddal – igen elkeseredett az és engesztelhetetlen. – Nem lehet vele elhítenni hogy egy olly rettenetes tör-[37.]ténét a' Tsászár tudta nélkül eshetett. – Azért hatalmas Tsászár! add kérlek egy nyilvánvaló jelét a' Te hozzám való bizodalmadnak és igaz barátságodnak – adj egész seregemnek bizonyosságot hozzánk való egyenes indulatidról – Jöjj közinkbe és méltóztassál néhány napokat a' mi lakásunkba eltölteni – Udvari néped is veled jöjjön – Szolgálatodba fogyatkozás nem léssen, és kiki közzülünk a' Te Felsőges Személyedhez illendő tisztelettel fog néked udvarolni.

(Montezuma megháborodik, halgat, megnémül) –

KORTEZ

Kételkedsz elfogadni ezen kérésemet? – mi ijjeszt-el? – Talán az illetlenségnek meg-gondolása? Hiszen nem hozzánk, hanem tulajdon palotádba jösszsz! – Vagy nem bízol az én barátságomba? vagy valami veszedelmet gyanítaszsz személyed ellen? – Esküszöm bátorságban lejéndesz.

MONTEZUMA

(eröltetett méltósággal)

A' Mexicói Birodalomnak Fejedelme nem szokta magát önként fogságra adni. És ha én ernyre meg is alacsonyithatnám magamat, alattvalóim megnem szenvednék hogy velem így bánjanak. –

KORTEZ

Mit is szóllaszsz Nagy Tsászár! fogságról? avagy mi te vendégid téged Gazdánkat fognánk e' el? még pedig téged olly kegyes Gazdánkat? – Melly háládatlanság volna ez! mikor haragra te magad nekünk nem adtál. Távol légyen hogy mi mernénk téged fogságba vinni. – De Felsőges úr! Magad is böltsséged szerént általláthatod melly bajos légyen egy felboszszankodott sereget [37v.] engesztelni – okokkal és beszédekkel nem elégszik nyilvánságos jelt kér. – Tsak gondold Nagy Tsászár! ha meg nem nyugtathatom népemet, még rettentő boszszuállásra fakadhat. Akaratom ellen véletlenül reád és várasodra támad és azt feldúlja. Használhat e' intésem parantsolatom a' dühösségben? – Kérlek Tsászár! térj kívánságomra. –

MONTEZUMA

Mit mond Mexicó, ha én illy hirtelen hozzátok mégyek? – Nem de nem azt fogják egymásnak súgni: Az Idegenek a’ Tsászárt elfogták! – Nem! Lehetetlen hogy most elmenjek.– Előbb Tanácsosaimat kell ez eránt megkérdezniem – várjatok két napot, addig meghatározom magamat.

KORTEZ

Két napot? addig felzúdúlhat az én seregem, és ezt csak a’ te hirtelenvaló hozzánkjövedeled akadályozhatja meg. – Kérlek Felséges Uram! térj kívánságomra.

MONTEZUMA

Te megtsendesitheted seregedet ha akarod – ah! lehetetlen –

VELASQUEZ

(haragosonn D. Ordázhoz, aki hátrább áll)

Mit? még vonogatja magát? – miért annyit utánna jární? – vigyük erővel – vagy hogy veszzen szemünk előtt.

MONTEZUMA

(ki ezt félig meghallotta)

(a mellette lévő udvarinak)

Mit mondott az haragos ember?

UDVARI

Óh Uram! Félttem életedet, ha magad’ mindjárt meg nem adod.

MONTEZUMA

(eltsüggedve)

(Pauza)

ORDAZ

(Velasqueznek)

Vigyük erővel. 30 katona van velünk. – nálla nélkül vissza nem térhetünk.

KORTEZ

Határozd meg magadat Uram Tsászár [38.] késedelem nélkül; ne kényszeríts minket erőszakra. –

MONTEZUMA

(Felkél hirtelen székeről)

– Szavaidban bizom Idegen! – veled megyek. –

(az Udvarinak a’ háta megett áll)

Szóllítsd bé a’ Tanácsosokat.

(Udvári kimegy)

KORTEZ

Most látom, hogy kegyességedtől többet nem várhatok. Köszönöm barátságodat! – Mint fog seregem örülni, ha Mexicónak Urát magánál tiszteli! egyről egyik iparkodni-fog, hogy kedvedben eljárjon! – A' kívánt barátság népem és néped között gyönyörűségesen meggyökerezik! – Melly hatalmat, bátorságot, és melly fényt nyerjen ez által Tsászári széked is gondolható. – Valóban Tsászár ezen mostani lépéseddel, nagy jót tselekedtél egész népeddel!

(A' Tanácsosok az alatt bójónek)

1-SŐ TANÁCSOS

Parantsolj!

MONTEZUMA

Tudtodra adom, hogy fontos okok Idegen Vendégeimhez menni kényszeritének. – Nehány napokat ott is fogok tölteni; úgy is tudjátok hogy minden esztendőben szoktam azon palotámba kevés ideig mulatni. – Most ezt nagy okokból kifolyólag tselekeszem.–

(a' Tanácsosok egymás közt suttognak, békételemek)

A' népek igyekeztek észére adni a' dólgot – nehogy valami rosszát gyanítván megsökkenjek – Én jó barátim közt lések. –

1-SŐ TANÁCSOS

Felsőes Tsászár! melly váratlanul essék is ezen szándékonak kinyilatkoztatása, böltsésségedet tudván okát nem tudakozzuk, – parantsolatidat tellyesítjük.

(a' Tanácsosok szomorúak)

[38v.]

MONTEZUMA

(egy Udvarinak)

Vitesd karszéket hozzatok.

(Udvari kimegy)

(A' többi Udvariakhoz, akik az ajtónál megtsoportoztak)

Udvari hiveim és szolgálaim! mind felem jöjjetek: az Idegenek' szállására – az ó palotába mégyek.

(a' közel hozzá álló Udvarinak lassan)

Te vezesd Qualpopocát az 1-ső Tanátshoz – de titkon – kérlek az Istenekre!

(Udvari elmegy)

(Az Udvariak mind ide's tova járkálnak bodorognak, ki 's vissza mennek jőnek, egymás közt suttognak, utoljára rendbe állanak a' kül-szobába.–)

(Pauza)

(Hozzák a' karszéket négyenn, a' két Belső Titkos jön elől.–)

MONTEZUMA

(az 1-ső Belső Titkoshoz)

Te maradj Palotáimba, rád bizom a gondviselést.

(a' karszékbe ül)

(Kortezhez)

Nézd melly gyorsan indúlok! –

KORTEZ

Bámúlok kegyességedenn. –

MONTEZUMA

(körül nézi magát)

Óh kedves Palotám! meglátlak e' még? – Már mehetünk. –

*Indúlnak lassan a' Tanácsosok, és a két Belső Titkos Montezuma mellett – az Udvariak'
egy része elől, a' más legútól – A' spanyolok Montezuma után mennek. –*

VELASQUEZ

(kimenet)

Gloria! Tsászárt fogtunk!

Vége a Harmadik Felvonásnak.

[39.]

NEGYEDIK FELVONÁS

I-ső Jelenés

Reggeli idő

Decoratio. Korteze szállássánn a' Korteze szobája, mint az előbbi Felvonásokban.

Korteze, Velasquez, Diego, Pat. Diaz együtt vagynak

KORTEZ

Nem jobb vólt e' elkövetett módunk mint akármelly erőszakoskodás?

DIEGO

Valóban Vitéz Fő Kapitány! okosságodnak új remekét adtad, tsak kérlek ne szenvedj semmi fogyatkozást a' Tsászárt illető tiszteletben. –

VELASQUEZ

Érdem szerént.

KORTEZ

Nem is: de szükségesnek itélem, hogy a' mi erántunk való tisztelet és Méltóságunknak fenntartása se szenvedjen kisebbitést. – Spanyol rátartásunknak most az ideje. – Tudjátok hogy eddig is kis számú seregünk tsak bátorságával és rettenthetlenségével győzött – Nagy rátartásunk pedig és mondhatatlan büszkeségünk öntött e' népekbe erántunk tiszteletet. Tsak egyszer látnának eltsüggedve, ne tartanók tsak meg ezen egyenlőséget magunk-viseletünkbe, majd előbb adnának rólunk való nagy vélekedésekenn.

VELASQUEZ

A' mi Méltóságunkat Te tarthatod fenn Fő Kapitány Urunk! A' Tsászár Vezérének ellenségeskedéséért elégtételt kérni kötelesség vólt: de nem venni ha nem adatnék szégyenünkre vólna.

KORTEZ

Távol légyen hogy elégtételt magunknak ne vennénk – de mérsékelve.– Qualpopocának elfogatására már parantsolat adatott. A' Tsászár a' mint hallottátok már megigérte hogy rövid időnn kezünkre lészen, büntetését is reánk biza.

[39v.]

VELASQUEZ

Annyira megijjedt vólt: De vallyon szavának áll é?

KORTEZ

Kezes érte személlye.

VELASQUEZ

Az igaz. – Mire nem vészik a foglyot?

PATER DIAZ

Ugy vagyon, úgy. – mire nem vészik a' foglyot.– Most – most KorteZ! a' Szent Kerest az igaz Hit! Óh Kapitány! ez a fő dolog. – Ki ne botsásd a' Tsászárt a' kőfalak között, míg az Igasságnak szavait be nem végzi.

DIEGO

Ám légyen fő dolog, de ne legyen erőltetett dolog. Így hegyes tört is szegezhetek mejjére, csak hogy e' szót kivedd megijett lelkéből: Hiszek. – *Igaz a' mit mondaszsz óh Istennek embere!* Fő Kapitány! adj engedelmet reá, és ő megtselekszi. –

(indulattal)

Egy Despotának illeszsz. – Az embereknek szivekenn – értelmekenn, sőt ama Szent Valláson is Tyrannuskodnál, a' kinek szolgája vagy.

PATER DIAZ

Ne szólj illy keményen Hadnagy! Egy Felszentelthez, a' kinek tisztelettel tartozol. Kötelességem az Idvességre vezetni az embereket. E Szent tziel – a' Szent tziel az eszközöket is megszenteli: *finis sanctificat media.*

DIEGO

Hamis állítás. – Tudom mitsoda emberek' társaságából vagy. – Egy ez a' mondás a' ti Sophismáitok között.

VELASQUEZ

(Diegohoz)

Vess zabolát felfordúlt gondolkodásodnak.

KORTEZ

Ne versengjeteK – A' beszédnek tárgyáról elfelejtkezvén, egyébbe botsátkoztok. – Azt Diegó jól mondja; hogy a' megtérés fő dolog, maradhat, de nem erőltetett dolog, – ezt ki nem látná? Én is úgy akarom. – Azért Tisztelendő Atyám! jónak tartom, sőt azt kívánom tőled, hogy a' Tsászárnak bi-[40.]zodalmát minden módon megnyerni igyekezd; beszéljess gyakram vele – térítsd – de észszel, nem erővel.–

DIEGO

Nem mondaszsz ellene Tiszt. Atyám? csak erre ment ki az én beszédem is.

VELASQUEZ

Megbotsát Uram Fő Kapitány! Ha szorgosságom a' jövendőkre is kiterjed. – De engedj egy kérdést tenni. Tudod hogy a Tsászárnak barátja nem igen voltam, nagy gyanúm van ő reá hogy az Qualpopoca tselekedetében nem tudatlan: Mernél e' ellene valamit mivelni, ha ő mint az egész történetnek oka kivallattatnék? vagy még ezen *ésetről* nem is gondolkoztál?

KORTEZ

Készületlenül akkor nem találsz. – Most a Tsászárhoz megyek, eddig kinyúgodta magát. – Jer vele, Tiszt. Atyám Uram! néha tzelodra fogom hajtani a' beszédet, tsak a' Montezuma türedelmét eleinte nagy próbára ki ne tégyúk. – Ti pedig Tiszt-Urak! a' mint már mondtam, a Tsászárnak kedvében járjatok, az illendő tisztelet félre ne tétessék. a' népnek pdig legkissebb megbántatására alkalmatosságot adni nem engedjetek.

(El akar menni)

II-ik Jelenés

*Első Tiszt bėjövéen, egy Tlascalánus utána;
és Előbbiek*

1-SŐ TISZT

Uram Fő Kapitány! Ezen Tlascalai különös dólgot kémlt ki. – Qualpopoca Mexicoba vagon.

KORTEZ

Mit? Mexicóba vólna? Szólj! Hogy tudod ezt?

TLASCALAI

A' Vezér Qualpopoca fijával és más öt Tisztekkal már e' Városban vagon, ezt bizony[40v.]nyal tudom. Söt tegnap reggel a Tsászárnál vólt, ezt kikémltem. Az udvari Szólgák nem olly halgatók mint gondolnád. Egy ő közzülök, a' kinek Qualpopocára boszszúja volt, mivel az ő 2. Fijait megölette, egy városinak megmondta Qualpopoca' itt létét, örvendvén hogy ezen ellensége majd megbüntetődik. – Én azután sokfelé útonn ezen Várositól tudtam ki a dólgot. –

VELASQUEZ

Itt van tehát? a' Tsászár még utánna akart küldeni – lám nem hijjába gyanakszom.

KORTEZ

De hol rejtezik? hol lappang?

TLASCALAI

Ezt hamar kikémllehetem – megyek azért – hirt hozhatok mennél hamarébb arról is – megyek–

KORTEZ

Eredj eredj hiv Tlascalai!

(elmegyen)

KORTEZ

(a' Tisztekhez, egy kis gondolkodás után)

Én megyek Montezumához, meg fogom néki mondani, hogy Qualpopocának el-
érkezését bizonyosan hallottam – átaladását kérem azért – ez pedig meg van ígérve
tudjátok.

(elmegeylen ő és a' Páter)

VELASQUEZ

Szegény Tsászár! rossz Titkosid vagynak.

DIEGO

Mint meg fog ijedni boldogtalan!

VELASQUEZ

Én csak közelíteni fogok a' Tsászári szobákhoz, szükség lehetne reám.

(el akarván menni)

DIEGO

Ne gondold: Te Kapitány! Szükség nélkül is sokat fáradsz. Én egyéb dőlgomhoz
látok.

1-SŐ TISZT

Én pedig nyugszom, mert az éjjel vigyázatonn voltam. – Egészséggel! –

(mind kimennek)

III-dik Jelenés

Reggeli idő

Montezuma szobája a' spanyolok szállásánn.

[41.]

*Decoratio. Egy nagy szép szoba, mindenekben a' KorteZ szobájához, tsakhogy más színű
tarkaságú szőnyegekkel láttszanak falai bévonva lenni. – Asztal, székek, mint az előbbi
Scenába.*

Montezuma egyedül, az óldal ajtónn kijöven.

MONTEZUMA

Ah Istenek! Istenek! még nem nyerhettem vala egy szempillantást, mellyben sor-
somról gondolkozzam. Az Idegeneknek hizelkedő serege egymást felváltja szinlett
tisztelettételében, és szükségtelen söt alkalmatlankodó szolgálataiban: és alig ha-
gyott az éjjeli órákban nyugodalmas időt. – Az én szegény szolgálaim álmétkodva
nézik tsudálatos állapotomat. – Valóban tsudálatos és kétséges. Én Fogoly! ha név
szerént nem is, de valóban az. – Jó vezérem elárultatott!

(Pauza)

De mégis talán megmenthetem őtet. Az Idegenek itt létét talán még nem tudják.
Talán? – de miért csak talán? Ha vagynak azon édes reménységek mellyekben elra-
gadtatott képzelődéseimben biztam? Hol Mexico megszabadításának reménysége?

(Egy udvari bójón)

UDVARI

Uram! az idegen vezér akar Felsőgednek udvarolni.

MONTEZUMA

Botsásd.

(Udvari kimegy)

Végyszívet Montezuma! nehogy eltsüggedve láttassál.

IV-dik Jelenés

MONTEZUMA, CORTEZ, és P. DIAZ, kik bé-jönek.
(egy udvari az ajtónál megáll)

KORTEZ

Egészségedre kívánom a nyúgodalmat nagy Tsászárr! – mindjárt a' reggeli órán kívántalak megudvarolni.

[41v.]

MONTEZUMA

(hidegen)

Köszönöm!

KORTEZ

(a' Papra mutatván)

Ezen ember a' Te tiszteletedre régen vágyott: kegyelmedbe ajánlom. A' mi vallásunknak Tisztelendő Papja.

MONTEZUMA

Ez a ti Papotok ruházatja?

KORTEZ

Ez igen is a' közönséges; a' Templomba pedig különös öltözetek vagyon, de ez ékes, szemet gyönyörködtető, és nem elijesztő, mint a' rettenetes Topilzin' áldozati ruhája.

MONTEZUMA

Qualpopoca után elküldöttem kemény parantsolattal, hogy ide hozzattassam.

KORTEZ

Köszönöm ezen kegyességedet: de talán közelebb vagyon ő Te hozzád mint sem sejtened.

MONTEZUMA

(ijjedve)

Miképpen?

KORTEZ

Én bizonynal hallottam hogy városodba már érkezett.

MONTEZUMA

Nem képes! ez lehetetlen! olly meszsze földről! –

KORTEZ

Hidjed hogy itt vagyon: én hazugságonn nem épitek, de egy Tlascalai mondta nékem, e' pedig könnyen meg nem tsal. Kérlek méltóztasd őtet rejtek helyéből előhozatni, és ígéreted szerént ítéletemre hagyni. Kérlek kerestesd fel, minekelőtte az én Seregem megtudná. – Keresésére parantsolatodra lészen katonáimnak egy része.–

MONTEZUMA

(nagy nyughatatlanságban)

Kivánságod szerént légyen – ha tsak itt vagyon – de azt nem hihetem.

KORTEZ

A dolog siető; ha a' városban vagyon is, könnyen ellábolhat. Kérlek tehát parantsolj embereidnek, hogy előkeressék: én azonnal néhány katonáinkat azokkal egyesitem.

MONTEZUMA

Ha tsak az helyet tudnád mellyben [42.] tartózkodik. – de tsudálom is hogy gondolod itt létét: nem lenne e' annak nagy hire a' ki vezérednek itt létét kikémlelte, eddig bizonyosabbat is tud róla, méltóztasd tsak reám bizni szokott bizodalmad szerént.

MONTEZUMA

Légyen tehát.

(az Udvarinak int)

Az én őrizőim közzúl tiznek parantsolj nevemben, hogy az Idegen Vezér' szállására menjen.

MONTEZUMA

(Korteznek)

Keresd ott, a' hol megtalálni gondolod, én reád bizom a' dólgot egészen; – ha magamnak kellene keresni, tudom meg nem kapnám, mikor *(akadozva)* itt nints. – De te lássad, tsak kérlek tsendességben vidd a' dólgot, nehogy a' nép fellármázódjon.

KORTEZ

Arra gondom lészen, – magam ugyan nem megyek hanem egy bizott Tisztemet küldöm. – Most indúlok, hogy rendelést tegyek. – A' Tisztelendő Atyám időtöltégedre marad. –

MONTEZUMA

Másszor – másszor – most egyedülkivánok lenni, – úgy is még eleget látjuk egymást.

KORTEZ

A' mint tetszik. – Rövid időn belül tiszteletedre leszek. (*elmennek KorteZ és a' Pap*)

V-dik Jelenés

MONTEZUMA

egyedül

Mint mikor egy terhes felleg elszaladt, de más még sullyosabb utána siet: úgy van az én dólgom. Most eltávoznak kevés időre kisértőim, s úgy [42v.] érzem magam, mint a' letsillapodott tenger. – De még a' legháborúsabb idő hátra van – a hol a' menykö tsapások alig ha le nem vernek. – Meg kellett tudni az én szerentsétlenségemre az idegennek Qualpopoca megérkezését, ezt pedig az én örökös ellenségeim a' Tlascalaiak által. – Jaj néki! ha megtaláltatik: – de jaj nekem is ha kivallya hogy parantsolatomból tselekedte azt a' mit tselekedett. – Ha különös hűségből engem ki nem vall, a' legrettenetesebb halál elveszti őtet; – ha kivall, reám lesznek szegezve ellenségemnek törjei, és ki ment meg? ki szabadit meg? –

(sirolag)

senki sem. –

(Pausa) –

(gondolkozva)

Ha ki nem vall Qualpopoca? Úgy elvész, és ártatlanul: – nem – ezt nem engedhetem. – Ugy én hozom világosságra a' dólgot – De úgy én veszek el, és ki ragadjaki azután ez országot az ellenség körme közzül? Ki táplálja azon édes reménységet – Mexicó megszabeditásának reménységét? – Jobb egynek meghalni, mint sem száz ezereknek elveszteni azt a' mi őket vigasztalja – a' reménységet. – Ezt pedig ha én talán megöletném, kitartaná fel? de sőt ez által, hogy én a' mindenható Tsászár (*a' mi még soha nem történt*) vagy kemény fogságra tétetném, vagy talán meg is öletném – egészen elenyészne minden reménység. –

(Pausa)

– De Qualpopoca kivall engem – megmondja legalább hogy tudtom nélkül a' dolog nem történt: – mert hogy is ne tselekedné ezt, ha [43.] az Idegenektől kigondolt halálnak neme egészettenetességében előtte áll? – nem lehet hogy álhatatos légyen – kivall – bizonyára kivall; – akár mint is, énis ő is, veszedelemben vagyunk. – –

(Pausa) –

De nem hiszem, hogy megtalálják, ha tsak ő nagy bátorságát gondolván, közönséges helyenn nints. –

(Pausa) –

Mégis akárhol legyen ráakadhatnak – gonosz kémeK a' Tlascalanusok. – Most juta eszembe, az első Tanátsos tudja hol múlatozik – én pedig sietve parantsolok, hogy az én titkos rejtek helyembe dugattassék el – itt senki meg nem találja. –

VI-dik Jelenés
Az első Tanács Lakása

1-Ő 2-DIK 3-DIK 4-DIK TANÁTSOS; és QUALPOPOCA

1-Ő TANÁTS

Szerentsés vagy Qualpopoca, hogy az Idegenek itt létedet nem tudják. A' Tsászár az ő kéréseknek, hogy tégedet a' seregtől idehozasson, szívesen engedett: minthogy tudod hogy színlésből el is küldött utánnad, – az Idegenek nem is gyaníthatják hogy már itt volnál. – –

QUALPOPOCA

Ah! de még is nem tartom magamat igen nagy bátorságban lenni, nem maradhat az én itt létem titokban! – Jajj nékem ha az Idegenek kezére kerülök! mert már a' Tsászár is itéletekre bizott!!!

1-Ő TANÁCSOS

Bizott: mert lehetetlenségnek tartja hogy az Idegenek kinyomozzanak; az utánnad a' sereghez küldött emberek pedig mivel ott [43v.] nem találják, azt fogják hirteleni hogy a' szomszéd népekhez által-szöktél.

QUALPOPOCA

Adnák az Istenek hogy így lenne!

2-DIK TAN.

Adnák! adnák! Bámúlva nekem a' Tsászárnak az Idegenek létét – de rettegek, hogy te is oda ne jüss. – Óh ditső Vezérünk! Mexico megszabadítására tett első igyekezetünk már füstbe ment! mert nints közöttünk az a' ki azt végbe hajtja – a Tsászár; és ha te kezünkől kiragadtatol, úgy az újra elvégezett megmásholatlan szándékunk is semmivé lészen. – Jajj ekkor Mexicónak! mert nem lészen senki is a' ki őtet a' veszedelemből kimenthesse – Elpusztul ez a' fényes város! ki irtatik ennek egyik népe! Elveszünk! mind seregünk!– mind-mind! –

4-IK TANÁCSOS

De ki jön olly sebessen? –

VII-dik Jelenés

(Az Előbbiek; és Montezumától küldetett
udvari sebessen)

UDVARI

(alig tud lehelleni)

Hamar! hamar!! Siess Qualpopoca rejsd el magad! – nem vagy bátorságban! – az Idegenek megtudták hogy a' városban vagy. – Ne késsél!!! Siess! a Tsászár küldött, ő parantsolta. –

1-Ö TANÁTSOS

Rettenetes!

2-DIK TANÁTSOS

Nagy Istenek!

(mindnyájan erőssen megijjednek)

[44.]

QUALPOPOCA

De hova rejtekezzem! Mutassatok egy lyukat, hová nyomorúlt fejem dugjam?

1-Ö TANÁTSOS

Óh rettenetes! miként tudta meg az Idegen?

UDVARI

Arról szólni most nem ideje – úgy is megértitek – az idő drága. –
(Qualpopocához)

Tudd meg, hogy az Idegenek' kérésekre, vagy inkább erőltetésekre, a Tsászár tizen őrzői közzül a' Te elfogatásodra az Idegennek segítségül adott; de nem reményli hogy reád akadjanak, tsak parantsolatja szerént elrejtse magadat.

QUALPOPOCA

Hová? hol az az áldott hely? hol van?

UDVARI

Ezt tsak az első Tanátsos tudja és én. – Jer! *(az Udvari az 1-ö Tanátsos és Qualpopocát lépre viszi)*

(lassan)

A' Tsászár háló kamarája mellett hozzájárulhatatlan, megnem találtatható rejtek: ebben szabadította meg magát Montezumának Atyjai közzül egyik, a' maga öldöklői kezeiből. –

1-Ö TANÁTSOS

Tudom! – gyorsan tehát! – Légy jó reménységgel Vezér! még megmentetel. –

QUALPOPOCA

Légyetek egészségben Tisztos Férjfiak! gondolkozzatok és tanátskozzatok, miképpen fordítsátok a' veszedelmet? – én rejtek helyemben is a' mit tehetek tesztek –

(el akar menni)

(visszafordul)

Az Istenekre kérlek, egyetlen egy Fijamra gondotok legyen – az 5. Tiszteimet is óltalmatokba ajánlom!

(kimegyen)

(az alatt lármát és zuhogást hallanak)

[44v.]

QUALPOPOCA

Mit jelentsen ez a' zuhogás?

1-Ö TAN.

Nem tudhatom –

(béjön az 5.dik tanátsos sebessen)

VIII-dik Jelenés

Előbbiek. 5-DIK TANÁTSOS

5.DIK TANÁTSOS

Idegenek jőnek feles számmal, a' Tsászár őrzői egynéhányan velek vagynak!

(a' Tanátsosok egybetsapják kezeiket)

1.Ő TANÁTSOS

Oda vagyunk! – elvesztünk! – mit szül a késedelem!

QUALPOPOCA

Szörnyű fátum! miért nem kellett kevés szempillantással későbbre jőniek? – Demár mit tegyek, előlük el nem futhatok! – bátor leszek, el nem tsügedek.

2 DIK TANÁTSOS

Óh Qualpopoca! Qualpopoca!!

IX-dik Jelenés

(De Thoro Diego, Spanyolokkal, a' Tsászár' Őrzőivel és a Tlascalanussal bétoppan.)

ELŐBBIEK

(mind megijednek)

1-SŐ TANÁTSOS

Itt vagynak.

2-DIK TANÁTSOS

Szerentsére még sem a Vezér!

3-IK TANÁTSOS

Ki tudja nem rettentőbb e' annál?

DIEGO

Szerentsés napot kívánok Tisztos Tanátsosok!

1-Ö TANÁTSOS

Egészséggel!

[45.]

2-DIK TANÁTSOS

(*Magában*)

Szerentsés napot kíván, pedig maga hozott szerentsétlent.

TANÁTSOS

Mi hozott illy gyorsan közinkbe? mitsoda parantsolattal küld Vezéretek?

DIEGO

Nem mernék tsupán Vezérem parantsolatjára közitekbe jőni, ha Vezérem akaratjával hatalmas Tsászárotok parantsolatja is egygyesítve nem volna –

(*Az alatt hogy Diego szóll, a' Mexicai Tsászári Testőrzők Qualpopocára esmérnek, és örömköket mutatják, közelebb jövéen hozzája, és köszönvén néki, minthogy ők az egész dologból semmit sem tudnak. – Qualpopoca int nékik, hogy vissza tartsák magokat. – Egy a' Testőrzők közziül mihelyt meglátja Qualpopocát. azt mondja: Üdvöz Légy Vezér Qualpopoca!*

Qualpopoca ennek is int, és reá sem néz)

(*mind ezeket Diego szemmel tartja*) –

látjátok velem lenni az ő Testőrzőit is. Megértette tudniillik Vezérem, hogy a' Hit-szegett Qualpopoca, kinek elfogatására a' Tsászár már elküldött, a' Városban volna: azért az ő felkeresésére küldettünk. Azt pedig hitelesen érttettem, hogy itt ezen háznál tartózkodnék, - sőt úgy vészem észre, hogy kőzöttetek is vagyon. – Adjátok ki nékem azért a' Vezért, ki a' frigyét elrontotta; Vezérem kéret és int – Tsászárotok parantsolja! –

2DIK TANÁTSOS

(*Akadozva*)

Mi közöttünk? – itt tsak Tanátsosok vagynak.

[45v.]

1-Ő TANÁTSOS

Ez háznál nintsen.

3-DIK TANÁTSOS

Küldjetez Atyja házához, ott lészen.

DIEGO

Ne titkoljátok. – Kit nevezte most a' Tsászári Testőrző – Qualpopocának? Kit üdvözle?

(*Qualpopocára mutat*)

nemde nem amaz komor tekintetű e' az?

QUALPOPOCA

(*előáll*)

Én vagyok az; – avagy gyalázat e' nékem ez a' nevezet? Nem – Ditsősség – Vigyetez! ha itéltre vizstek, úgy itéljetez mint emberek; vagy ha még fél-Isteneknek akartok tartatni, most ugyan mutassátok meg, 's ne hagyjátok hogy boszszúállás

fedezze fel Emberi lelki gyarlóságtokat is, mert testi gyarlóságtokat az én győzedelmem már felfedezte. –

DIEGO

Éppen a' te győzedelmed – balgatagság ugyan ezt úgy nevezni – oka szerentsétlenségednek. – Sajnállak – ne adják az Egek hogy Te nagy büntetésre ítéltesél! – Most jere Vezéremhez – onnét majd ítéletünk eleibe. – Ne félj semmit ha vétkes nem vagy – ha tudatlanság vagy kéntelenség indított tselekedetedre. Mi kik hiszszük hogy halálunk után mi is másokra hozott ítéletünk szerint megítéltetünk, mind addig el nem távoznak az igazság útjától a' míg ezt a' gondolatot elménkbe tartjuk. – Jőjj tehát! légy bátor!!

QUALPOPOCA

Követlek. – adjátok hogy mind illy szelid Itélő Biráim légyenek, mint ezen Idegentől méltán reménylhetem.

[46.]

DIEGO

(a' Tanátsosokhoz)

A' Qualpopoca Fiját és 5. Tisztjeit is, mint a' Tselekedetnek Fő részeseit általadatni kívánom. Kérlek légyen gondotok, hogy Vezérúnhöz vitetessenek.

1-Ő TANÁTSOS

Gondunk lészen. – Kegyelmes ítéletért könyörgünk, minden Istenekre kérünk, de-rék Vezérúntól meg ne foszszatok!

DIEGO

Légyetek jó reménységben. – Qualpopoca! immár menjünk! –

QUALPOPOCA

(az 1-ő Tanátsoshoz)

Vigasztaljad öreg Atyámat! – Istenek veletek! –

(a többiekhez is)

Áldjanak Isteneim!

(magában)

melly nehéz sorsom vagyok!!

DIEGO

Légyetek jól!

(a Tanátsosokhoz)

(Diego Qualpopocával, a Testőrzőktől és spanyoloktól 's a' Talascalanustól kísértetve kimegyen)

X-dik Jelenés
TANÁTSOSOK.

1Ő TANÁTSOS

Mi lesz mind ezeknek kimenetele? én ugyan el vagyok tsüggedve, hogy jót alig reménylhetek; bártsak még az egy szikráját a' jó reménységnek Qualpopocát el ne veszítettük volna, még ez vólt hátra! – mi nden felélesztő tűz már elaludt. – De mégis bizvást Barátim! – nem lesz ez az utolsó tsapás – még nagyobbakra kell készülnünk! – De nem hagyják az Istenek, hogy ez is minket megrontson. – Nem – bizonyára nem – kegyesebbeknek tapasztaltuk Isteneinket, mint [46v.] sem ezt megengednék: – Nem! – eszmélkedjünk fel, és az előrealó rettenés erőnket el ne fogyaszsa; még nagyobb veszedelmeket kell elfordítanunk. –

2.DIK TANÁTSOS

Tsak lehessen.

3-DIK TANÁTSOS

Vegyünk szivet. Jónak tartanám, ha most a' Tsászárhoz mennénk; néki a' mi vizasztalásunkra van szüksége, valamint nekünk az övére. –

1-SŐ TANÁTSOS

Ne menünk mindnyájan; menjetek egynéhányan házaitokhoz, attyafiaikhoz, barátitokhoz, azoknak adjon vizasztalást bátor szivetek, azoknak tanátsot megért eszetek!

2-IK TANÁTSOS

Sőt ezeknél még gyűjthetünk miis magunknak vizasztalást. Sokakban nagy sziv rejtekezik, a' kikben nem is vélnők, s illyenkor útik felélesztő tűzét. – Én részemről a' Testőrzők Vezéréhez megyek. –

(elmegyen)

1-SŐ TANÁTSOS

Én a Tsászárhoz.

3-DIK TANÁTSOS

Én veled.

4-DIK TANÁTSOS

Én házamhoz

5-DIK TANÁTSOS

Én is.

(elmennek)

XI-dik Jelenés.

Kortez szobája

(Kortez, Velasquez, Sandoval; az 1-ső, 3-dik, 4-dik Tiszt, ezek a' Scéna hátúlsó részén állanak; azután bėjőn a 2-dik Tiszt.)

VELASQUEZ

Ha a' Tlascalanus igazat szóllott nem sokára kezünkben leszen ama Frigyszegő, [47.] tsak félek hogy Diegónak lassúsága el ne szalaszsa.

KORTEZ

Söt én azt tartom, hogy még hamarébb előkeriti, mert okosan szokott bánni a' do-loggal.

VELASQUEZ

De ha most hijába is vólna keresése, könnyen kitanuljuk a' Tsászártól, hol lap-pangjon – kifatsarhatjuk belőle a' Titkot – ha tsak az igaz hogy Qualpopoca nálla is vólt. – Minden dólunk könnyebben megyen miólta illy remek módon keleptzébe teted, a' Felséges Urat, és ezután is akemelly tzélunkat hamarébb elérjük. –

SANDOVAL

Tsak a' Montezuma Tanátsosiba fogunk sok akadályt találni. Én az imént esmerkedtem meg kettővel a' Tsászár külső Szobájában – de bizony értelmes és nagy elméjű Férjfiak.

KORTEZ

Kevesen vagynbak illyenek. – Nem is lesz bajos idővel, ha tzélunkra Szólgál, az illyeket eltávoztatni a Tsászártól – tsak idővel, mert még alig esmerjük az embe-reket, hogy az ostobát és gyengét, az okosnak és bátor szívűnekh elyébe kereshet-nők; olly befolyásunk az Ország' dólgaiba még nem lehet, de leszen: elébb min dmagunk szokjunk meg e' néphez, mind ezt szoktassuk magunkhoz; úgy pedig, hogy napról napra nagyobb tekintettel nézzen.

(1-ő Tiszt bėjővén)

1-Ő TISZT

Nékem éppen most egy Zempollai mondá, hogy Diegót látta egy Tanátsos házához bémenni.

[47v.]

SANDOVAL

Ha ott Qualpopocára talál, úgy a' Tlascalanus azt is jól kikémlelte.

VELASQUEZ

Kivánságunk szerént foj minden. – Hamar Kapitány! – gyűjtsd egybe a' Tiszteket – tarts Haditanácsot Qualpopocának íteltetésére.

KORTEZ

A' Tisztek mindjárt egybengyűlhetnek – Hadi Tanács mindjárt tartathatik – még is jobb ezzel úgy nem sietni. – De a' Katonák gyűljenek egybe, azok legyenek késszen fegyverbe, e' szükséges: én a' népnek zenebonájától tartok, tudjátok miként zugalódott, mikor Montezumát közinkbe hoztuk. – Nem könnyű dolog olyakat végbevinni, mint mi tselekedtünk – Egy nagy és szinte Isteni módon tisztelt Tsászárt fogságba vinni! – egy híres szeretett vezért elfogatni! vagy kemény itélettel rettetgetni! – Ha csak a' vigyázásban és okosságban vitézségünk mellett legkissebbet és is hibázunk, bal szerentsére jútunk. – Ne siessünk tehát az itélettel, még előre meg nem tettük a' készüléteket, hogy ezt bátorsággal tarthassuk, és egész erejében végre-hajthassuk. – Sandoval! menj azért, gyűjtsed egybe katonáinkat, ti két Hadnagyok is véle, – tartsátok a' Sereget készen, rendbe, fegyverbe. –

(Sandoval, 2-dik és 3-dik Tiszt elmennek)

(a 3-dik Tiszthez)

Te pedig Hadnagy! Egyszersmind Xicotenkálnak vidd meg parantsolatomat, hogy a' Tlascalaiak is minden esetre készek légyenek.

(3-dik Tiszt elmegy) –

(marad KorteZ, Velasquez, az 1-ö Tiszt, és a' 4 dik Tiszt)

KORTEZ

Mind inkább tapasztalom, mely bizodalmas segittségünk vagyon frigyes népünkben – [48.] valóban mit is vihettünk volna nállok nélkül végbe? – Hogy Cholulában el nem vesztünk! – hogy itt a szörnyű lesnek eleit vettük! – hogy Qualpopocát, ki tudtuk! – mind nekik köszönhetjük, kivált az hiv Tlascalánusoknak.

VELASQUEZ

A' Tlascalánusok nemes indúlatja akarmellyik Europai nemzetűnkével vetekedhetik. –

KORTEZ

Nem lehet háladatossággal meg nem esmerni hiv szolgálátjokat. – Velasquez! Én Montezumához indúlok, hirt adok neki, hogy Qualpopocát eddig megtalálták, meglátom mely állapottal leszsz. –

VELASQUEZ

Uram Főkapitány! nem fogsz igenkedves vendége lenni.

KORTEZ

(kimenet)

Ha Qualpopoca érkezénd, jelentessétek nekem.

(kimegy)

XII-dik Jelenés
VELASQUEZ, 1-SŐ TISZT, és 4-DIK

VELASQUEZ

(Korteznek kimenetele után felelvén)

Igen igen! – de nem is igen sietek – nem tartom magamnak a' szerentsét, hogy egy kevésé magam beszélhessek Qualpopocával. Megtekintem elébb az embert, hogy a'szerént is intézhessem ítéletemet. – Setétbe kellenék ugyan a'mint mondják az igaz Birűnak ítélni, kivált mikor élet 's halál forog kezében: de az én ítéletemnek példás keménységét, ha tsak valami igaz jele van a' bűnnek, semmi meg nem változtathatja, kivált e' pogány nép között.

1-Ö TISZT

Én is úgy gondolom, meglásd [48v.] hogy veled tartok az ítéletben.

(a' 4-dik Tiszthez fordulva)

reménylem Pajtásom is mint régi jó Barátom.

4DIK TISZT

Minden bizonnyal.

VELASQUEZ

Példás ítéletünktől függ, melly tekintettel nézzen minket Mexico. A' mi rólunk vett nagy képzelődéseket most vagy méjebben verjük, vagy kiirtjuk, – akármelly fé-lénkségre magyarázható jámborság méltóságunkat megalázza. – Ez melly káros légyen, kiki által látja, a' ki meggondolja, hogy a' népnek ostobasága egygyik oka szerentsénknek.– Azért ne kedvezzünk.

1-Ö TISZT

Semmiképpen nem.

VELASQUEZ

Meglátjátok, ha Qualpopoca kérdőre fog vonatni, Diego kedvezéssel fog lenni hozzája, majd talál még magával együttértóket, el nem mulatja ő érzékeny és felindító beszédjei által gyenge szíveteket káros szánakodásra birni: de kérlek mindenekre ne engedjetez neki, ne halljátok őtet: tzélunkat úgy el nem érzük.

1-Ö TISZT

Ki halgatna reá? az ő gondolkodása szerént úgy kellenék magunkat nézni, mint-ha Európába akarmelly nemzettség között útatnánk. Valóban! ezt mondá nekem egyszer. –

VELASQUEZ

Nevettséges! ez haszontalan! Pogány népeket keresztyén nemzettséggel egybehasonlítani!

TISZT

Ki hajtana beszédére?

(lárma hallatik)

Lármát hallok!

VELASQUEZ

Talán közelget a' fogoly! Várj gonosz Qualpopoca! megboszszúloom rajtad Eska[49.]
lantest kedves Barátomat, kinek halálát te okoztad!!!

1-Ő TISZT

Bizonyossan.

(5 dik Tiszt bélép)

5-DIK TISZT

Hozzák Qualpopocát! a nép nevét kiáltja, felindúlt, hogy fogva viszik, katonák
közt, – – ha a' Tsászár Test-őrzői nem lennének, a' miéink kezéből kiszabaditaná,
olly dűhösséggel van.

(a' zuhogás mind közelget, Qualpopoca mindjárt jön)

VELASQUEZ

Fija, és 5. Tisztjei nintsenek-é vele?

2-IK TISZT

Azokat nem láttam, de ők is sorsára jutnak nem soká, mivel bizonyosan hallottam
hogy itt vagynak.

1-Ő TISZT

Ha!! most jön.

(kis pausa)

XIII-dik Jelenés

**Előbbiek, DIEGO, QUALPOPOCA, SPANYOL KATONÁK,
MEXICAI TESTŐRZŐK**

DIEGO

Egészséggel Velasquez Kapitány! Nem sokáig késtem úgye? – hamar eljártam tisz-
temben.

VELASQUEZ

Jól, és szerentsésen.

DIEGO

Itt a Tsászár parantsolatjára elfogatott Vezér! Hol Főkapitányunk, hogy eleiben vi-
gyem?

VELASQUEZ

Mindjárt megjelen. –

(Qualpopocához)

Te vagy é' amaz vitéz Vezért, a' ki ezereket vertél meg, és illy szépen tartod győzedelmi pompádat?

QUALPOPOCA

Ne tsúfolkodj. –

DIEGO

Kapitány! ez a' Férfiú ha szerentsétlen is, betsületet érdemel.

VELASQUEZ

Már jó eleinn kedvezel.

(Qualpopocá[49v.]hoz)

Hol vagynak győzedelmednek részesi? Kár hogy tsak egyedül diadalmaskodol.

QUALPOPOCA

Talán nem elég boszszúállás vár engem, hogy így mardosol beszédeiddel?

VELASQUEZ

A' fogoly halgat – mert fél.

QUALPOPOCA

Féltem, míg fogoly nem voltam hogy kezedbe jutnék, de mióta fogoly vagyok mitől félek? attól é hogy kemény büntetést szenvedek? azt előre tudtam. *(Diegohoz)* De hallám, hogy valaki eleibe vinni akarsz: vigy hamar el oda a'hova tartozom!

DIEGO

Hol Főkapitányunk?

VELASQUEZ

A Tsászárhoz ment vala, küldök utána. –

(az 5-dik Tiszthez szóll, ki is kimegyen)

VELASQUEZ

(Diegóhoz)

Kezünkre kerül a' többi is?

DIEGO

Kétség kívül – megígérték a' Tanátsosok. – De im jón talán Kortéz – Ő az –.

XIV-dik Jelenés.

Előbbiek, KORTEZ, 5-DIK TISZT, 1-Ő és 3-IK TANÁTSOS.

KORTEZ

(Velasquezhez)

Alig léptem bé a' Tsászárhoz, hogy lármát hallék, mellyről mindjárt gondoltam, hogy itt a' fogoly, – tüstént vissza-tértem azért – A Tsászár pedig ezen Tanátsosit velem küldé. *(a' Testőrzőhöz)* Ti visszamehettek, megtettétek már kötelességteket.

(a' Testőrzők kimennek)

KORTEZ

(Qualpopocához)

Te vagy-é Qualpopoca?

QUALPOPOCA

Én vagyok.

KORTEZ

(Diegohoz)

Hol lappangott? hol akadtál nyomára? Serényen eljártál a' dologba! – !

[50.]

DIEGO

A Tlascalai, mint tudod, kalauzunk vólt, ő egyenesen az 1-ő Tanátshoz vive, mert úgy mondá hogy Qualpopocának ott létit kikémlte. – A' Tanátsos házához men-vén, ott több Tanátsosokatis találtam együtt – Qualpopocát pedig köztök. – A' Tsászár parantsolatját néki megmondván, ő magát egész készséggel kezembe adta.

KORTEZ

Nem együtt vóltak é vele Fija és 5. Tisztjei?

DIEGO

Nem: de ezeknek általadásokat a' Tanátsosok megigérték.

KORTEZ

A Tsászár parantsolatja, azt tudják! annak pedig ditséretes szokások szerint mindenkor igen engedelmesek. – !

1-Ő TANÁTSOS

Engedelmesek lesznek mostan is, mert a' ti itéletetek igasságában biznak. – Nem soká kezetekbe lesznek mind az ártatlanok! – Kár vólna őket egymástól elválasztani! – egyiknek ártatlansága a' másikat fogja óltalmazni.

VELASQUEZ

Még mit mond! Vagy a' Tsászár akarátja vólt Vezérének tselekedete, vagy önnön maga indulatja: vagy a' Tsászár vétkes tehát, vagy ez a' fogoly! – Nevezed ezt ártatlannak! – Tsászárodát vádolod – mit szóllasz?

1-Ő TANÁTSOS

Távol légyen. Lehetnek hamis és költött parantsolatok – lehetett szükség, mellyből más móddal ki nem menekedhetsz. – Viszont ártatlannak mondom.

KORTEZ

Mire ez versengés? Még ma megvizgáltatik az egész dolog, 's az Igasság' mérő serpenyőjét egy vagy más részre; minden hamis fontot, melly ezt tsalárdúl megnehezitené, elvetünk.

DIEGO

A mi Itéletünk pedig igasságos lészen.– Mi nállunk kik a' Nagy Istennek segedelmével itélünk, tsak a' tselekedetnek igaz mivólta nyomja az Igasságnak mérő serpenyőjét egy vagy más részre; minden hamis fontot, melly ezt tsalárdúl megnehezitené, elvetünk.

1-Ő TANÁTSOS

Ha a' ti Istenetek titeket erre segít, nagyra segít, ekkor Ö eránta tisztelet öntődik szivünkbe. –

DIEGO

(indúlattal)

Ah! ha illy móddal, ha igaz, ha nagy szivű tselekedetekkel gerjeszthetnék tiszteletet ez hitetlen szivekbe! – Ah!! hogy illyenek által esmérnék ők meg azt, a' Kinek Vallása minket olyanokra bir, a' mellyen ők álmélkodnak! – hogy az álmélkodás őket elragadná, – és hogy a' mi felséges lelkünket tsudálván, formálóját tisztelnék! – És hogy annak imadásában leborulnának, a' kinek böldegítő tanítása bennünk úgy gyümölcsözik!

(lárma hallatik)

KORTEZ

Mi lárma ez?

VELASQUEZ

Talán a' több foglyokat hozzák.

KORTEZ

Igen hamar vólna.

VELASQUEZ

Hamissan mondog és meg nem bizonyithatod.

2-DIK TISZT

(bélép)

Uram Főkapitány! a' több foglyok is már itt vagynak!

KORTEZ

Már! – hadd jöjjenekbé – !

2-DIK TISZT

Im jőnek.

QUALPOPOCA

Fijam jón! – Vigyétekel innen, nem kívánom látni, – nem ilyen sorsom részesévé nemzettem őtet!!

[51.]

XV-dik Jelenés

Előbbiek, KORTEZ, 2-DIK TANÁTSOS, vele QUALPOPOCA' FIJA, és az 5. TISZTEK

2-IK TANÁCSOS

(Kortezhez)

Hatalmas Tsászárnak parantsolatjára kezembe adom Qualpopocának Fiját és 5. Tisztjeit. – Nem kényszerítve jöttek: mihelyest hallották hogy vezérjek ide vite-tett, magok azonnal hozzája kívánkoztak, lehetetlen vólna nékiek tőle megválni. – Nem fogságra, hanem bátorságos óltalomba hozom őket, mellyet reménylem igasságtokba megtalálnak. –

KORTEZ

Ditséretes készséggel engedelmeskedtek Uratoknak! – Mellyik Qualpopocának Fija?

2-IK TANÁCSOS

Ez – amaz ifjú.

QUALPOPOCA FIJA

(a' többtől kiválván Attyához ugrik és őtet megőleli)

Édes Atyám!!

2-IK TANÁCSOS

Már tudhatod mellyik légyen Fija.

QUALPOPOCA

Bár ne lennél most az!! Szomorú sorsomnak részese.

QUALPOPOCA FIJA

Atyám! melly ditsósság nékem!! veled együtt vigadtam a' győzedelemben! veled együtt szenvedek a' szerentsétlenségben! – de abból is kimentnek az Istenek. – Vagy talán azt gondolod, édes Atyám! hogy kemény ítéletre vagy büntetésre hozatunk ez Idegenekhez? nem hishetem azt!

QUALPOPOCA

Jó hitben vagy!

QUALPOPOCA FIJA

Mit vétettünk ezeknek? Avagy megbántottuk azzal, hogy az ő Nemzettségekkel el-lenségeskedtünk? de hiszen az ingerlett minket. – [51v.] Külömben is tsak kötelességűnket tselekedtük. – Tudhatják ezek az Idegenek, hogy Uralkodónktól függünk, és hogy magunktól semmit nem mivelünk. – Vagy azért haragudnának ezek reánk, hogy mi is már valaha szerentsések voltunk: hát nem szabad é nekünk is egyszer győzni? Hányszor győztek ők ez előtt rajtunk, és más népekenn! – A' Hadak nagy Istene Vitzliputzli bizony régen elhagyta volt az ő hiv népét, és szinte kételkedni kezdettünk igasságos vóltában. – De megmutatta egyszer ismét hozzánkvaló kegyelmét. – Idegenek! Ha szerentsénkenn boszszankodtok, Vitzliputzlira haragud-jatok, hogy miért vólt igasságos.

2-DIK TANÁTSOS

El ne tsüggedjete Atyámfijai! nem hozatik ti reátok kemény ítélet; a' ti ártatlansá-gtok, és ezen Idegenek igassága kezes érette: tsak a' Tett vizsgáltaik meg; és ha mi megbántás történt, nem vélem hogy a' ti szenvedésteket kívánják ezen nagy szívű Férfiak elégtétel gyanánt, egyébképpen fogják magokat engeszteltetni.

QUALPOPOCA

Tudod é bizonyyal?

KORTEZ

A' dolog fontos, a' Tett hibás és felette sérelmes: elégtételt mind az Igasság, mind a' megrontott Nemzetek Törvénye, mind az én betsüiletem kíván, – vészek is: de kitől, azt tartandó ítéletem megmutatja. – Vitessenek el most a foglyok, mikor hivatni fogom, ismét jelenjenek meg.

(a' foglyokat kiviszik, az 5dik [52.] Tiszt velek megyen)

(a' Tanátsosokhoz)

Ti pedig Tisztos Tanátsosok! a' Tsászárhoz viszzatérhettek, tiszteljétek nevemben; kettő közzületek megjelenhet az Itéletben: mindjárt dél után fog lenni.

2-DIK TANÁTSOS

Akaratod szerént.

(a' tanátsosok mennek)

XVI-dik Jelenés
KORTEZ, VELASQUEZ, DIEGO, az 1-Ő és 4-IK TISZT

KORTEZ

Szegény foglyok! Szánom őket, kivált ez Ifjút, ha szerentsétlen végezést hozánd reá ítéletünk. – Néki én kedvezek, ha tsak ti Tisztek engeditek: – de Atyjától alig ha meg nem fosztatik. – Nagy a' tselekedet, és fontos következésű; a' büntetést nem annyira a' tselekedet mivoltához, mint a' bizonyos következésekhöz kell mérnem. – Nem engedi betsületem – nem engedi bátorságos megmaradásunk, hogy szánakodás hátráltassa boszszuállásomat, vagy lágyithassa keménységemet. – Szóljatok Tisztek! mi egyéb elégtételt vehetek a' Tselekedet fő mivelőjének példás büntetésénél? – lehet é egyéb elégtétel, mellyről elmondhatom hogy magam vettem, hogy magam adtam magamnak?

VELASQUEZ

Qualpopocának kemény büntetése az egy elégtétel, melly jövendőben minden hasonló esetektől bátorságba téssen, Méltóságunknak tiszteletét mélyebben gyökeretzi, hatalmunkat állandóul megerössíti.

1-Ő TISZT

Kemény és példás büntetés!

2-DIK TISZT

Ugy vagyon bizonyára.

[52v.]

DIEGO

Qualpopocának büntetése elkerülhetetlen az igaz: de miért kemény büntetése? mért nem gyenge, kegyelmes büntetése?

VELASQUEZ

Kegyelmes? gyenge? – Lágyszived Diego az okosságonn erőt ne vegyen. – A' büntetés példás legyen szükség, külömben nem elégtétel. – Vagy talán annak is ellene vagy, hogy példás legyen? – Nyilván! jobb úgy szabadonn botsátani a' foglyokat. –

DIEGO

Példás! példás legyen! én is azt kiáltom, – példás a' kegyelem által! – lehet é' ennél szebb példa? – Mi, kiknek tzélunk a' kegyelemnek vallását é népek között terjeszteni, ditsőbb példájú elégtételt vehetnénk é magunknak, az olly büntetésnél, melly által mintegy tükörben a' mi jóltevő vallásunknak lelkét szemléltetnők. – Büntessünk, hogy az elégtételhez való jússunkról le ne mondjuk: de úgy büntessünk hogy ezen júsnak kegyetlen gyakorlásával ama nagyobb júst, keresztyéneknek lenni 's hivattatni, el ne vesszessük. –

VELASQUEZ

Az igazság által nyilván ezt el nem veszesszük.

DIEGO

Mi légyen igasság, arról még nem szólok– mert még semmi büntetés, meg nem határozott. – De akarmelly kemény kegyetlenbüntetést mint igasságtalant előre kárhoztatni merek.

(bójón a Tlascalai Vezér)

[53.]

XVII-dik Jelenés

Előbbiek; TLASCALAI VEZÉR XICOTENCAL

KORTEZ

Ihon jön a' Tlascalai Vezér! Üdvöz légy frigyes Barátom!

XICOTENCAL

Áldjanak az Istenek! – Hatalmas Kapitány! a' mint meghallottam, Hadi Tanátsot parantsoltál Qualpopoca íteltetésére – Szabad legyen nekem még az előtt Seregem' és magam' kívánságát kinyilatkoztatni. – Mert nem tudom lészen é engedelmem szóllani Hadi Tanátsodban?

KORTEZ

Mindenképpen. – Hogy ne? – De monddmeg mit kívánsz?

XICOTENCAL

Átkot és boszszúállást a' Hitszegett vezérre. – Nem tsak Téged érdekel a' megbántás hanem minket is. – Mert Qualpopocának Frigyeseinken űzött kegyetlen sanyargatásai minket is ingerelnek az ő megboszszzúllásokra. – Tlascalából, a' hova Frigyesaink panaszai elhatottak, hitelesen tudósítottam mindenekről. – Kérnek tégedet Hazámfiak, hogy sikeres módokat találj az elégtételre. – Te benned reményl egész Tlascalá, hogy rettentő Seregeddel, és Isteni böltsességgeddel Montezumának minden gonosz igyekezeteit Te fogod megrontani, 's büszkeségét megalázni. – Most azt tselekeddmeg Hatalmas Kapitány! Most mikor mind Montezuma, mind Vezére, mind egész várossa kezetekben vagyon. – Álj boszszút Seregednek megtsúfoltatásánn – Qualpopocát ítéljed kemény halálos büntetésre: egész Seregem velem együtt két tégedet, hogy kemény boszszút álj!!

[53v.]

DIEGO

(magában)

Pogány!

KORTEZ

Keményen büntetek azt elvégeztem; – de a büntetésnek nemét a' Hadi Tanátsba határozzuk meg, oda pedig hivlak, – a Zempoallai Vezér is megjelenjen.

XICOTENCAL

Örömmel megjelenek: melly szerentsés leszek, ha valamit én is eszközölhetek Frigyeseim' megboszszerűsására! – És melly szerentsésnek tartandja magát Seregem, ha ennek végrehajtására legkissebbet is tehet! – Minden parantsolatodra kész frigyes Sereged, de egyre sem olly kész mint arra hogy boszszerűállásodban segedelmedre legyen. – Még egyszer Kapitány! Sanyarú igasságot kérek tőled és Seregednek tisztjeitől.

VELASQUEZ

Adassék, én is azt mondom, a' tisztjeim is velem együtt fognak érteni.

1-Ő TISZT

Én minden bizonnyal.

4-DIK TISZT

Én is.

VELASQUEZ

Ha tsak Diego –

DIEGO

Egyik is közzületek olly sanyaru igasságot nem kíván mint én. – De vegyétek eszettekben! nem a' kegyetlen boszszerűálló büntetést nevezem annak, nem a' Keresztyén nevet megundokító dűhős boszszerűállást.

VELASQUEZ

Hát mi ezt nevezzük?

DIEGO

Kapitány! ezt nem mondom; de úgy veszem észre, hogy kivált te nem azt tartod sanyarú igasságnak a' mit én; vagy ha azt tartod is, most nem a' szerént szóllasz; és a' Te beszédidből láthatom, hogy hasonlatossága nints kimutatott gondolkozásunknak: – azon egy dologról kétféle [54.] lehet a' vélekedés, jó és rossz: – e' közt más nints. – Én mivel a' magam vélekedésemnek jóságáról meggyőződtem, az ollyat a' mi attól eltávozik; millyennek mondjam, általláthatod.

VELASQUEZ

Látom hova megyen ki beszédednek értelme. – De Barátom! nehogy egyedül légy szószóllója Qualpopocának – nehogy, az egész Tiszti kartól elválj különös vélekedésed által. –

DIEGO

Nem Qualpopocának leszek szószóllója, hanem az Igasságnak: szégyen vólna ha ez más védelmezőre is nem találna.

XICOTENCAL

(Kortezhez)

De Uram! mi versengés ez Tiszteid között, mintha egyik kedvező indulással volna ama hitszegetthez?

KORTEZ

Egyik igen kemény, a' másik igen lágy szívű.

(a' többihez)

Ti ketten soha meg nem egyeztek: Mert Diego ítélete szerint káros kedvezés, Velasquez ítélete kínos szenvedés lenne a' minket megbántott Vezérnek bére. – Talán legjobb lesz, ha egyenlő akarattal a' közép útra nyitunk. – De ezen tárgyról maga helyén és idején – Most jertek! – dél már régen vagyon, ebéd ideje, jere te is Xicotenkál!

DIEGO

Jól mondod Fő-Kapitány! Én már úgy éhezem az eledelt, mint ezek *(a' Tisztekre mutatván)* a' kegyetlen boszszúállást.

KORTEZ

Nem lesz talán olly kegyetlen! *(Kimegyen, a' többi is vele)*

VELASQUEZ

(magában kimenet)

Hevesebb indulattal leszs majd Kortez is, ha malagát iszik!

(kimegy)

[54v.]

XVIII dik Jelenés.

Montezuma Szobája.

MONTEZUMA, 2-DIK és 3-IK TANÁTSOS

MONTEZUMA

Hivott tehát titeket az Idegen a' maga Hadi Tanácsába?

2-DIK TANÁCSOS

Hivott Felséges Uram!

MONTEZUMA

De többet a' Tanácsosok közzül nem?

2-DIK TANÁCSOS

Tsak kettőről szóllott, akár mi legyünk, akár mások.

3-DIK TANÁCSOS

Kevés Tanúi lesznek az Ítéletnek. – Miért nem léssen ez a' Község előtt, mindenek' fülehallattára? Miért kell csak az ellenségnek itélni ellenségét, a' nélkül, hogy ennek két gyenge pártfogójánál több ne legyen, és ki tudja szólhat é az is?

MONTEZUMA

Lehet é másképpen? – az Idegenek akaratja törvény, én is az alatt vagyok, az Ítéletet kényszerítettem reájok bizni, mikor seregeknek erőszakoskodásától félttem. Szívesen is biztam: mert lehetetlennek tartottam vala, hogy Qualpopocára akadjanak.

2-DIK TANÁCSOS

Igaz Uram! mikor Qualpopoca közöttünk volt, magunkba mintegy tsufoltuk az Idegeneket, kik arra vártak hogy a' Seregtől ide hozattasson; – mind megrettentünk mikor az egész Titok kikémltetett.

MONTEZUMA

Tlascala, az elpártolt Tlascala melly engem halálból gyűlöl, e' teve rajtunk Serege által annyi tsapásokat. A' Tlascalaiak, kik az Idegennel jöttek, mind megannyi kémek.

2-DIK TANÁCSOS

A' tőled meghódolt népek, kivált [55.] a' Tlascala és Zempoalla népei, a rettenetes Idegenek' segedelmével kívánnak rajtunk boszszút állani. – Mert hidj Uram a' Te szolgálódnak – a' Mexicai járom idején igen szoross volt, és az alatt a' népek gyakran méltán nyögtek, – Az erővel birodalmad alá hajtott, és néha kegyetlen módon seregeid által meghódolt Tartományok szenvedtek. – A' Te nevedben parantsoló Tisztviselők a' népet nyomták, a' Te katonáid erőszakoskodtak. – Minden tselekedet Uram a' Te neved alatt ment végben, holott Te sokról semmit se tudtál; így a' népeknek szive tőled elvonatott, és már most a' gyűlölségig elfordult. – De a' te Uralkodásod első esztendeiben a' Te hiv Tanátsosaidnak alig engedtek fület nyitni Udvaridnak sugallásai és heves természeted. – Most Uram! mindene- ket magad böltsen általlátsz.

MONTEZUMA

Általlátom, hogy sok a' mi történt Uralkodásom alatt hibáson – nem jól történt – Debár azt látnám miképpen segíthessek az én népemenn e' terhes állapotokban, miképpen mentessem ki ötet és magamat a' veszedelemből. – Tanátsosaim! ebben nyújtsatok világot homályos szemeimnek! –

2-DIK TANÁCSOS

Várjuk! hadd múltjon el az első fergeteg a' Qualpopoca megítéltetése: ennek már akadályt tenni hatalmunkban nints. – Elkell várni nyúgodalomba – ennek kimeneteletől függ minden.

MONTEZUMA

(magában)

Ah! melly iszonyú ferge[55v.]teg ez nékem!

(Jőnek azonba az 1-ő 4-ik 5-ik Tanáts, és a' Testőrzők' Vezére)

XIX-dik Jelenés
MONTEZUMA, TANÁTSOSOK, a' VEZÉR

MONTEZUMA

Hoztak Istenek! a' ti társaságtokra vagyon szükségem – Óh! nyújtsatok vigasztalást! – adjatok tanátsot, ti, kik e' fogházonn kívül meszszebb láttok. – Mit mond a' népség itt létemről? nem szomorú, félénk, vagy gyanús?

VEZÉR

Mit Uram? Mexicónak Ura, hatalmas Tsászára fogházban! ki olly mérész –

MONTEZUMA

Úgy nevezem tsak itt múlatságomat – látjátok kik vesznek körül. – De engem senki nem erőltetett, tudjátok mi vitt arra – országom nyúgodalma; tudjátok az Idegenek serege zúgolódott, az Idegen sokad-magával jött vólt, erőszaktól féltem, kényszerítetttem – Ezt is tsak előttem mondom – a' nép ne tudja azt is hogy kényszerítve jöttem, – önként jöttem, úgy kell mondani; – De melly elmével van a' nép?

1-Ő TANÁCSOS

Szomorú, de el nem tsüggedt; gyanús és fél, de nem retteg. – Ide jövedelednek okáról sokféleképpen beszéll; tsak az fogja el gyanús félelemmel szívét, hogy Nagy Uralkodóját megfoghatatlan Idegenekkel mintegy körülvételve lenni szemléli: tégedet Uram félt, és azért fél.

[56.]

VEZÉR

Testörzőid és katonáid serege éppen illy állapottal vagyon; de bátran menend minden veszedelembé melly téged fenyegethetne – ámbár téged Uram attól félni sem enged.

MONTEZUMA

Bizom ezen hiv seregembé! – Adták vólna az Istenek, hogy az elgondolt mód szerint lehetett volna néki hivségét és erejét megmutatni – az Idegenektől minket megszabadítván. – De hijjába – szándékunk meggátoltatott. Én és Qualpopoca elfogattattunk –

VEZÉR

Uram mit mondál? Felsőges személyed! – hatalmas Vitzliputzi! kitsoda mert kezét vetni! ki szabadít téged Mexico? Uram tsak egy vezéred vagyon é?

1-Ő TANÁCSOS

(A' Vezérhez)

De Mexicónak hány Tsászára vagyon? Nem gondolod é hogy legkisebb erőszakoskodása a' népnek és a' seregnek, az idegenektől körülvétellett Urunknak életét veszedelembé hozza? – A' legkisebb módot, a' legszelidebb eszközet keressük,

hogy Felsőges Tsászárunkat az Idegenektől kiragadjuk. – Tsak újra palotáidba hozassál, többé ki nem ereszt onnan néped és sereged. – Akkor osztán szabad Tsászár! téged óltalmazó néped között ne félj. – Találjon akkor módot bóltsséged, hogy emez esmeretlen Nemzettségétől országid megszabadúljanak – Találj módot Uram! és Mexicónak minden népei ennek elkövetésére erejeket egyesíténdik. –

MONTEZUMA

Óh Istenim! Közelítsétek azon órá-[56v.]mat, mellyben arról gondolkozhatom. – Mostani állapotom semmi szándékot nem enged magamba feltenni. – Óh hogy leszz Qualpopocának ítélete! – Óh meddig leszz itt múlatásom! (*Pausa*) Egy kevés álomnak adom magamat, az éjjel mind törődtem és nyúghatatlankodtam – és ki tudja ha most nem aluszom, alhatom é napokig? Mert a' Qualpopoca dólgának rossz kimenetelétől félek – Ne hagyjatok mind el. – Ti kik az Itéletre akartok menni menjetek, reménykedjétek az Idegeneknek kegyelemért – ha igen kemény lenne – reménykedjétek, esedeztetek.

2-DIK TANÁCSOS

Mi megyünk!

(2-dik Tanácsos a' 3-kal kimennek)

1-Ő TAN.

Mi pedig szobáidtól el nem távozunk.

*(1-ő, 4-ik, 5-ik Tanácsos a' Vezérrel kimennek)
(Montezuma bémegy az óldalszobába)*

Vége a' Negyedik Felvonásnak.

[57.]

ÖTÖDIK FELVONÁS

1ső Jelenés

(Estevedő idő. KorteZ szállása.)

(KorteZ nagy szobája mint az előbbi Felvonásokban, knyitott ajtókkal. – A' külszobába sok spanyol katonák vagynak – az ajtónál is kétfelöl azok állanak. – KorteZ, Alvarado, Sandoval, D. Ordáz, Velasquez, Diego de Thoro, 1-ő 2-dik 3-ik 4-ik 5-ik 6-ik 7-ik Tiszt, Xicotencál és a' Zempoallai Vezér, egy félkerületben ülnek KorteZ mellett. – KorteZ megett a' 2-dik és 3-ik Mexicai tanátsosok ülnek. – Egy kis asztalnál a' 4-ik Tiszt ir.)

KORTEZ

Ezen Ítéletet a' Frigyszegett Mexicai Vezér Qualpopoca felett tartjuk, a' Tsászártól adatott hatalom szerint. – Tudja az egész spanyol sereg, melly sérelmesen megbántattunk mind mi, mind frigyeseink Qualpopocának tselekedete által. – A' Tsászár, hogy hozzánk jó indulatját és nem színlelt barátságát megmutassa, a' minket megbántott vezért kezünkbe adta; és az ő büntetését, hogy az általa magunknak elégtelt vennénk, reánk bizta. –

VELASQUEZ

Bizonyitja egész Tiszti karunk.

KORTEZ

Igazságos is hogy reánk bizattatott, mert minket érdekel a' megbántás, és azokat kiknek frigyesei és óltalmazói vagyunk, valamint Mexicónak is. Mert tudva vagyon a' Tsászárnak [57v.] az én beszédemből a' mi egész származásunk, és ide jövetlünknek tzélja; tudja ő kik légyenek vendégei: azért jött félelem nélkül mi közinkbe is, azért parantsolt egész népének tsendességet, és hozzánk való engedelmességet. Mostan pedig Qualpopocát ítéljük tellyes hatalommal. Azért annak rendi szerint kérdésre vonatván a' vétkest, ítéljük el igazságosan, meghatározván büntetését, melly nekünk elégtétel, másoknak példa légyen. Qualpopoca hozattasson elő.

(egy katona kimegyen)

DIEGO ORDÁZ

Jobb lenne talán az 5. Foglyot egyszersmind előhozatni, hamarébb végzünk.

KORTEZ

Legyen: mind az ötönn jöjjenek.

(más katona kimegy)

Qualpopoca jörn:

II-dik Jelenés

Előbbiek; QUALPOPOCA, azután FIJA és 5. TISZTJEI

2-DIK TANÁTSOS

(a 3-dikhoz)

Szegény barátom! Iszonyú tekintet!

QUALPOPOCA

Itt vagyok – mit akartok velem?

VELASQUEZ

Mindjárt megtudod.

KORTEZ

Állapodj meg ezen helyen, kérdéseimre világosan felelj, szavaid mind felirattatnak, a' magad kivallásod szerint léssen íteltetésed. –

(Jőnek a' több Foglyok)

(NB. a' 4-dik Tiszt az asztalnál ir)

[58.]

KORTEZ

Qualpopoca! Frigy ellen tselekedtél, Tsászárod akarátja és parantsolatja ellen. (*Qualpopoca rázza a' fejét*) Tudnám én boszszúállásomat keresni a' Napkeleti Nagy Király nevében, kinek küldöttje vagyok, ha Tsászárodtól volna megbántásom. – De ő frigyes barátságát mi velünk fenntartani kívánja, és semmi részt nem veszen tselekedetedben, tőled származik azért egyedül a' frigyszegés. – Vagy vólt é valaki más Vezér-társad, a' ki az enyimekkelvaló ellenségeskedésre kényszerített volna?

QUALPOPOCA

Engem senki a' Tsászáronn kívül nem kényszerithet.

KORTEZ

Irjad: – Senki nem kényszeritette.

DIEGO

Ő nem mondja hogy a' Tsászár nem kényszeritette.

VELASQUEZ

Azt már tudjuk, hogy a' Tsászár nem parantsolta, sem nem kényszeritette, ha úgy vólna el nem halgatná.

KORTEZ

Szólj!

(*Qualpopocához*)

Mi adott alkalmatosságot, hogy a' hozzám tartozó sereggel egybekapj? Nem tudod é hogy még ide jövetelünk előtt a' Tsászárr frigyét és barátságát ajánlotta nékem és seregeimnek? – Ha így lett volna, a' Tsászáronn lenne a' hiba, – de rajta nints; mi vitt tehát arra?

QUALPOPOCA

A' Te Frigyeseid a' Tsászártól elpártolt népek voltak, Mexico Birodalmához tartoztak: nem elég ok ez?

[58v.]

KORTEZ

Nem elég; mert velünk frigyét kötvén a mi frigyeseinkkel is frigybe léptetek. – Ugyan csak ezt elnézném, hogy a' pártos népeket akartad visszahódolni, ha ebből seregeimmel való ellenségeskedés nem származott volna. – Erre felelj tehát – miért kaptál az enyimekbe?

QUALPOPOCA

Mivel az elpártoltaknak segítségül voltak.

KORTEZ

Ha jó móddal engedelmségre nem hozhattad őket, miért akartad tzelodat az enyimeknek megbántásával is elérni? Vagy parantsolatod volt a' Tsászártól, hogy akármilyen módon és úton visszahódoljad az elpártolt népeit?

VELASQUEZ

Hogy lehetne azt gondolni, mikor nem is volt parantsolatja, hogy a' pártos népek ellen valamit kezdjen?

QUALPOPOCA

(*hirtelen*)

Honnan tudod?

VELASQUEZ

Vagy nem jól mondom? Parantsolatod volt? így Tsászárod okozod.

QUALPOPOCA

(*megütődven*) –

Én mit – nem – de – (*feltalálván magát*) nem volt parantsolatom, de engedelmem. –

VELASQUEZ

Elég az; a Tsászárr tehát megegyezett benne, ha akaratod úgy tartándaná.

QUALPOPOCA

Nékünk Vezéreknek mindenkor engedelmünk vagy, hogy az elszakadt népeket birodalom alá visszahajtsuk.

[59.]

KORTEZ

De erre felelj: Volt é engedelmed arra hogy a miéinkkel egybekapj?

QUALPOPOCA

Nem vólt, – de tilalmam sem vólt.

KORTEZ

A' Tsászárnak nekünk kötött frigye nem vólt elég tilalom?

QUALPOPOCA

A' Tsászár veled, de nem a' meszszelévő seregeiddel kötött frigyet. –

KORTEZ

Miképpen tudod hogy az én seregeimnek más részit a' frigy nem illette?

QUALPOPOCA

– – Mert – tsak gondolom – mivel nem vólt megtiltva hogy seregeddel ne verekedhessen, kivált mikor azok kezdték előbb az ellenségeskedést.

VELASQUEZ

Tsászárodra akarod é újra hibádat tolni? hogy miért nem tiltotta meg?

QUALPOPOCA

A' Tsászár tudhatta é hogy a' ti seregetek a' pártosokkal tart?

KORTEZ

Tudhatta hogy az elszakadt népek nekünk frigyeseink, kiknek erőszakos elnyomatásokat meg nem engedjük; kivált rajtok úgy kegyetlenkedni, mint te tselekedtél, meg nem szenvedjük. – Néked is ezt tudni kellett vólna. – Vagy parantsolatod vólt, hogy erővel újra meghódoljad azon népeket, ha szintén a' mieink óltalmazzák is őket? Mondd!

QUALPOPOCA

(háborodva, magában)

(– Mit mondjak? ha igazat szólok, a' Tsászárnak szerzek bajt. – Nem, – ötet nem árúloom el) – Nem – nem vólt.

KORTEZ

Mind ezek jegyeztessenek fel.

[59v.]

(Qualpopocához)

Mondhatsz é valamit mentségedre?

QUALPOPOCA

Tsak azt a' mit előbb.

KORTEZ

Az inkább vád vólt, mint mentség. – Hát ti többiek?

QUALPOPOCA

(a Fijára és 5. Tisztjeire keményen tekint)

Ezek is egyebet nem vallhatnak. –

(a' foglyok halgatnak)

KORTEZ

Nem szóllotok? Jele hogy nem tudtok mit előhozni. – Kimehettek. –

(Qualpopoca és az 5. Foglyok kimennek)

III. dik Jelenés

Előbbiek.

(Pausa)

KORTEZ

Mit mond a Tisztikar?

VELASQUEZ

Bűntessük.

ALVARÁDÓ

Frigyszegés!

XICOTENCAL, és A ZEMPOALLAI

Halált fejére!

VELASQUEZ

Példát adjunk kemény büntetést!

SANDOVAL

Halált érdemel: más büntetés nem elég példa.

XICOT

Tsak az ő halála elégitheti boszszúállásunkat. – El kell veszteni!

ZEMPOALLAI

El kell veszteni!

DIEGO ORDÁZ

Meg kell rettentenünk e' népeket, hogy tőlünk féljenek. – Bátor megmaradása kis seregünknek ezt kívánja. – A' minket megbántott Vezért halállal kell büntetnünk.

ALVARADO

Halált!

SOK TISZTEK

Halált!

[60.]

KORTEZ

Halálra ítéletek é tehát?

DIEGO DE THORO

Büntessük – tsak életének kedvezz óh KorteZ! – tóled függ enyhíteni ezen kemény ítéletet. – Kérlek az Istenre ne veszedel! – Vedd gondolóra, érdemlik é ezen foglyok a halált? vagy egyéb tekintetből itéled őket olly hideg vérrel, nem vétkekért?

VELASQUEZ

Halállal büntessük!

2-DIK TISZT

Óh! halljátok a’ Diego szavát! – nem érdemel halált. –

SOK TISZTEK

Halált – ! halált – !

KORTEZ

Mindent megfontolván, a’ mi meg bántásunkért egyéb elégtételt a’ Qualpopoca halálánál én sem látok. – Mi kik mindenkor győzhetetlenek vóltunk, ezen. Frigyszegő Vezérnek vakmerősége által olly szidalommal illetettünk hogy – tekintetünk helyreállítására, bátor megmaradásunkra, sőt tzeljainknak is elérésére egész hatalmunkat megmutatni szükség. Azért Qualpopocának halálos büntetése rettentse meg most Mexicót.

DIEGO

Még egyszer Főkapitány! kegyelmet kérek!

3-DIK ÉS 5-DIK TISZT

Kegyelmezz!

5-DIK TISZT

Ne itéld halálra! Kegyelmezz!

KORTEZ

Nem lehet. Az egész Tisztikar halált mondott fejére – az egész sereg halálát akarja. – Nagy a’ megbántás – nagy a’ szidalom – legnagyobbak a’ következesek, – halál a’ sententia!

[60v.]

VELASQUEZ

A' ki többé akaratunkat ellenzi, nem Tisztitársunk –

DIEGO

Bár soha ne lettem volna. – halgatok.

2-DIK TANÁTSOS

Tsászárunk' nevében kérünk – kedvezz Qualpopocának! – ne büntesd egy hibáért ily módon; szenvedjen egyébképpen. – Reménykedünk kegyelemért! – ne foszd meg ezen derék Vezért életétől. – még talán világra jön egész ártatlansága.

3-DIK TANÁTSOS

Óh Nagy Idegenek! ne veszessétek el őtet!

VELASQUEZ

Mit? – nektek itt szavatok nints!

2-DIK TANÁTSOS

Esedeznünk szabad! –

XICOTENCAL

Kimondatott az Ítélet.

1-Ő TISZT

Halál a' Szententzia.

KORTEZ

Nem változtathatok.

2-DIK TANÁTSOS

Óh szörnyű! (*Pausa*)

KORTEZ

Qualpopoca tehát halálra ítéltetett. – hát a' több foglyok miképpen büntetessenek?

VELASQUEZ

Veszsen a' Pogány mind együtt! ha a fija életben maradna Atyját, és az 5. Tiszt is Vezérét megboszszerűllaná.

ALVARADO

Vezérekkel együtt vétkeztek, vele együtt büntetessenek.

XICOTENCAL, ÉS SOK TISZTEK

Halált! Halált!

DIEGO

Túdom kemény sziveteket meg nem inditom; de szóllanom kell, meg nem álhatom. – Tégyetek külömbséget a' Vezér és annak [61.] Tisztjei kőzt, avagy ezeknek nem kellett é amannak engedelmeskedni?

VELASQUEZ

Nem!

XICOTENCAL

Nem! És Qualpopocának Fija és Főbb Tisztjei vóltanak azok, kik Vezérekkel együtt legtöbbit kegyetlenkedtek a' frigyos népekenn. – Ezt nékem hazunna izenték. – Ők is vóltak nyilván, kik Qualpopocát az ellenségeskedésre leginkább ingerlették.

DIEGO

De ez nem bizonyos még – tehát! –

VELASQUEZ

(Nem engedvén tovább szóllani)

A' mi köz akaratumk, hogy a' vétkesek mindnyájjan halállal büntetessenek.

3-DIK TISZT

Szánjátokmeg a' Szegény Ifijút – a' 4. Tiszteknek is vezérek parantsolt, mit tselekedhettek, tegyetek külömbséget.

VELASQUEZ

A' Fiú Attyát megboszszerűllaná; a Tisztek mint azok a' tselekedetnek főbb részesei vóltak. – Elég az – kőzakaratumk hogy mind haljanak meg.

SANDOVAL

Köz akaratumk -----

MAJD MIND

Igen! ----- igen! -----

KORTEZ

(kevés tartózkodás után)

Legyen úgy: Qualpopocának Fija és 4. Tisztjei vele együtt halálra ítéltetnek. *(a' 4-ik tiszt ír) (Pausa)*

KORTEZ

(a 2. Tanátsosokhoz)

Menjetez immár a Tsászárhoz, 's arról a' mit láttatok és hallottatok vigyetez hirt.

[61v.]

2-IK TANÁTSOS

Miért kell illy szomorú hirt vinnünk?

(elmennek a' 2. Tanátsosok)

IV-dik Jelenés

Előbbiek.

(Pausa)

KORTEZ

Szóljunk már a' halálos büntetés neméről mit ítétek?

DIEGO

Vitéz Főkapitány! tőled függ, hogy ezt meghatározd. – Ebben legalább mutasd könyörületeségedet. – Ne kérd Tisztjeidnek ítéletét, kiknek nevében Velasquez bizonyosan rettenetes sentenziát dictál. – Vegezzel magad melly halállal büntetődjenek; olly könyörületesnek gondollak, hogy a' leggyengébb halálnak nemével megelégszel.–

VELASQUEZ

Kinos legyen a' halálos büntetés, a' nélkül másokat hasonló tselekedetektől el nem ijjeszt. –

DIEGO

Kegyetlenség!

XICOTENCAL

Nem lehet é azonn kegyetlenkedni, a' ki másokon annyit kegytelenkedett? avagy ne boszszúljukmeg frigyeseinket?

ZEMPOALLAI VEZÉR

Boszszút! boszszút áljunk frigyeseink' nyomorgatóinn!

KORTEZ

Mondja egy közzülettek ítéletét! –

D. ORDÁZ

A' foglyok kinos halált érdemlenek, égettessenek meg!

DIEGO

(közbe száll)

Óh mit mondaszsz!

D. ORDÁZ

Ennél kinosabbat is találhatnék, de elég arra hogy rettentsen, és éppen Pogányt illető büntetés.

[62.]

VELASQUEZ

Éppen Pogányt és Eretneket illető büntetés, égettessenek meg!

ALVARADÓ

Égettessenek meg!

KORTEZ

Kérlek titeket, nem igen kínos é ez büntetés?

XICOTENCAL

Nints az a' kin, mellyet Qualpopoca nem érdemelt – égettessenek meg!

1-Ő TISZT

Én is azt mondom: gyenge halál neme példát nem ad – .

KORTEZ

Ezt akarjátok é mind?

SOKAN

Azt akarjuk!

DIEGO

Nem – én nem – ő sem (*a' 4-dik Tisztre mutatóán*) ő sem (*a 6-dikra mutatóán*) nem – nem –.

SANDOVAL

Nem, Tisztek! – én sem – szörnyű kínos ez halál neme – én meg nem egyezek. –

VELASQUEZ

A' nagyobb rész akarja, tsak három ellenzi. KorteZ! az egész seregednek szava leszsz ez – égettessenekmeg – kérdezd meg a' sereget, és meghallod. –

A' KATONÁK

Égettessenek meg.

DIEGO

Tsak a' Tisztikar itél.

D. ORDÁZ, XICOTENCAL, ÉS A' TÖBBI

Égettessenekmeg!

KORTEZ

Azt akarjátok é?

VELASQUEZ ÉS A' TÖBBI

Azt akarjuk.

(Pausa)

KORTEZ

Kegyelmeznék, de nem lehet: – mindég újabb, mindég fontosabb okok ötlődnek elmémbe, mellyek ezt megtiltják. – Keményen kell büntetnünk – könyörületességnek helye nints. – A' halál már úgy is elvégeztetett. – [62v.] Abba, hogy így vagy amugy, vesszessenek el, igen nagy külömség nints. – Kinosabb ugyan a' megégetés, mint a fővétel, és én ez utólsót inkább akarnám – (*Velasquez közbeszóll: A' Fővétel igen gyenge halál' neme!* – *Tisztek: Igen gyenge*) de minthogy mindnyájján kívánjátok, légyen, Qualpopoca égettessék meg. – De mondjam é ezen sentenziát az ő Fijára is és Tisztjeire?

TISZTEK

Igen! igen!

KORTEZ

Én nem gondolom; külömséget kell tenni a' fő vétkes, és annak segítő társai között: a' többinek tehát feje vételessék! – –

XICOTENCAL

Büntessed Uram egyenlőképpen!

ZEMPOALLAI VEZÉR

Egyenlőképpen!

VELASQUEZ

Egyaránt kívánták kárunkat, egyaránt voltak ellenűnk.

XICOTENKÁL

Együtt sanyargatták frigyeseinket.

ALVARADO

Veszsen egy mint a' más!

VELASQUEZ

Veszsen a' Pogány mind együtt, égettessenek meg mind!

TISZTEK

Mind! mind!

DIEGO ORDAZ

(*tsúfosan*)

Szegény Qualpopoca! – Ládd enyhíteni akarunk kinodonn, mellyeket haláldokor fogsz szenvedni. – minden szerentsétlen vizasztalódik, ha nyomorúságában társat szemlélhet.

KORTEZ

Legyen tehát kivánságtok szerént – égettessenek mind meg.

DIEGO ORDAZ

Elevenenn: tedd ezt hozzá, – különben magam őket megölöm elsőbb, azután tűzbe vethetik.

[63.]

VELASQUEZ

Azt úgyis oda értjük.

KORTEZ

Hivjátok a' foglyokat.

*(egy katona elmegy) –
(Pausa)*

VELASQUEZ

Mikor leszsz az Executio?

KORTEZ

Hólnap reggel meglehet, tsakhogyaz égőrakás elkészüljön.

VELASQUEZ

Nekem egy jó gondolatom vagyon, hogy annál fényesebb legyen az Executio.

KORTEZ

Szólj!

VELASQUEZ

A Tsászár' nagy fegyveres házából a' fegyvereket és hadikészületeknek egy részét parantsold kihordatni, hogy ezekből lehessen az égőrakást tsinálni: senki most ezen tselekedetnek ellene nem áll, 's ezenn a' nép inkább elbámúl. – Sok fegyverek pedig és hadikészületek hatalmunkban lesznek; 's így előre elkerüljük hogy ellenünk ne fordittassanak.

SANDOVAL

Helyes! helyes!

ALVARADO

Igen jó gondolat!

DIEGO ORDAZ

Valóban derék gondolat!

KORTEZ

Erről szólunk az Ítélet után; de nem rossz gondolat.

V-dik Jelenés

Előbbiek; QUALPOPOCA, FIJA, és a' 4. FOGOLY TISZTEK

KORTEZ

Tsendesség!

QUALPOPOCA

Mikép büntettség?

KORTEZ

Hallyad! Mivel Te a' frigyed megszeg[63v.]ted, győzhetetlen seregimemet megtsufoltad, a' mi Frigyeeseinkenn kegyetlenkedtél, és tulajdon kivallásod szerint Tsászárod parantsolatja nélkül tselekedtél: arra ítéltetel hogy elevenen megégetessél.

QUALPOPOCA FIJA

Óh rettenetes Ítélet! Óh Atyám! ne titkold többet – óh lehetetlen: A' Tsászár nem akarhatja illy kinos halálokat. – –

(Qualpopoca halgat, és mintegy magában küszködik)

Halgatsz? Óh szólj – vagy szólok én – Idegenek! könyörüljete! nem érdemel Atyám illy kinos büntetést! – Tsászáruunk parantsolt mindeneket; bizonynal hidjétek, ő parantsolt. –

QUALPOPOCA 1-Ő TISZTJE

Ő parantsolta, mert már nem halgathatok – ő parantsolta hogy Vezérünk az elpártoltakat meghódolja – ha szinte seregetek az ő segítségére lenne is. – Ó parantsolta, hogy módot keressen a' tiétekenn erőt venni – *(mind elbámúlnak)* A' nagy Vitzliputzira mondom a' Tsászár parantsolt mindeneket!

VELASQUEZ

A' kinoktól félti Atyját, azért vádolja Tsászárárt. – miért szóllottál, mikor kérdésre vonattál?

QUALPOPOCA FIJA

Atyám tiltotta meg. – Szólj Atyám szólj – meg ölsz halgatásoddal!

(Qualpopoca el van tsüggedve lesütött fővel – sohajt)

QUALPOPOCA 1-Ő TISZTJE

Úgy vagyon úgy! hiveséged vitt arra Vezér! hogy a' Tsászártól vett [64.] parantsolatot eltitkoltad; nem gondoltad illy rettenetes büntetésedet. – Óh Idegenek! kegyelmezzetek néki! – Kérdezzétek meg a' Tsászárt, ő bizonynal maga kivalja, nem engedheti jó Vezérének illy kinos elvesztit.

VELASQUEZ

Késő! késő!

ALVARADO

Miért nem szólottatok ez előtt?

XICOTENCAL

Most nektek nem hiszünk. – Vezéreteket sajnáljátok, azért tagadtok mindent.

KORTEZ

De hadd hallják a' többi is ítéleteket.

QUALPOPOCA, ÉS QUALPOPOCA FIJA

Rettegek!

KORTEZ

Qualpopocának Fija és 4. Tisztjei hasonlóképpen elevenen megégettetnek.

QUALPOPOCA FIJA ÉS AZ Ő TISZTJEI

Jajj! óh jajj!!

QUALPOPOCA

Jajj – ! Szerelmes Fijam! – Óh lehetetlen – nem – Óh Idegenek! – ha én is azon kegyetlen büntetést, mellyre elítéltetek, nem érdemlem: hogy lehet néktek ép elmével 's emberi szívvvel Fijamat és Tisztjeimet hasonló kinokra elítélnetek, kik tsak az én parantsolataimnak végbenvivői vóltanak – Hogy? vagy mitsoda felforrott engesztelhetetlen dűhős indulat viszen titeket arra, hogy itt semmi különbséget ne tegyetek? – Óh édes Fijam – kedves Tisztjeim – Idegenek! minden Istenekre kérek ne büntessetek illy kegyetlenúl – (*Kortez megindúlva lenni láttatik*) De nem engedheti jó Tsászárunk szegény szolgálainak illy szörnyű büntetéseket – Montezuma! ezt te nem engeded! – Kivallom tehát – óh hidjetek [64v.] szavaimnak – A' tsászártól vólt titkos parantsolatom – Fijamnak beszédjei igazak.

VELASQUEZ, ÉS A' TÖBB TISZTEK

Nem hiszünk,

XICOTENCAL

Ijedségből szóll.

D. ORDÁZ

Fiját sajnálja.

VELASQUEZ

Ha igaz vólna is –

1-Ő TISZT

Kimondatott a' Sententia.

SANDOVAL

Ne vessük meg kivallását – a Tsászárnak álnoksága mindennek oka – őtet büntessük.

QUALPOPOCA

Mit? a' Tsászárt?

KORTEZ

Mi tévők legyünk? ha igaz volna beszédje?

VELASQUEZ

Kinjaitól fél – fíját akarja megmenteni.

ALVARADO

Most nem tartunk ítéletet – változtatás már nem lehet – most hihetünk é?

XICOTENKÁL

Nem hihetünk!

DIEGO DE THORO

Ezen szerentsétlenek ártatlanok! – KorteZ! a' mi megbántásunkért keress egyéb elégtételt, avagy nem hiszel az ő mostani kivallásoknak? – Óh tsak úgy nem hihetsz ha nem akarsz. Képzelhették é ők illy kemény büntetéseket? Nem, nem: mert félisteneknek tartván, igazságosabbaknak és kegyesebbeknek véltek; Tsászárijokat féltették, tudták kezünkbe van, ő érette gyengébb büntetést elszenvadni készek voltak, – de illy rettenetést, illy irtóztatót! –

[65.]

SANDOVAL

Jól szóllaszsz Diego – Ezek ártatlanok – kivallásokat meg nem táfolták; tartozunk felfüggeszteni ítéletünket, míg jobban meg nem vizsgálunk mindent. A' Tsászártól van megbántásunk, ő legyen boszszúállásunknak tárgya. – KorteZ! most szakaszd félbe az Ítéletet, mert ennek ereje nints.

ALVARADO

Tellyes ereje van; – mindent megvizgáltunk, úgy itéltünk.

VELASQUEZ, ORDAZ

Kimondatott a' Sententzia.

VELASQUEZ

Meg kell ezeknek halniok, nints egyéb elégtétel, ha ártatlanok is. – Tsászárokért nékiek kell lakolni, nints más mód a' rajtunk tett megbántást megboszszerűllani, ezeknek meg kell halniok! – KorteZ! gondold meg a' veszedelmes következéseket, ha nékik kegyelmezel – a' Te seregednek kívánsága hogy elveszessed, tellyesítsed

azt, – gondoldmeg mire vetemedhetik haragjában – miként vettsz akkor határt boszszúállásának?

D. ORDAZ

Nem lehet kegyelem! meg kell tenni jövőendő bátorságunknak ezen áldozatot.

XICOTENKÁL

Az én egész seregem az ő véreket kiáltja, én annak nevében szólok; készebb leszek tőletek elválni, mint legkissebb kegyelmezéseknek tanúja lenni. – Kérlek tehát óh Uram! meg ne változtasd Itéletedet!

ZEMPOLLAI

Ne kegyelmezzetek! –

VELASQUEZ

Az időt miért veszessük – káros a' kegyelem, minden kiáltja – Nints kegyelem ügye Főkapitány?

[65v.]

DIEGO, SANDOVAL, 3-IK ÉS 4-IK TISZT

Kegyelem!

ALVARADO, ORDAZ, VELASQUEZ, 1. 2. 5. 6. 7 DIK TISZT
XICOTENCAL, és a' ZEMPOALLAI VEZÉR

Nints kegyelem!

SOK TISZTEK

Égettessenek meg!

DIEGO

A' nagyobb rész szól – a' dühösség parantsol – nem lehet nékik ellentállani. *(kis Pausa)*

KORTEZ

Vitessenek el a' foglyok, nints kegyelem. –

QUALPOPOCA

Hát elveszünk! – olly kinosan elveszünk! – Óh Idegenek! nem könyörültök? – avagy tsak Fijamnak kedvezetek. – De talán Montezuma nem hágy minket olly szörnyű módonn meghalnunk, talán megszabadit, és egyébképpen megengesztel titeket. – De jajj! be gyenge reménységem vagyton! – Ti engesztelhetetlenek vagytok, nem fogtok kérésének engedni, a' mi vérünket szomjúhozza seregetek – óh haragosok! *(fijára dűlvén)* Óh fijam! fijam! Halálomnak részese!

QUALPOPOCA FIJA

Drága Atyám! Elvégezték ezen gonosz lelkek a' mi vesztünket – kemény szívüek!
– hol találhatik ilyen boszszuállásnak példája? – Óh ellenünk dühödött Idegenek!
– Nyilván vagyon ártatlanságunk, még is elvesztetek! Vólt é nektek Atyátok? vólt
é fijatok? vérünknek szomjúhozói! – az Istenek fiai bizonnal nem lehettek – mert
azok kegyesek; – fijai sem vagytok, mert azokban érzékenység van! – a' gonosz
lelkek szúlték titeket!

VELASQUEZ

Mit? még szid!

QUALPOPOCA FIA

Még is éleszt egy reménység – Mexico népe nem enged minket meghalni!

[66.]

VELASQUEZ

Mondd ezt, ha holnap után életben lehet!

QUALPOPOCA

De ha meghalunk is rettegjete: mert mi leszünk a' ti kegyetlenségteknek utólsó
áldozatai, felkél egész Mexicónak nemzetsége és megboszsúl minket. –

KORTEZ

Vigyétek a' Foglyokat. *(elviszik a' katonák Qualpopocát, Fiját, és a 4. Tisztet)*

VI-dik Jelenés ELŐBBIEK

DIEGO

Mentsen attól az Isten, hogy őket Mexico rajtunk és Hazánkfijainn valaha
megboszsúlja – de legyen ez utólsó áldozata kegyetlenségünknek.

KORTEZ

A' dólgot, mellyért ide gyúltúnk, elvégeztük; azért eloszolhatunk. –

SANDOVAL

De még egyről szükség szóllani kapitány! – Eliteltük Qualpopocát és társait – ezek
csak eszközök vóltak megbántatásunkban – hát ennek okozóját a' Tsászárt semmi-
vel sem büntetjük é?

DIEGO

Jól mondod – Igasság!

KORTEZ

Igasság! – őtet is valamiképpen büntetnünk kell – meg is tselekedjük ezt, – erről mindjárt gondolkozzunk jöjjetek! – Ti Alhadnagyok menjetek, a' sereget jó rendbe tartsátok, minden pillantatra készen legyen. –

VELASQUEZ

Menjünk a Főkapitányhoz – ez olly dolog mellyet ne halaszszunk.

(a 4dik 5. 6. 7-dik Tiszt kimegyen)

(Kortez indul)

[66v.]

VELASQUEZ

Jer Alvarado, Sandoval, Ordaz, Diego, Diaz!

DIEGO

Nem – én egy lyúkat keresek, a' hol egyedül lehessek.

1-Ő TISZT

Mért?

DIEGO

Imádkozni fogok.

VELASQUEZ

Talán a' Qualpopoca údvösségeért? hijjába fáradnál!

DIEGO

Nem. – Gondja lesz az Istennek rája is – a' ti bűneiteknek megbotsátásáért fogok könyörögni – kivált rólad Velasquez legtöbbet fogok emlékezni könyörgésemben – Isten veletek!

(elmegy)

VELASQUEZ

Tsudálatos ember!

(A Kapitányok, az 1-ő 2. és 3. Tiszt Kortez után kimennek)

VII-dik Jelenés

Estveledő idő.

Montezuma szobája mint a' 4 ik Felvonásban.

MONTEZUMA, 2-DIK és 3-ADIK TANÁTSOSOK.

MONTEZUMA

Elvesztem tehát derék Vezéremet?

2-DIK TANÁCSOS

Engesztelhetelenek voltak a' kegyetlenek – kérésünkre nem halgattak; söt ketten az Idegenek közzül is a' szerentsétlenek' életéért esedeztek, de hijjába.

3-DIK TANÁTSOS

Haragos kiáltással Uram kivánták Qualpopocának és az övéinek halálát.

MONTEZUMA

De melly vesztitek szegényeket?

3-DIK TANÁCSOS

Ezt mi nem tudjuk; mert minekelőtte erről végeztek volna, minket az ő ve-[67.] zérek elküldött; nyilván kegyetlen lészen az elvesztés módja, mert nem akarták hogy annak tanúi légyünk. –

2-DIK TANÁCSOS

Én is úgy hiszem, azért küldöttekel minket, minekelőtte arról szóllottak volna. – Óh Szerentsétlen Qualpopoca!

MONTEZUMA

Isteneim! (*hevesen*) azt vallotta é hogy tőlem nem vólt parantsolatja sem engedelme?

2-DIK TANÁCSOS

Ezt vallotta.

MONTEZUMA

Ritka hűség – szegény Vezérem – Óh! óh! óh!

2-DIK TANÁCSOS

Uram! gonosz lélek lett volna benne ha a' Te parantsolatoddal mentette volna magát, avagy illy hazugsággal akarta volnaé büntetését elkerülni.

MONTEZUMA

De a' haláltól való féltében engemet vallha – – vagy – mit mondok – reám foghatta volna, hogy én okoztam mindent.

2-DIK TANÁCSOS

Mikor még mi eljöttünk, ő még nem tudta hogy halálra ítéltetett.

MONTEZUMA

(*ijjedve*)

Nem? -- igaz -- igaz --

2-DIK TANÁTSOS

Esmerem én Qualpopocát, kinosabb halál meg nem ijesztheti úgy, hogy hazug módonn tégedet vádoljon.

3-DIK TANÁTSOS

Nem, bizony nem, ezt ő nem tselekszi.

MONTEZUMA

Ah! be nyughatatlan vagyok – Qualpopocának halálánn búslakodom – hogy lehetne őtet megmenteni?

[67v.]

2-DIK TANÁTSOS

Magasztaltassék a' Te Felsőes szivednek nagysága, hogy így szánod hiv vezéredet – Mi nem látunk módot az ő megszabeditásában – Az Idegenek' hatalmának erőszakkal ellent nem állhatunk – gyengék vagyunk – Tsászári személyed is ő közöttök. – Te Uram jobban általlátsz mindeneket – Te egyedül ha rajta segíthetsz – de ebben is kételkedem.

MONTEZUMA

(félve magában)

Segítenék ha felfednék mindeneket; de tselekedhetem é személyem nagy veszedelme nélkül?

VIII. Jelenés

Előbbiek; a' MEXICAI VEZÉR

MONTEZUMA

Egyik a' másik után jön – tsak búját de nem tanátsát közli.

VEZÉR

Üdvöz légy Nagy Tsászár!

MONTEZUMA

Mi hirt hozsz?

VEZÉR

Most érkeztek a' Qualpopoca seregétől a' foglyok.

MONTEZUMA

Mellyek?

VEZÉR

A' kiket az elpártoltak közzül elfogtak; – és éppen jókor, mert a' Főpap az áldozatoknak szükségénn panaszolkodott.

MONTEZUMA

Áldoztassanak meg ezek – sok számmal vagynak é?

VEZÉR

Kevesen, tsak tizen vagynak – De mostani állapotjunkba meg elégesznek velek Isteneink.

[68.]

MONTEZUMA

Vitessenek Isteneink' óltáraihoz, és áldoztassanak meg a' hólnaputánni naponn, én is megjelenek Vitzliputzlinak óltáránál –

VEZÉR

Parantsolatod szerént lészen. – De Felséges Uram! miért lelem személyedet illy szomorkodó állapotba? – miért látom Tanátsosidat is olly búa merülve? – talán Qualpopoca –

MONTEZUMA

Qualpopoca! igen – ö az a' kinn szánakozunk: – halálát elvégezték az Idegenek, megölik, Fijával, és Tisztjeivel együtt.

VEZÉR

Óh irtóztató! – hallatlan kegyetlenség! Tigrisi boszszuállás! – És melly módon őlettetik? talán valami kinos kegyetlen módra?

2-DIK TANÁTSOS

Azt még nem tudjuk.

VEZÉR

Nints mód életét megtartani? Uram! a' Te kérésed! –

MONTEZUMA

Minden haszontalan vólt – Tanátsosim nevemben reménykedtek – Kettő magok az idegenek közzül is esedezett. – Egyszóval a' halált kiáltották a' szerentsétlenek' fejére.

VEZÉR

Fájlalom sorsokat! – De mit tegyünk? Mexico az Idegeneknek kezekbe van! – A' városnak minden részeiben strásáik, vigyázóik, kémjeik vagynak! – éjjel-nappal egy része seregeknek fegyverbe! [68v.] azon tűzet okádó dörgő eszközök Palotádnak szegezve – városunk Tlascalai 's Zempollai népekkel tele, – És a' mi a legnagyobb – óh fájdalom! Személyed az Idegenekkel egy fedél alatt: – néped elől elrejtettél – kénszeredve lakol ezen hajlékodban – nem tudván mikor látod királyi Palotádat. –

MONTEZUMA

Óh!

(Pausa)

2-DIK TANÁTSOS

Óh! minek számlálod ezeket?

VEZÉR

(Pausa)

De azért Uram még el nem tsüggedtem: söt most éppen ötlik egy gondolat elmémbe, melly édes reménységgel biztat.

2-IK TANÁTSOS

Mi az? – Szólj!

3-DIK TANÁTSOS

Szólj! – mi az?

(Montezuma nagyon figyelmes)

VEZÉR

Hólnap-utánra határozta Uram az áldozatot: magad is meg akarsz jelenni; – gondolod é hogy az Idegenek nem akadályoztatják meg Templomba meneteledet?

MONTEZUMA

Nem, – úgy tartom; – De az Övéiktől kell nyilván oda kísértetnem.

VEZÉR

Hadd legyen! – egész seregek tsakugyan nem kísér –

2-DIK TAN.

De szólj! – Ha Urunk Templomba menénd, mit akkor?

VEZÉR

Óh tsak legyen az! – az ötet kísérőknek kezeiből kiragadjuk.

[69.]

3-DIK TANÁTSOS

Mit?

VEZÉR

Kevesek ugyan Fegyvereseink Uram! – De a' tégedet kísérni fogó Idegenekenn erőt venni elégségesek – 500 vagynak; – és ha azután az Idegeneknek serege reánk rohanna is, ellent-állana Mexicónak egész népe, tsak Tégedet innen kiszabadúlva lásson. – A' nagy Fegyverházban számtalan Fegyvereink vagynak – azokat készen tartatom – a' nép közzé elosztatom – sok ezereket felfegyverkeztetek, – a' Te Felső Ötséd is Kakumatzin seregével e' napokban elérkezik – tegnap a' Te parantsolatoddal sebess postát küldöttem utána – ő benne nagy segedelmet reménylhetünk.

MONTEZUMA

De ellentálhat é Kakumatzin is az Idegenek' erejének? – Söt ellentállhat é egész Mexico?

VEZÉR

Bizonyára! – tudjuk Qualpopocának tselekedetét! – tudjuk hogy ők nem győzhetetlenek, akarmelly hatalmasok legyenek is – Bizzál nagy Kegyelmes Uram! Viszszahozatol Tsászári lakhelyedre. – Mit szóllaszsz Uram szándékomhoz?

2-DIK TANÁTSOS

Óh áldott Vezér! Uram tetszik é néked?

3-DIK TANÁTSOS

Reménységet öntöttél mi belénk!

2-DIK TANÁTSOS

Ki gondolhatna közzülünk ennél jobbat?

[69v.]

MONTEZUMA

Jó módot találtál úgy látom – kövesd el tehát kövesd; Bátorságodban bizom – te benned helyheztetem reménységemet – rendeld-el jól mindezeket; – Vezéreljen az Okosság – az Istenek segíteni-fogják szándékodat. – De óh szegény Qualpopoca! – Szegény Qualpopoca!

2-DIK TANÁTSOS

Ő az Idegenek boszszúállásának tárgya, – változtathatjuk é sorsát? –

VEZÉR

Nem változtathatsz rajta Felséges Uram! a' míg itt vagy, az Idegenek akaratjának rabja vagy. – Ne epeszd hijjába nagy szivedet Qualpopocának elvesztténn, megtartását nem látom hatal madba lenni.

MONTEZUMA

(félenn)

Nem látja, – de hatalmamba van, – Kivaljam é magamat? – Nem lehet: rettenetes haragjokat reám fordítanak a' tsudálatosok. – De ki jön olly sebessen?

(egy belső szólga jön sebességgel)

BELSŐ SZÓLGA

Uram! az Idegen Vezér majd egész seregestől!

MONTEZUMA

Hozzám jön – ? Istenek!

BELSŐ SZÓLGA

Nem – nem – Uram! , a' Vár kapujánn megyenki, nem tudom merre indul – három Tanátsosokat, kik hozzád akarának jőni, magával menni parantsolt.

MONTEZUMA

Mit jelentsen ez?

VEZÉR

Mitsoda tzelja lehet?

2-DIK TAN.

Nem képelem: valami nagy dólgot fog tselekedni!

MONTEZUMA

Nézzük merre tart? jertek –

*(kimennek gyorsan) és
Vége az Ötödik Felvonásnak.*

[70.]

HATODIK FELVONÁS

I-ső Jelenés

Reggeli Idő.

Decoratio. Montezuma szobája, mint az előbbi Felvonásokban

MONTEZUMA, PILPATOË, 1-Ő TANÁTS

MONTEZUMA

Melly kinosan szenved Szegény! – Tűzbe vették! – Óh szörnyű!

(leveti magát a' székre)

PILPATOË

(a Tanátsoshoz)

Minden igyekezeteink semmivé tétetnek!

MONTEZUMA

(a' Vezérhez)

Nem maradt tehát semmi fegyver a' nagy Fegyverházban?

PILPATOË

Nem Uram! mind kiüresített a' fegyverház – Nem tsak a' Fegyverek, hanem minden hadi készülétek is kivétettek. – Nints mivel óltalmazza magát Mexicónak népe – ha a' Hatalmasok reárohannak. – Minden reménységtől megfosztattam – nints erőnk – a' nép fegyver nélkül – mit miveljünk? Már ezereket gondolok Fegyverbe. – Imé a' rettenetes Idegen Qualpopocát tűzre itéli – nagy sereggel Fegyverházunkra megyen – a' megijedt néppel mindent onnan kihordat – Tanátsosaid által Felsőges nevedben engedelmességet parantsoltat; – mindent a' nagy Piatzra vitet, azonnal seregének egy része munkához fog, a' Te népednek segíteni kell. – A sok Hadi készülétekből és mindennemű Fegyve-[70v.]reinkből egy nagy rakást tsináltat – az még ma meggyújtatik – azonn Qualpopoca az ővéivel együtt elevenen megégettetik. – Óh iszonyú dolog! a' nép tsak bámúl – oda fordul a' hova az Idegenektől hajtatik.

1-SŐ TANÁTSOS

De mit is tégyen? – a' tsudálatosoknak tsupán tekintetek eléríteni.

MONTEZUMA

Nagy Fegyverházamba helyeztettem mind eddig utólsó reménységemet – már az üressé óltalmazó eszközök nélkül mit tsináljunk? Mire jútottunk! az Idegeneknek vendégeinknek kegyelmétől kell fügnünk. – *(felkél)* — — *(magában)* De óh te nyomorúlt Qualpopoca! Mit érzek szivemben ha halálotat meggondolom! Keserű mardosást érzek! – Megmenthetem talán, ha magam ötet ártatlannak kiáltom – ha magamat kivallom. – De nem késő é vallyon? – megpróbálom – vagy talán

már Qualpopoca kivallott engemet? ha kinos halála módját megértette? nem képes hogy ezt ne tselekedte volna! – Mi az ill siettséggel? –
(*Siettséggel jön a' 2-ik és 3-ik Tanátsos*)

II-dik Jelenés

Előbbiek, 2-DIK és 3-DIK TANÁTSOS

2-DIK TANÁTSOS

Az Idegen Vezér sokadmagával sebes lépésekkel jön!

MONTEZUMA

Óh! Mi lehet ez?

VEZÉR

Mivel fog ismét minket megrettenteni?

MONTEZUMA

(*magában*)

Kivallott nyilván Qual[71.]popoca, rajtam jön boszszút állani az Idegen – Jaj mit fog rajtam elkövetni!

3-DIK TANÁTSOS

Itt vagynak –

III-dik Jelenés

Előbbiek; KORTEZ, VELASQUEZ, 1. 2. 3. 4. TISZT,
(*egy katona lánczot hozván*)

KORTEZ

Egészséggel Tsászár!

MONTEZUMA

(*megijedve*)

Mi vagyon kívánságodra?

KORTEZ

Kérdezd inkább: mi vagyon akaratomra? Tudtodra adom Tsászár! hogy Qualpopocát, az ő Fiját, és az ő Tisztjeit tűzre ítélem – Ítéletem változhatatlan –
(*az alatt a Tanátsosok a' lántzokat észreveszik*)

(1-Ö TANÁTSOS

Istenek! mire hozattak e' lántzok? Talán Urunknak?)

(PILPATOË

Urunknak? e' lehetetlen, ezt meg nem engedem.)

KORTEZ

De halljad! Téged vallottak ki ezek egy szájjal ama nagy megbántás okának – parantsolatodból és akaratodból történtek mindenek –
(*a' Tanátsosok ezenn eltsudálkoznak*)

(PILPATOË

Mit? a' Tsászár parantsolatjából?)

KORTEZ

Az ő büntetése ad nekem elégtételt, helyetted ők szenvednek – az ő szenvedéseket Te okoztad – ; De személyedet is büntetlen nem hagyom. – A Királyok ugyan nintsenek olly közönséges büntetéseknek alája-vettetve mint a' több emberek – de őnékiek is az Ég igasságának eleget [71v.] kell tenni, ha tsak a' legkissebbb szenvedés által is – ez igasság.– Te barátságot szinlelvén Vezérednek ellenségeskedését parantsolták frigyeseim ellen, és az enyimek ellen: de álnokúl ezt eltitkoltad. Büntetést érdemleszsz azért Frigyszegésedért és álnokságodért – Büntetlek is a' Napkeleti Nagy Király nevében, a' kit megbántottál. (*a' Katonához*) Katona! tedd lábára és kezére a lántzot. (*a' Katona a Tsászárhoz indul*)

TANÁTSOSOK

Istenek! mit mivel!

MONTEZUMA

(*vonogatja magát*)

Mit – ! Idegen! az én lábaimra lántzokat? – kérlek gondold meg hogy Mexicónak Tsászára vagyok!

VEZÉR

Idegen! Mit akarsz?

TANÁTS

Nem lehet!

1-Ő TANÁTSOS

E' gyalázatot elkövetni nem engedjük!

VEZÉR

Ezt nem tselekszitek – nem engedhetem
(*a' Tsászár' eleibe áll*)

VELASQUEZ

Ki az ki ellent mond?

EGY BELSŐ SZÓLGA

(*béjővén*)

Óh! a' Nagy Tsászárt lántzra vetteti! Idegen mit tselekszel? – (*eleibe áll a' Tsászárnak*) – nem – a Tsászárt békóban nem teheted! –

(*Kiáltás az Udvariak közt*)
A' Tsászárt lántzra veti! – a' Tsászárt lántzra veti!
(*az Udvariak mind bétsódúlnak*)

KORTEZ
Ellenmondás nélkül tedd reá a' lántzokat!
(*a' katona akar*)

PILPATOË
A' Tsászárt békóba tenni nem en-[72.]gedem, előbb meghalok! Testőrzők jertek!
most kötelességteknek ideje!

VELASQUEZ
(*kiált*)
Nosza Spanyolok! Jertek katonák!
(*több katonák bejőnek, a' Tisztek is kardokhoz nyúlnak*)
(*a testőrzők bejőnek, a' Tsászárt körül veszik*)

PILPATOË
A Tsászárt lántzra nem teszitek – hiv Mexicóiak ne engedjétek ezt. – óltalmazzuk
a' Tsászárt!
(*nyilat vészen tegzéből hegyes tőr módon kezébe – azt tselekszik a' Testőrzők is*)
(*Velasquez kardot ránt. úgy a' többi Tisztek is – a' Testőrzőknek akarnak menni*)

KORTEZ
(*Velasquezhez*)
Ne heveskedj! –
(*a' Testőrzőkhöz és Udvariakhoz*)
Ha drága Tsászártoknak élete, ne ellenzétek tovább!

1-Ő TANÁCSOS
(*a Vezérhez*)
Ne ellenzed – mind itt veszünk!

MONTEZUMA
Ne áljatok ellent! –
(*a' spanyol katonának*)
Tedd reám a' lántzokat!
(*reá tész*)

PILPATOË
Ah! hogy ezen Retteneteseznek ellent nem állhatok! – a' Tsászárnak élete kezekben
vayon! –

MONTEZUMA

(Kortezhez)

Kövesdel rajtam e' szidalmas büntetést: de Qualpopocának kegyelmezz, a' kit ártatlannak lenni megesmersz. – Én voltam oka az ő tselekedetének – én parantsoltam – én akartam – Ne veszed el ezen Vezéremet! – Mexicónak Tsászára most a' te rabod – légyen ez elégtétel a' Frigynek meg[72v.]szegéséért; én voltam ennek megszegője, én szenvedek azért – Nem Qualpopoca, sem az ő Társai! – ne büntesd az ártatlanokat!

KORTEZ

Tsászári Személyedet olly büntetéssel nem büntethetjük, melly nekünk eleget tenne; ha ezt akarnók, a' Királyi páltzát kellenék kezeidből kivennünk, és igazságosabb Uralkodónak átaladnunk – De nem akarjuk népedet így megszorítani – és Te hozzád is nagyobb tisztelettel viseltetünk, mint sem azt mivelnök. – Qualpopoca azért érted szenved, és ha ő ártatlanis a' frigyszegésben, nem ártatlan egyebekben; mert ő volt az, a' ki sok sanyargatásokat és kegyetlenségeket elkövetett Frigyesekenn. Ő volt az, a' ki az elfogott Spanyoloknak fejét vétette, ő volt az a'ki képzelt győzedelme után ezen megöletettnek fejét városról városra hordoztatta, 's minket annyi szidalommal illetett. – Nem kegyelmezhetek! – Most megyek – Qualpopocának megégetésére minden elkészítettet, mihelyt azt végre hajtom, nálad megjelenek.

MONTEZUMA

Tehát nem könyörölsz Qualpopocánn és a' többiekenn? – Óh elégedj meg gyengébb büntetéssel, változtasd meg a' kemény Sentenziát! Idegenek! Idegenek! ha van szánakozó sziv bennetek, ha Istentől vettétek lelketeket – induljatokmeg, kegyelmezzetek! (*letérdel*) Im Mexicónak Tsászára most a te rabod, egész Udvari Seregével előtted mint [73.] a nagy Istenek előtt térdre esik és kegyelmet kér. (*Az Udvariak is mind letérdelnek és felfogott kezekkel kérnek*) Ne veszed őket! Kegyelmezz! – Kegyelmezz!

KORTEZ

(*Megindulva láttatik lenni*)

Nem kegyelmezhetek!

(*hirtelen kimegyen, a' többi Tisztéktől és spanyoloktól kísértetve*)

MONTEZUMA

(*felkél*)

(*a' külső szoba ajtaja nyitva van, és a' sok Udvariakat láthatni alás jár káltni, kezeiket egybetsapni, zúgni és a' t. A' benn lévő Udvariak hol kimennek, hol bejönnek, alá 's fel bodorognak; a' Scéna vége felé tsak hatonn maradnak benn a' Tsászár körül*)

Kegyetlen rettenetes Idegen! – olly kinosan veszteszi el vezéremet, holott engemet tart a' tselekedet okának; személyemre is veti kezét, békóba zárja lábamat és kezemet! – Mexicónak Tsászára lántzokba! – mikor történt ez? – De ki állhat ellent e' Tsudálatosoknak? –

(*a' székre veti magát*)

PILPATOË

Nem állhat egész népünk, most legalább bizonyára nem, míg Te Uram a' kőfalak közt és e' lántzokban vagy. – Látjuk hatalmodat, a' népnek tsak rettentő tekintetekkel parantsolnak – nekünk is egy szava törvény – téged féltvén engedelmeskedünk. – Isteneim! mennyire öntitek ki haragotokat ez Országra! – mennyi tsapástokat külditek a Tsászárra!

1-Ö TANÁCSOS

Óh megharagudt Istenek! – avagy nem tiszteltük é őket eleget? – nem áldoztunk é nékiek számos áldozatokat?

[73v.]

MONTEZUMA

Hólnapután is áldozat léssen –, talán megengesztelődnek Isteneink! – meglátjuk millyenek lesznek a' Jelek! – a' minap is jóra mutattanak, (*magára mutatóán*) és így tellyesedének bé! – mi leszz még sorsom? – Levétnek é hamar e' lántzok? kibotsáttatom e' ezen kőfalakból? – reménylem ugyan – de mikor? – talán még sokára nem! – Ha ki-szabadúlok is, mit mivelhetek? – az Idegenek' akaratjának kell mindenben engednem – Mert melly erőt állítsak ellenek? hol van az? – Népem, a mellynek láttára vezéremet megégetik – a' mellynek tudtára Tsászára békóba tétetik! – Népem, a' melly minden fegyver nélkül vagyon – mit tsinálhat az? és mit tehet a' te kis számú sereged is Pilpatoë? Mit ötsémnek Kakumatzinnak, mit Qualpopocának serege is az ő seregek ellen, melly Frigyeseinkkel egyesítve van?

PILPATOË

Még is Uram minden reménységtől olly előre magadat meg ne foszd! – ha mostm nem is, még is óltalmunkra lehetnek, lesznek is bizonyára seregeink.

MONTEZUMA

Bizodalmomat tartom benne elhidd! – de melly nehéz a' sok tüzet lövő és tüzet okádó menydörgős eszközöknek ellentállani! – Cholulának szörnyű pusztulását hallottátok! – és félek Mexicónak hasonló esetitől, ha kivánságaikra reá nem állok.

1-Ő TANÁCSOS

Ah! de melly kivánságai lesznek?

MONTEZUMA

Az éppen a' mitől rettegek. –

[74.]

PILPATOË

Mit tselekedjünk? a' jövődökről gondolkodnunk most haszontalan, a' jelenvalók elég dólgoit adnak – Nem tudjuk melly veszedelem forog fejünk felett – el ne hagyjuk most Felséges Urunkat, személye körül vigyázzunk – bizonytalan mitsoda indulattal jön vissza az Idegen – mindenre készek légyünk. – Ti udvariak – életek! és Tsászárotok!

MONTEZUMA

(eltsüggedve)

Nem tudom e' békók elmémet is meglántzolták-é? hogy minden gondolatim megállanak – Mert nem látok semmi módot hogy magamon vagy népemen segíthessek – Mit miveljek egyebet, hanem hogy az Idegeneknek engedjek – engedek is, tsak valamire ne kényszerítsenek az Istenek ellen – azokat meg nem tagadom, ha ételimmal áldoznám is – minden egyebekben légyen akaratok szerént – ellentállani lehetetlen. – De gyengénn érzem magamat – nyomorúságom elnyomott – vigyetek ágyamba, ott könnyebben is hordozom a' békóknak terhét – vigyetek! –

Négy Udvariak Montezumát karos-székiből felemelik, 4. körülötte megyen, bémennék az oldal-ajtónn, – követik a 3. tanácsosok és a' Vezér.

PILPATOË

(bémenet)

Óh Montezuma! Óh Qualpopoca! Óh Mexicó! –

1-Ő TANÁCSOS

Méltán siratod Hazádnak sorsát! (bémennek)

[74v.]

IV-dik Jelenés

Reggeli idő

Decoratio. Egy nagy Piatz a' Spanyolok lakó vára előtt (melly a' Theatrummal szembe a' Scéna leghátúlsó részében elterjedve vagy) Bal oldalról a Vártól távolotska szemléltetik egy Fegyverekből és eszközökből készült Égőrákás. – Az égőrákás körül a' Spanyol katonák állanak: a' Piatz pedig teli van népséggel, egészen közepéig.–

A Vár mellett jobb felől jönnek KorteZ, Velasquez, Sandoval, D. Ordaz, Tisztek is, de nem egyszersmind. Legutoljára jönnek Xicotencal és a Zempoallai Vezér; -- ő utánok jönnek a' Spanyol katonák: kiktől körülvéetve jön Qualpopoca, Fija, és az ő 4. Tisztjei. – Ezek után jönnek Tlascalánusok és Zempoallánusok – kik mindnyájjan a' jobb oldalonn megállapodnak.

VELASQUEZ

(a' népséget tekintvén)

Nézd tsak VitéZ Főkapitány! az ide tsődült népséget! melly igen elrémült! minden mozgásai félelmet mutatnak – a' mi hatalmunkon bámul – tehetetlenségét érzi – a' sok fegyvereket kezünkbe látja – rettegve várja mi lészen.

KORTEZ

Ellentállástól bizonyára nem félhetünk.

[75.]

VELASQUEZ

Nem valóban, sem most, sem tán soha. – Ha már ennyi készülétekre így meg ijedtet, melly elmével fog lenni, ha látánda miképpen hajtjuk végre a' büntetést! – A' míg Mexicót ez a' nép lakja, semmitől nem kell tartanunk. Mert a' melly népség ezen

Ujj Világban minket csak meglát, elég példánk vagyon, már minden erejét elveszti, úgy megrettentí tekéntetünk.

DIEGO
(*Velasquezhez*)

Gondoldmeg Kapitány! hogy a' melly tűznek lángja egy időre megfojtatik, ha kiűti magát, annál veszedelmesebb.

VELASQUEZ

De mit akarsz ezzel mondani?

DIEGO
Azt hogy ezen népet gyáva népnek ne tartsd.

VELASQUEZ
Mellyik az, a' meghódolt Pogánynépek közzúl, a' mellyet hozzánk képest gyengének nem mondhatnék? – Tlascala é? jöllehet hogy vitézebbnek tartatik: erőtelenségét a' mi győzedelmeink megmutatták.

DIEGO
De esmerűnk é ez ujj világban minden népeket? – el ne hidd igen magadat. – Montezumának Frigyeseit esmérjük é? Távollévő seregeinek számát tudjuk é? – De nem azért mondom hogy titeket ijjeszszelek; spanyolok nem vólnánk, ha akármelly számú seregenn erőt venni nem tudnánk! –

KORTEZ
Nem félek én sem Frigyeseitől – sem seregeitől – sem semmi leseitől – mert [75v.] a' vigyázást félre nem tehetem, és magunkat bátorságban lenni soha nem gondolom.

DIEGO
A' te okos vigyázásod óh KorteZ! mind eddig vólt szerentsénknek oka. – Mind eddig nem féltem – de tegnap vigyázatlan vóltál – megengedj hogy így szólok, – a' megboszszullást és a' Te Seregednek haragját tekintvén ítélteL, – Itt vagy hogy a' Sententziát végre hajtsad: mindjárt is megtszelekszed az egész sokaság láttára. – Óh KorteZ! már most félek.

VELASQUEZ
Mitől? – – – – Óh kis szívű!

DIEGO
Kis szívűnek tartaszsz Kapitány! , mert nints annyi vad kegyetlenséggel teli mint a' tiéd. – E' néptől félek KorteZ! – Sok ideig Mexicóba ne mulassunk; különben a' meglántzolt Tsászárt, és a' megégetett Vezért vérűnkkel fizeténdjük.

KORTEZ
Ne is gondolkodj arról – Most fogjunk a' dologhoz. –
(*Qualpopocához fordúlván*)

Qualpopoca! halálod órája jelen! – van e’ valami a’ mit jelenteni akarsz – vagy mentségedre mondhatnál?

QUALPOPOCA

Ha azokkal nem elégszel, a’ miket már mondtam – nem tudom mit hozzak elő. – Elvégezted halálomat – tudom, nints abból mentség.

KORTEZ

Vagyon egy.

QUALPOPOCA

Melly az? – Óh mondjad!

KORTEZ

Esmérd meg a’ mi Nagy Istenűnket – [76.] mondj le tsalfa Isteneidről, térj meg balgatságaidból az igaz hitre mellyet mi terjesztünk!

QUALPOPOCA

Mit? az én Atyáimnak Isteneit megtagadjam? mivel jobb Istened az enyimeknél? – Sokat hallottam Istenetek felől – némellyek azt mondják hogy egy nagy Lelket, a’ ki a’ világot alkotta vólna, tartotok Istennek; némellyek azt hogy ti egy ember forma faragott-képet imádtok. Mellyik az igaz? vagy mind a kettő? – Esmertesd meg velem Istenednek tulajdonságát, – vagy tsak szavadra hidjek e’ szempillantásban?

KORTEZ

Szavamra hidjed, hogy minden Istened faragott kép, Papjaitoknak találmánya, kezeiteknek munkája – lelketlen, értelem nélkül való – hidjed hogy a’ mi Istenűnkek egy haragja semmivé teheti őket. – Égi háború támad, menykövek útnekbé Templomaitokba; Isteneid lerogyni, öszveromlani fognak. – Földindulás léssen, Templomaitok öszveomlanak vagy elsűjyednek, Isteneid örökre oda lesznek. – Tűz gyúllad, a Templomaid minden fabálványokkal együtt megégnek, megemésztetnek. – Illyen esetek érhetik Isteneidet.

QUALPOPOCA

Menykövek a’ mi Templomainkba soha nem ütöttek – Földindulás által egy is le nem omlott – Tűz által egy is le nem égett. – Illy dolog nem történhetik – [76v.] a’ Jó Lélek minden veszélytől megmenti Isteneinket.

KORTEZ

A’ Jó Lélek – mitsoda Jó Lélek ez?

QUALPOPOCA

Ez a mi Isteneinknek Őrző Istene.

KORTEZ

Hiszed tehát egy Hatalmas Jó Léleknek Lételét? – hidd is; de ezt a' Jó Lelket egyedül, tartsd az Igaz Istennek; Őtet egyedül tartsd a' Világ teremtőjének és fenn-tartójának; – Őtet egyedül tartsd annak, kitől létedet és ez életnek minden áldásait vetted. – Nem őrző Isten Ő a' te bálványaidnak; hanem utálja azoknak és minden Isteni tiszteleteteknek. – Átkozd meg azért az hamis Isteneidet – és egyedül Eme Nagy Lelket imádjad.

QUALPOPOCA

Imádom én Őtet akkor, mikor több Isteneimnek áldozok, – Ő láthatatlan, néki nem áldozhatok. – Tisztelem én Őtet is – de azért több Isteneimet megvessem? – Tsak egy Istennek kell é lenni? – A' Jó Lélek Fő Isten lehet – ámbár a' papok nem mondják mellyik légyen az, – de a' többiek ne volnának é Alsóbb Istenek, kiknek személyekben vérszi el a' Jó Lélek tőlünk áldozatunkat? – Miért ne tisztelném Isten gyanánt a' Nagy Vitzliputzit? a' ditsósséges Pomorangtát? és az erőss Tsezoganort? miért nem a fényességek fényességét a' Napot? Mind ezek nem Vólnának é Istenek? – Idegen! [77.] ne kívándd hogy azt hidjem; engedj több időt a' gondolkozásra – bizonyítsd meg jobban mondásaidat –

KORTEZ

Hidj az én szavaimnak, bizonyosak és igazak azok. – Imé mondj le bálványaidról, tagadd és utáld meg őket – Halálod órája jelen! – Térj meg ha életed kedves, térj meg! – vagy gyáva hűségedet bálványidhoz haláloddal akarod é megpetsételni? és balgatagságidban végső lehelletedig megmaradsz é? – Szerentsétlen! mit késedelmezel? – térj meg, és kétszeresen élsz! –

QUALPOPOCA

Lehetetlen! – Isteneimet meg nem tagadom – mert őket mind ez ideig igazaknak esmertem – ha tizszeres halállal hálnék is meg. – Ha külömben nints kegyelem, itt vagyok! veszessetek: – gondolom halálom után talán még valaha újra élek, és talán bődlog életem lészen Isteneim erántvaló hűségemnek jutalma.

VELASQUEZ

Hadd veszszén a' makats!

ALVARADO

Hadd veszszén!

DIEGO ORDÁZ

Mit é' Pogányért annyit fáradozni? hiddjen, vagy veszszén.

DIEGO DE THORO

(tsendes indulattal)

Fáradság é' egynehány minutumi beszéd, egy tévelygőt igaz útra igazítani.? – De ti azt akarjátok, hogy ha vak is lászon, minekelőtte a' hájogot szemérol levettétek vólna? – Nem – KorteZ Fő-[77v.]Kapitány! győzd meg a' balgatagot az Igasságról,

– fojtasd hozzá beszédeidet – győzd meg mondok – Óh de miért szorítod az ő meggyőződését illy rövid időnek határába? –

(kérőleg – erősebb indulattal)

Kortez! Kortez! Ti Spanyolok! ti Spanyolok! hagyjátok élni a' Szerentsétlent és Tár-sait, hagyjátok élni, bizonyára megtéréndenek; hagyjátok élni, vagy halaszszátok elvesztéseket. – Én kezes leszek, – engemet vigyetek ilyen égőrakásra, engemet büntesetek illy kinos halállal mint ezeket, ha meg nem térnek – tsak engedjetez időt reá. – A' mi vallásunk olly igaz, olly-világos, hogy a' Teremtő nem adhatott volna értelmet annak a' ki ezt el nem fogadná – De az értelemnek értelemmel kell szóllani. – Azért Kortez! ne veszed most el őket, – engedj időt nekik, időt, a' meggyőződésre. – Hidjétek! az Igasságot megesmerik, és néktek kőszónéndik kéttyszeres életeket! – Halaszd Kapitány! az El-vesztést!

(a' Spanyol Tisztek-kőzt és a sereg kőzt morgás)

4. DIK 5-DIK TISZT

Halaszszad az Elvesztést!

KORTEZ

Halaszszam? De mit mond Mexicó? mit mondana seregünk? – Nem lehet! – ha beszédeimnek nem enged, életének nem kedvezhetek. –

[78.]

VELASQUEZ

Kedvezni nem lehet. – Mire viszen Téged a' helytelen könyörületesség Diegó! – Ezek Kárhozatnak edényei, – látod hogy meg nem térnek – veszszenek tehát és tegyenek eleget megbántatásunknak. – Boszszút-állani most a' mi dőlgunk, és nem téríteni – Boszszút-állani Eskalantesért és több Hazánkfiájiért – Boszszút állani a' gyalázatért melly Véraacruzi seregünkőnn történt. –

XICOTENCAL, ÉS SOK TISZTEK

Boszszút! Boszszút!

D. ORDAZ

Ne késedelmezz Kortez! hajtsd végre a szententziát!

DIEGO DE THORO

Óh ti boszszúállásnak szomjúhozói!

KORTEZ

Qualpopoca! és ti többiek! Még egyszer halljátok szavamat! Esmerjétek meg az Igasságot, és mondjátok le tsalfa hitetekről – Im' meg kell halnotok!

– (Pausa)

QUALPOPOCA

Lehetetlen. – Mexicónak Isteneit kiket Atyáim tiszteltek – kiknek egész Nemzetem áldozik – én egyedül megtagadjam? – Ezt nem tselekedhetem. – Vigyetek halálra. –

KORTEZ

Tehát megveted szavaimat?

(Qualpopoca Fijához)

De te Ifjú! ne kövesd Atyádnak nyakasságát, – hajolj kívánságomra, és bódogul élsz. –

QUALPOPOCA FIJA

Atyámat követnem nekem ditsőség — azért vele halok meg! –

[78v.]

KORTEZ

(a' 4. Foglyokhoz)

Ti Többiek! Szóljatok!

1-Ő TISZT FOGOLY MEXICAI

Qualpopoca szállott helyettünk, egyebet mi sem mondhatunk. – Oly készséggel követjük a' tiétekkalvaló győzedelmes útközetbe.

(ezen szavakra a' Spanyolok keményen felindulnak, – a' Tisztek közt és sereg közt zúgás, – minden felől kiáltják)

Veszszenek el! Boszszút! Boszszút! – Veszszenek-el! – Boszszút!

KORTEZ

Vigyétek őket!

(viszik a' 6. Foglyokat az Égőrakásra és oda feljűtván, mindeniket egyegy tőzövekhez állítják, ahoz kötvén őket)

KORTEZ

Hajtassék minden végre; én megyek, és már Montezumáról lántzait leveszem. Qualpopocának megégettetése nekünk eleget téssen

(elmegyen, Alvaradtól, D. Ordasztól, a 4. Tisztól és egy katonától kísértetve)⁸

VELASQUEZ

Eleget téssen – és betsületünkért igazságos boszszút állottunk. – Nem marad imár rajtunk semmi szidalom! –

DIEGO DE THORO

Óh! nagy marad Kapitány! – Nem szidalom e' keresztényeknek a' Pogány név? Ma pedig Pogányok vagyunk – azt tselekeszszük a' mit e' Bálványozókban kárhoztunk – embert áldozunk! – Mexicóban a' Napnak és Vitzliputzinak áldoznak Embere-[79.]ket: – a' Bálványaink pedig a' pokolbéli dűhösségnek Isten Aszszonyai, a' Furiák: – ezek éheztek, ezek szomjúhoztak – ezeket elégitsük meg

(az égőrakásra mutatván)

ember áldozatokkal. – És Te Kapitány! a' Topilzin tisztit viszed – a' Furiák' fő Papja Te vagy!

⁸ Az utasítás beszúrás ugyanazon kéztől.

SANDOVAL

Jól mondod Diego – ma Pogányok vagyunk, sőt azoknál is kegyetlenebbek. – Én átkozom e’ mai Történetet! – a’ jövőd világ is tudja meg, hogy én e’ szörnyű boszszúállásba részt nem vettem – irtózom is a’ vesztésnek tanúja lenni

(elmegy)

VELASQUEZ

Katonának a’ halált hideg vérrel kell nézni tudni.

DIEGO DE THORO

(fájdalmas indulattal)

Szerentsétlenek! Boszszúállásunknak áldozatai! – A’ ti Eseteteket Mexicóban a’ késő Maradék minket átkozva fogja beszélni, – és ha igaz Keresztények minket még sok Századok múlva is utálván, olvasván a’ mai Történetet, mondani fogják: Ezt tselekedték a’ Keresztények, kik a’ Kereszténységet nem esmérték; – a’ Mammon és Vakság vezette lépéseiket, Kegyetlenség és Boszszúállás követte nyomdo-kaikat – utálatos legyen emlékezetek! –

(Diego az Égő rakásra tekintvén, megirtózását gestussal kimutatja, és sebessen elmegyén)

[79v.] Ez alatt a 6 Foglyokat az égőrakásra vivén, a 4. többit a karókra kötötték.

Qualpopoca pedig és az ő fia, minekelőtte őket is oda kötnék – egybe ölelkeznek.

Ezzel hirtelen le-esik a’ Cortina

Vége a játéknak.

Ifjú Gróf Teleki Domokos morális történetkritikája – drámában

A „noche triste” terminussal emlegetett közép-amerikai vérengzés napjaiban játszódó, a hitviták hagyományát élesben felelevenítő tézisdráma nem a halál szemlélését, hanem a teremtett világ ellentmondásosságának érzékelését teszi lehetővé egy történelmi modellen.

E dráma szövegének publikálását fontosnak tartjuk, hiszen közvetíteni képes egy széles látókörű, művelt, közép-kelet-európai szerző kíváncsiságának jegyeit más kulturális rendszerek iránt (mint amilyen Közép-Amerika őshonos népeié). Magyar nyelvű műről van szó, amely a 18. század végén keletkezett, és tárgya szerint az emberiség történetében máig ható események értelmezésére vállalkozik. A 18. századi szerző írásmódját megtartva közöljük a szöveget (beleértve a dráma címét is).

A szöveg tanulmányozása után olvasásához több szempontot is javasolunk.

Drámakézirat másolatokban

A hatfelvonásos színpadi alkotásnak, amelyet szerzője, „G.T.D., egy erdélyi hazafi”, szomorújátékként jelölt meg, több példánya ismeretes. A Marosvásárhelyt őrzött hármat a széki Teleki Sámuel és családja kutatója, Deé Nagy Anikó vizsgálta először alaposabban; és a szerzőt is megjelöli „ifjú gróf Teleki Domokos” (1773–1798), a könyvtáralapító, tudós erdélyi kancellár, gróf széki Teleki Sámuel nagy műveltségű, sajnos, igen fiatalon elhunyt fia személyében. Az ifjú gróf megkülönböztetésre azért van szükség, mert unokabátyja is, a főispán, a gróf Teleki Domokos névre hallgatott.⁹

Négy szövegvariánst ismerünk *A Spanyolok Mexicóba* címmel. Ezek közül három található Marosvásárhelyen, egy Kolozsvárt. Korabeli tisztázatok, a második és a negyedik variáns a szerző autográf bejegyzéseit is tartalmazza.

A Spanyolok Mexicóba. Szomorú Játék VI. Felvonásokba. Spanyol Historicus szerint kidolgozva. 187–282, az utolsó lap után található a bírálat, ez után kötötték Czetter Sámuel (1765–1829) metszetét. Más kéz írásával: „a Betúk azt jelentik, hogy a’ Jádzó Személyek Sokaságára nézve, az egyenlő Betúsöket, egy személy játszodhattya” (187 lap). Lelőhelye: Marosvásárhely, Teleki Téka, MsT 375 (ifjú gróf Teleki Domokos kéziratos hagyatékából összeállított kolligátum része).

⁹ Teleki Domokos (1750–1824) főispán önéletrajzi könyvet is publikált Kolozsváron *Az emberi sorsnak változandósága* címmel (1815, a Református Kollégium kiadása).

A *Spanyolok Mexicóba. Szomorú Játék VI. Felvonásokban* utólagos bejegyzése: „A Maros-Wásárhelyi Collegiumnak ajánlja GTD”, újabb bejegyzés: „Ifj. G.T.D által”. A címlap után olvasható a következő szöveg: „Ezt a szomorú Játékot az Író, Mlgs Groff Ifj. Teleki Domokos Urfi ő nga kegyes gratziajából birja a Maroswásárhelyi Ref. Col. B. Thecája. 7br 1ső Napján 1796-ban Baranyai Mihály mk. Bibliothecariusságába.” Terjedelem: 146 számozott lap. Lelőhelye: Marosvásárhely, Teleki Téka, MS 115. (A szereplők neve után betűk állnak, de nem tartozik hozzájuk magyarázat, mint a fentebb leírt kéziratban.)

A *Spanyolok Mexicóba. Szomorú Játék VI. Fel-Vonásokba. Spanyol Historicus* szerént kidolgozva. Irattatott Bétsben Ao 790¹⁰. és 791 a M. Országi Diaeta alatt egy Erdélyi Hazafitól, (lap alján) „Több rendbeli jobbitások után le-irattatott, és a’ nyomtató Sajtó alá készítettett Debretzenben 795?”. Lelőhelye: Kolozsvár, Egyetemi könyvtár, Ms 342, terjedelme 146 lap (79+2 f.) Barnás tintával készült tisztázat, egyetlen áthúzott szövegrészt, olvashatatlanná tett mondatot is tartalmaz. Színes papír a címoldal belseje, kartonkötéses gerinc domborítással, a karton kötéstáblán körbefutó aranyozott indadísz. Nevezzük ezt egyszerűen kolozsvári kéziratnak. Jelen kiadás ebből a kéziratból készült.

A *Spanyolok Mexicóba. Szomorú Játék VI. Fel-Vonásokba. Spanyol Historicus szerént ki-dólgozva*. Utólag, más kéztől: „i. G. T. D. által Ao. 1791”. Teleki Domokos ex librise kék krúdában, külön lapon a metszet.¹¹ Ebben a variánsban vannak az ifjú gróf saját kezű javításai, sűrűbben a 11 oldalig, utána már csak egy-egy. Terjedelme 146 lap. Lelőhelye: Marosvásárhely, Teleki Téka, Ms 311 (Tq 711). Nevezzük ezt B variánsnak.

A kolligátumbeli és a B variánshoz tehát rézmetszet (a dráma zárójelenetének virtuális képe) is tartozik; a kolozsvári szövegben pedig (egyedül abban) kis, ceruzával készült ábra teszi követhetővé az utasításokat (a színpadi felállást és mozgásokat).

A variánsok mindenike a szereplők felsorolásával kezdődik, „a szereplők karaktere” leíró résszel és a jelenetekre bontott felvonásokkal folytatódik. A szöveg a cselekmény színhelyét minden esetben, idejét (napszakát) alkalmanként tartalmazza. Nem tartjuk kizártnak, hogy a kéziratnak ennél is több másolata készült.

Teleki Domokos kiadásra előkészítette ugyan darabját, de mivel az nem nyerte el a cenzori jóváhagyást, és mivel a javasolt változtatások elvégzéséről a szerző lemondott, nem készült el a mű nyomtatott változata. Az ifjú gróf eszerint nem ragaszkodott műve kinyomtatásához: darabja tartalmának megcsonkítását túlságosan nagy kompromisszumnak tartotta volna, ezért döntött úgy, hogy a dráma tisztázataiból egy példányt letétbe helyez a Nyelvmívelő Társaságnál. Deé Nagy Anikó publikálta már mind a cenzori jelentést, mind az ifjú grófnak arra adott reflexióját, de hadd térjünk ki ezekre.

1795 tavaszán Teleki Domokosnak Aranka Györgyhöz írott levelében valamegyes magyarázatot találunk arra, hogy miért nem került a dráma sajtó alá:

¹⁰ A (törlés, ráírás) előtti dátum talán: 795.

¹¹ Rózsa György, *Czetter Sámuel (Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján)*, Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Budapest, 1952, 97–139. A Wikipédián felsorolt 95 Czetter-metszet között ez nem szerepel. (Szöveges része: Szerentsétlenek! Boszszu-állásnak Áldozataj!)

„Küldök a' Mlgs Urnak innen menő alkalmatosságtól, egy Theatromi Dara-
bot. – Ugyan az irta, a' ki az *Utazásokat*, és ismét kéri nevét el-halगतni. – T. Basa
Uramnak is irtam ezen munka felől. – Egy szép Réz-metszés-is készült melléje; de
mivel a' Munkába felette sokba gántoskodott a' Librorum Revisor, nem lehet a'
nélkül kinyomtattni; hogy érdeméből veszessen. Azonban az a' munka még-is
nem meg-vetni való, sőt azt tartom hogy Tárgyára nézve, 's a' Theatromra való
alkalmaztatására nézve nevezetes-is volna – bár ha a' szoross Crisist sokba ki nem
állja – de meg kell gondolni hogy az a ki irta többet affélét soha sem írt. – Én azon
munkát a Társaság Bibliothecájába ajánlom. – Nem tudom hogy valyon Erdély-
be, némely kis változtatásokkal kinyomtatni nem lehet é? – azonban én magam
részemről meg-elégszem, ha tsak írásba leszsz esméretes, – Méltóztasson a Mlgs
Ur a' maga ítéletét azon munka felől candide meg-írni; és minden crissét velem
közleni”.¹²

A cenzori szöveg szerzője olvasmányként hasznosnak tartotta a művet, udvari-
asan, de határozottan tagadta meg a publikálás ajánlását:

„A' Spanyolok Mexicoba. Szomorú Játék VI fel-vonásokba. Az adott engede-
lem szerint ezen észrevételeimet bátorodom közleni: Az egész munkából
kitetszik a' jámbor szándék, melly a' Kereszténység lelke szerint utállja a'
tsalárdságot, a' kegyetlenséget, az ártatlanok' elnyomását; a' melly undoksá-
gok szembe-tünöképpen kiütik magokat a' Spanyolok tselekedeteikben. Az
elő-adás világos és érzékeny; 's ugyan azért kívánni lehet, hogy sokan olvassák,
's tanulnyanak belőle józanan, emberül gondolkodni”.¹³

A drámát azonban hosszúnak tartotta a könyvrevizor, fölöslegesnek a sok
(több, mint 130) szereplőt, továbbá észrevételei szerint az egyes jelenetekben túl
sok a szereplő; az egység (értsd hármasság) ellen is vétséget állapít meg, és-
pedig az időbeli egységet kifogásolja, szavá teszi továbbá a halálbüntetés szöveg-
beli indokolatlanságát, Diego de Thoro ingadozó viselkedését, a mexikóiak aka-
ratgyengességét, a spanyolok stratégiai következetlenségét, a történelmi tényektől
való eltérést, a nézők bizonytalanságban való hagyását a történet folytatásra nézve,
a drámai igazságszolgáltatás elmaradását és a nyelvi gyatraságokat: „magzattya,
mint magzatja; kertye, mint kertje. t. i. A' j által változik az előtte való betüvé, mint
tollal, nem tolval noha val a' suffixum. s. t. eff.” A könyvcenzor nem javasolja a
drámai műnem használatát: „Az én tsekély ítéletem szerént leg jobb volna ezen
dramabol egy historica deductiot tsínálni, szinte ugy dialogice mint p. o. Fessler
a' maga munkájiban, vagy Dugonics az Etelkájában, rövid részekre fel osztván
a' munkát. T. J. mk”.¹⁴

A példaként említett szerzőket illetően: Dugonics Andrásra (1740–1818) hi-
vatkozva a történelmi ismeretek és képzetek regényes feldolgozására utalhatott a
bíráló; August Ignaz Fessler (1756–1839) esetében bizonyára nem a *Sydney* című,
ötfelvonásos történelmi (és a katolikus egyházat és vallást bíráló) szomorújátékra,

¹² Vö. D. NAGY Anikó, *Ifjú gróf Teleki Domokos*, Erdélyi Múzeum, 1994/1–2, 38., Teleki Domokos levele Aranka Györgyhöz, Nagyvárad, 1795. május 10. Kiadta Csűry Bálint, *Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz*, ItK, 1936, 36.

¹³ Vö. *Exercitationes Com. Dominici Teleki*. Idézi D. NAGY, *i. m.*, 38, közli is *i. m.*, 47–48.

¹⁴ Vö. D. NAGY, *i. m.*, 47–48. A recenzió szövegének újraközlését a szöveg szükkőrű ismertsége indokolja.

hanem más műveire, esetleg a népszerű prózaformában közzétett *Marc. Aurelra* gondolt, ez utóbbi 1790–1792 között jelent meg négy kötetben Breslau nyomdajelöléssel, (2., javított kiadását 1793-as évszámmal publikálták). Tehát a bíráló a történelmi ismereteknek inkább regényformájú átdolgozását tartotta célravezetőnek.

A kifogásokra visszatérve: a terjedelem (hat felvonás) valóban szokatlan a korban, de nem lett volna kizárt a mű több részben való előadása.

A szereplők száma egy jeleneten belül soknak tűnt a bíráló számára, de például a harci jelenetek esetében van ilyesmire példa az iskoladrámában is – és például a jezsuita Savoyai Jenő-drámában egy jelenetben 8 szereplő is előfordulhat.¹⁵

A drámai egység itt az idő esetében mereven nem kérhető számon, a katasztrófához vezető eseményeket hét egymás utáni színpadi nap jelzi („reggeli idő..., déli idő..., estveli idő...”), de ez a várakozás az érdeklődés fokozásával jár, indokolható. Hadd emlékeztessünk itt arra, hogy Victor Hugo évtizedekkel később keletkezett *Hernani*-ja is több nap alatt játszódik, bemutatója 1830-ban is a klasszikus szabályok hívei és a romantikusok közti nézőtéri csatába torkollott.

A bíráló nem látja a darabban eléggé indokoltnak a halálbüntetés kiszabását. A nyílt színen való emberölés ekkoriban drámaesztétikai problémának számított, Lessing is tárgyalja *Hamburgi dramaturgiájában*. Az általunk vizsgált drámában nem azon van a hangsúly, a szemünk előtt hal-e meg valaki vagy a színpad mögött, hanem azon, van-e embernek joga elvenni más ember életét, és közvetve: egyáltalán indokolt lehet-e jogilag a háború.

A halálbüntetést II. József Habsburg császár és magyar király 1787-ben eltörölte, II. Lipót azonban visszaállította. Ezért is igazán aktuális volt – még időben és térben távoli eseményekről szólva is – problémaként való felvetése a műben. (A spanyol Diego de Thoro tisztársaitól azt kéri, kíméljék meg a mexikói vádlottak életét, Cortez tisztjei a halálra voksolnak.) Ifjú gróf Teleki Domokos pedig szemtanúja volt 1795. május 20-án a Martinovics-ügy fővádlottjai kivégzésének Budán.

Diego de Thoro ingadozó viselkedését is elmarasztalja a drámaíró. A spanyol, keresztény, egyszerre 16. századi és felvilágosult 18. századi identitású szereplő tehetett-e másként? Több szempontot kellett figyelembe vennie, mérlegelt, csoport tagja volt, és egyéni meggyőződése gyakran eltért a csoportétól (éppen a szereplő egyénítésére tett kísérletben láthatjuk a drámaszemlélet újdonságát).

Kifogás éri továbbá a cenzor részéről a mexikóiak akaratgyengeségét, a spanyolok stratégiai következetlenségét, a történelmi tényektől való eltérést: a történelem mint kérdés, mondat, provokáció van jelen a drámában, állásfoglalásra kész. Nem cél ördögök és angyalok összecsapásának bemutatása, sem a történelmi „lecke” színpadi felmondása, dekorálása.

Felrója a szerzőnek a bíráló a nézők bizonytalanságban való hagyását a történet folytatására nézve, a drámai igazságszolgáltatás elmaradását. Hogy a színpadra szánt mű hogyan, milyen jelenettel, mondattal ér véget, jelentős esztétikai kérdés. A történelem valamilyen ismeretében a folytatás a nézőben (olvasóban) elég egyértelmű irányban bontakozik ki. A szerző érezhetően az értelmezőre bízta a kérdésre vonatkozó végső ítéletalkotást.

¹⁵ SZÖRÉNYI László, *Politikai iskoladráma Savoyai Jenőről és konzultáció az ideális iskoladrámáról = A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000, 252.

Nehezményezi végül a bíráló a dráma nyelvi gyatraságait. Mai nyelvérzékünk-ből nem indulhatunk ki, de a korabeli irodalmi és színpadi művek nyelvezetét – a Kazinczy által emlegetett ízlést vagy a nyelveszménynek a szabályosságához való viszonyát tekintve, a szomorújáték nyelvi színvonala nem egyenletes. Gazdagabb és erőteljesebb Seelmann Károlyéinál, aki nyomtatást is megért drámafordításaival Aranka Györgyöt „bombázta”, de egy Csokonai-mű stílusától elmarad. Más kérdés, hogy politikai-filozófiai tartalmait tekintve, azokhoz nyelvet is kellett teremteni – ilyen értelemben Teleki Mexikó-drámája a magyar drámairodalom klasszikus darabjaihoz (Bessenyei György *Ágis tragédiájához*, Bolyai Farkas II. *Mohamedéhez*, K. Boér Sándor kéziratos *Bonnéváljához*) mérhető.

Elképzelt történelem

A mű tárgya egyszerűnek nem nevezhető. Korteز serege Mexikóba érkezésétől a tlascalaiakkal szövetségben spanyolok győzelméig, Mexikó mint állam megszűntéig véletlenek és emberi döntések sora zajlik, hogy is lehetett volna mindezeket, a klasszicizmus időegységét szigorúan véve, egyetlen napba zsúfolni? A hat felvonás a dráma szerzőjének szándéka szerint hét nap drámai történéseit tartalmazza, ezeket a következőkben foglalhatjuk össze:

Első felvonás: reggel; A mexikóiak székvárosa elé ér a spanyol sereg és a Montezuma erőszakoskodása miatt Korteزhez pártolt tlascalaiak csoportja. A helybeli uralkodó ajándékot kap – ő is megajándékozza, és palotájába invitálja a spanyol hadvezetőt.

Második felvonás: reggel; Korteз látogatóban Montezumánál. Előadja „elméletét”, amely szerint a mexikóiaknak és a keresztény európaiaknak van ugyan közös ősiük – Queralcoal –, de a mexikóiak annak kitagadott és elűzött fiaitól származnak. Szerinte az ősi életvitelt és vallásformát nem Mexikó lakói, hanem az európai keresztények őrizték meg.

Harmadik felvonás: reggel; megtudjuk, hogy a császár meghívására Korteз meglátogatta a mexikóiak egyik templomát, és az ott látottakat kifogásolva kijelentette, hogy eltávolítja a főistenség szobrát, és keresztet állít fel helyette. Diego de Thoro békés és lassú módszert javasol a helyi lakosság megtérítésére és „civilizálására”. A mexikóiak veracruzai támadásának és Juan Escalantes megsebesülésének hírére haditanácsot tartanak a spanyolok. Másnap reggel haditanácsot tartanak a mexikóiak is. Qualpopoca, Montezuma hűséges hadvezére megjelenik a palotában (ő uralkodói parancsra végzett a veracruzai tisztségviselővel – nála van a levágott fő is), ugyanott hirtelen el kell rejtőznie. Montezuma Korteз felszólítására elhagyja székhelyét, és követi a spanyolokat szálláshelyükre.

Negyedik felvonás: reggel; Qualpopocát, a mexikói kapitányt Juan Escalantes kormányzó megölésével vádolják a spanyolok, fiával és más tisztekkel együtt le is tartóztatják. Montezuma bánja már, hogy rosszul bánt Tlascala és Zempoalla népével. A mexikóiak minden reménye szertefoszlik arra a hírre, hogy fegyverraktárakat kiürítették.

Ötödik felvonás: estefelé; a hadifoglyok, Qualpopoca és tisztjei vallatása Korteznél és tanácsosainál. A mexikói főtisztagadja, hogy az uralkodótól parancsot kapott volna Veracruz megtámadására. Korteз haditanácsa a halálbüntetés

mellett dönt, Qualpopoca halálneméről vitáznak, végül az a szentencia, hogy eleven kell megégetni. Montezuma vállalná a halált helyette, de ajánlatát elutasítják.

Hatodik felvonás: reggel; Montezuma megtört, nem tiltakozik, amikor a trónusról leemelik, és bilincsbe verik a spanyolok. Hogy Qualpopocát megmentésék, fia és tisztjei bevallják, hogy uralkodójuk parancsára támadták meg Veracruz városát. A mexikói katonák újabb tervet gondolnak ki uralkodójuk megmentésére a két nappal későbbi egyházi szertartás idejére. Maga Qualpopoca fővezér fölmentést kapna a halálos ítélet alól, amennyiben lemond ősei vallásáról, és kereszténnyé lesz. Visszautasítja ezt a lehetőséget. A darab végén hetedmagával (fiával együtt) lép a máglyára. Négy másik tisztjét a spanyol katonák kínzócölöpökhöz kötik. A zárószavakat a spanyol Diego de Thoro mondja – mintegy a közönségnek –; elhatárolódik a kegyetlen tettektől, üzenete a jövő nemzedékeknek szól.

Egyik cél valóban az egykori események értelmező bemutatása lehetett, de a morális, sőt politikai-filozófiai jellegű szövegrészek miatt egyértelmű a mű egészének problematizáló célzata is.

A szerzőről

„Midőn az erdélyi nyelvűvelő-társaság 1790-ben megalapulóban volt, mely a színjátszásra is súlyt helyezett, a színdarab-fordítások is gyakrabbiak lettek” – írja, és igaz, hogy a színműfordítások sorában, de a kolozsvári színészetéről írott monográfiájában említi a kéziratot Ferenczi Zoltán is. A szerző – szerinte tehát a fordító – kilétét nem firtatja: „*Spanyolok Mexicóban* (sz. j. 4 fv.) melyet egy spanyol historicus szerint írt egy erdélyi hazafi 1790/91-ben az országgyűlés alatt Bécsben s 1795-ben sajtó alá is rendezte Debrecenben; de nem jelent meg”.¹⁶

Az Aranka Györgyhöz írott levél alapján ifjú gróf Teleki Domokost tekintjük a Mexikó-dráma szerzőjének. Ő Sáromberkén született 1773. szeptember 5-én.¹⁷ Nevelésében, képzésében többen is részt vettek. Édesanyja, gróf Bethlen Zsuzsanna könyvgyűjtő, kultúrapártoló asszony volt, aki nagyszülei, Wesselényi Ferenc és Rhédey Zsuzsanna, illetőleg férje mellett szerezte műveltségét; apja pedig Bod Péter magyarigeni „tanfolyamai” után Baselben, Utrechtben, Leidenben tanult, híres könyvgyűjteménye bizonyára nem volt elzárva fia elől, sőt szorgalmazta, hogy az ifjú grófnak saját könyv- és ásványgyűjteménye legyen.

Az ifjú gróf tanítóinak, nevelőinek hatásával is magyarázható a dráma tárgyválasztása és az azonbelül érvényesülő erkölcsi értékrend. Szűkszavú feljegyzéseiből¹⁸ és más forrásból is tudható, hogy Martin Liebttag (?–1791) kora ifjúságában¹⁹ németre tanította. Kovásznai Sándor, a marosvásárhelyi tanár (1730–1792) klasszika-filológusként és a történelem tanulmányozása szenvedélyes híveként figyelte gyarapodó tudását, Váradon Keresztesi József (1748–1812) református lelkész és

¹⁶ FERENCZI ZOLTÁN, *A kolozsvári színészet és színház története*, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár, 1897, 280.

¹⁷ Az ifjú gróf szüleinek három felnőtt kort megért gyermeke közül a legidősebb volt. Mária (1777) Rhédey Ádámhoz ment feleségül, Ferenc jóval fiatalabb volt (1787-ben született), ő Marosvásárhelyt telepedett le.

¹⁸ Lelőhelye: Teleki Téka, Marosvásárhely, Tq – 1236b/5.

¹⁹ Alig hat éves, amikor neki címzett levelében apja a Liebttaggal való német nyelvű társalgást köti a lelkére. Lásd D. NAGY, *i. m.*, 26.

magántanárok látták el tanulnivalóval, a Rousseau-fordító Benke Mihály (1757–1817) filozófusként tartózkodott a közelében Bécsben is, és nem zárhatjuk ki, hogy az évek folyamán nagybátyja, Teleki József (1741–1787) és általa más nevelők, titkárok is hatással voltak Teleki Domokos szemlélete alakulására, ezek közül is különösen Cornides Dániel (1732–1787) történész és paleográfus, Sipos Pál (1759–1816) teológus, matematikus, költő.

Teleki Domokost a marosvásárhelyi Református Kollégiumba is beírták (1782-ben), de egészségi állapota miatt végül nem frekventálta az iskolát, házi nevelésben részesült. Magas hivatali beosztású apja közelében élt Váradon, majd Bécsben. A Teleki Tékában őrzött, rövid életrajzi visszapillantása²⁰ szerint 1787-ben költözött Bécsbe, és ott négy és fél évet tanult. Apja közbenjárására vették fel a nemes ifjak társaságába, ekkoriban a Theresianum már az egyetem égisze alatt működött, újr alapítása arra az időre tehető, amikor Teleki Domokos már Sáromberkén tartózkodott. Okiratokkal is tanúsítható bécsi tanulmányai során (1789–1790, 1790–1791) tanárai a következők voltak: Franz Samuel Karpe (1747–1806), a kísérleti filozófia (az ifjú gróf emlékirata szerint kísérleti pszichológia) és az elméleti logika tanára; Heinrich Joseph Watteroth (1756–1819), aki egyetemes történelmet tanított,²¹ Joseph Mayer (1752–1814), aki a természettudomány történetét,²² Carl Mastalier volt jezsuita, aki az esztétikát és filológiai ismereteket (Teleki Domokos szerint „philologia publicát”), Georg Ignace L. B. de Metzberg, aki a matematikát tanította. Fizikát és numizmatikát Anton von Ambschell (1751–1821) volt jezsuitától tanult. 1791-ben esztétikát Joannes Ignatius Liebl (1754–1820) tanított neki. Teleki Domokosnak e stúdiumokat tanúsító diplomái ma is megvannak a marosvásárhelyi Teleki Tékában.

A bécsi egyetemen természetesen vallástörténeti előadásokat is lehetett hallgatni abban az időben: a tanárok egyike volt Matthias Dannenmayr (1744–1805), akit Freyburgból hívtak meg a katedrara 1786-ban, *Institutiones historiae ecclesiasticae* című, 1788-ban megjelent munkáját említjük itt. Az első évfolyamnak a Szentírás-magyarozatot az Ágoston-rendi Joseph Bertieri (1734–1804) tanította Pietro Maria Gazzaniga²³ könyve alapján, illetőleg saját jegyzetből az egyetemes dogmatika kritikai megközelítésével („mit der Polemik vereinigte Dogmatique”²⁴); Reyberger Anton (1757–1818) mölki bencés szerzetes Wenceslaus Schanza (1744–1787) könyvéből és saját kurzusából a másodéveseknek az erkölcsteológiát adta elő; pasztorális teológiát a piarista Johann Siegfried Wisertől (1752–1810), egyházjogot pedig a jozefinista Joseph Johann Nepomuk Pehem (1740–1799) professzortól tanulhattak a diákok.

Teleki Domokos jól tudott németül, ez a bécsi életvitelt is megkönnyíthette a számára, bár egy, a kancellárnak, apjának írott levelében arra utalt, hogy Bécsben egyáltalán nem kíván letelepedni.²⁵ Az ifjú gróf tanulékony volt. Apja a császár-

²⁰ Lásd Teleki Téka, Marosvásárhely, Tq – 1236b/5.

²¹ *Studienplan der Universität zu Wien*, Journal von und für Deutschland, 1789, 7–12 Stück, 49–54.

²² A prágai egyetemről Bécsbe meghívott tanár tantárgya: Allgemeine Naturgeschichte mit physischen Erdbeschreibung. Vö. Mathias Swojtko, *Lehre und Lehrbücher der Naturgeschichte an der Universität Wien von 1749 bis 1849*, Berichte der Geologischen Bundesanstalt, Band 83, Wien, 2010, 51.

²³ Bizonyára tanulmányozták Pietro Maria Gazzaniga (1722–1799) *Theologia Polemica ad usum auditoriumát* is (Wien, J. J. Trattner, 1779).

²⁴ *Studienplan der Universität zu Wien Journal von und für Deutschland*, i. m.

²⁵ Lásd D. NAGY, i. m., 34.

ri adminisztráció hivatalnokává, tudományos szenvedélyeinek mértékkel hódoló emberré kívánta nevelni; az ásványtan őt is érdekelte, fia ilyen irányú érdeklődését támogatta. Hiányolta belőle a fiúi engedelmességet, túlzóknak tartotta önálló döntéseit, időnkénti különvéleményét; ezt feleségének, Bethlen Zsuzsannának szóvá is tette.

Tudjuk, a jénai Mineralógiai Társaság első elnökének hívta meg az ifjú grófot; ő vonakodva ugyan, de elfogadta a megtszteltetést.

Teleki Sámuel hivatali teendői ekkoriban Bécsben tartották, az ifjú gróf azonban Pesten tanult, és kezdte szakmai pályáját is (1791–1795). Az Erdélybe való hazaköltözés háttérében a magyar jakobinusok pere körüli politikai tisztogatás is érzékelhető, erre Aranka Györgyhez 1795 májusában írott levele kétségtelen bizonyíték.²⁶

Betegsége egyre inkább elhatalmasodott rajta, fürdőkre járt (apja Pataki Sámuel doktort rendelte melléje kísérőül). 1798-ban érte a halál, néhány hónappal anyja elhunyt után, a sáromberki családi kriptába temették.

Az Aranka György által irányította Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság is munkás tagját vesztette el benne. A jénai Mineralógiai Társaságban nyilvános előadásban ismertették pályáját, ez a szöveg mint szakmai biográfia meg is jelent nyomtatásban.

Kéziratos hagyatékát apja összegyűjtötte, rendezte. A kancellár 1800-ban kelt végrendeletében: „nagy reménységű, jó szívű, szép tudományu, és már 24. esztendőket bé-töltött nagyobb Fiam”-ként említi őt, tárgyi emlékek révén jelzi érzelmi viszonyulását hozzá; kisebbik fiának, Ferencnek szánja a Domokos arcképpel díszített karpereceket:²⁷ „az egy pár brilliantos Brasseletet, melyben az én Kedves Domokos fiam képeinek (!) vagynak, a hozzá tartozó oriental Gyöngyökkel együtt...”²⁸

Tudós tartalmak

Meglepő lehet, hogy egy erdélyi arisztokrata a 18. század végén magyar nyelvű drámát ír, méghozzá Amerika meghódításának kulcsmomentumát választja műve tárgyául. A történelem, még inkább az erkölcsfilozófia és a jogtörténet iránti érdeklődés fedezhető fel az ifjú gróf írásaiban és döntéseiben. Tekintsük meg egy másik munkáját. *Egynéhány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátországoknak rövid eszméretésével együtt*. Kiadatott g.T.D. által, Bécs, 1796. Ebben a honismereti műben, amelyet *A Spanyolok Mexicóba* című drámával csaknem egyidőben írt, és még életében publikált,²⁹ jelzi az ifjú gróf (a késmárki kékfestőiparról való tudósításakor), hogy a kereskedelem jelentőségét, az iparúzéshez szükséges alapanyagok lelőhelyét ismer-

²⁶ Uo.

²⁷ DEÉ NAGY Anikó, *Teleki Sámuel végrendelete* = NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina (szerk.), *MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2016, 156.

²⁸ Uo., 157.

²⁹ Egy részletét Éder Zoltán újra sajtó alá rendezte a Régi Magyar Könyvtár Források sorozatában 1993-ban: *Egynéhány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátországoknak rövid eszméretésével együtt*. Kiadatott g.T.D. által, Balassi Kiadó, Budapest, 1993. A továbbiakban erre az új (az eredetinek első részét tartalmazó) kiadásra hivatkozom.

ri; az indigó amerikai lelőhelyére is utal, amikor a késmárki alternatív megoldást értékeli.³⁰

Ennél is terjedelmesebb zárójeleket nyit, amikor a megismert vallási szokásokról kíván szólni. A vallás szerepét fontosnak tartja az egyén és a társadalom szempontjából egyaránt. Ezért teszi szóvá a leírásban, hogy a vallási ismeretek üres fomaságnak tűnnek, ha azokat nem tanítják helyesen: sokan megtanulták a leckét a sárospataki református kollégiumi vizsgára, de úgy kellene tanítani, hogy értsék is a teológiai kérdéseket.³¹ A románokról szólva megállapítja, hogy nyelvükről is lemondanak akár, de vallási szokásaikhoz (amelyeket egyébként protestáns szemmel külsőségeknak tart) rendkívüli módon ragaszkodnak.³² Ugyanazon könyvben az erdélyi romok és mítoszok ismertetésekor – a Kézdivásárhelyhez közeli Bálványos vára bemutatásakor – vallástörténeti magyarázattal szolgál. A sajátos vallási rítusokról elmélkedve, nem kárhoztatja a kereszténység felvételére nem szívesen vállalkozó lakosságot (vad magyarok vagy székelyek kifejezéssel él). Ugyanakkor a tudományos érvekhez szükséges írásos argumentumok hiányát is kijelenti:

„Tudjuk pedig azt a históriákból, hogy a kereszténységet terjesztvén, minekutánna annak kemény ellenzőjét, az erdélyi Gyulát meggyőzte és erdélyt hatalma alá hódoltatta volna, itt is a keresztény vallást buzgóan, sőt igen buzgóan, t.i. fegyverrel terjesztette. A vad magyarok vagy székelyek közül pedig sokan mind St. Istvánnak, mind a keresztény vallásnak ellentállottak, és magokat mind a függetlenségbe, mind pogány vallásoknak gyakorlásában meg akarták minden erővel tartani. Ha tehát úgy vélekedünk, hogy ezt a Bálványosvárat a pogány magyarok vagy székelyek a magok oltalmokra vagy megtartásokra építették, vagy ha már akkor fennállott, magokat ebbe vették és itt oltalmazták, és hogy örölkük mint bálványozókról neveztetett Bálványosvárnak, talán valamit kitaláltunk. Ezt az okoskodást erősíteni látszik az, hogy hogy még más Bálványos nevű várat is találunk Erdélybe, úm. Szamosújvár mellett volt régi Bálványosvárat, amelynek köveiből a mostani szamosújvári vár építettett. azonba ezek mind vélekedések, és históriai dátumok nélkül csak találgatunk”.³³

Így töpreng útirajzában az erdélyi magyarok lakóterületeinek helynevei és egykori hiedelemviláguk összefüggésén az ifjú gróf, a történeti források hiányát sajnálkozva teszi szóvá. A vallás mint tantárgy érvényben levő oktatási módszerét pedig szigorúan kifogásolja, éppen egy református tanintézményben tapasztaltak után: „Nékem kiváltképpen a vallásnak mint egy emlékezetet terhelő és csak azt foglalataskodtató tárgynak folytatása és annak nem egészen cél szerént való tanítása módja nem éppen tetszett. Szükség volna minden reform. kollégiumban a vallásnak taníttatásában igazítást tenni”.³⁴ Az ilyen kijelentések nyomán következ-

³⁰ *Egynéhány hazai utazások*, 1993, 20. Az Amerika-téma a kereskedelmi távlatok szempontjából is érdekelhette a magyarokat.

³¹ „Az egész examenből annyit mindazonáltal lehetett észrevenni, hogy mind a deákok, mind a tanulók a eléjekben adatott dolgokat jól megtanulták; de úgy látszott, hogy sokan inkább csak könyv nélkül tanulták volt meg feleleteket, mint a dolgot értették.” *Egynéhány hazai utazások*, 1993, 10.

³² „Vallásokat azonban, mely önálok majd csak külső ceremóniákból áll, megtartják mindenütt.”

³³ *Egynéhány hazai utazások*, 1993, 55.

³⁴ *Egynéhány hazai utazások*, 1993, 11.

tetünk a gróf neveléstudományi érdeklődésére, így aztán a dráma létrehozásának hipotézisei is egy pedagógiai motivációval szaporodnak.

A leginkább nyelvészként ismert erdélyi tudós, Gyarmathi Sámuel (1751–1830) fordításműve, *Az Ifjabbik Robinzon* (kolozsvári megjelenése: 1794), illetőleg az *Amerikának feltalálásáról* (1793) arra utal, hogy Joachim Heinrich Campe (1746–1818) műveire a 18. század protestáns iskolaügyének magyar pártolói felfigyeltek. Gyarmathi tudott *Az Ifjabbik Robinzon* Gelei József (1754–1832) protestáns lelkész által készített fordításáról, de újrakiadásához (saját neve alatt: Gyarmathi Sámuel orvos doctor) ragaszkodott, ezt meg is indokolta. Campe pszichológiája is megjelent a korban magyarul, azt egy debreceni tanár, (Pathy) Nagy Sámuel fordította magyarra, a könyv 1794-ben Pozsony és Komárom nyomdahelyjelöléssel jelent meg, és egy példánya Gyarmathi Sámuel könyvgyűjteményének is részét képezte.³⁵

A német pedagógus ifjúságnak szánt műve, mondhatni tematikus tankönyve, a *Robinson der Jüngere* az anyagi civilizáció történetének eseményértékű felismeréseire, az emberi társadalom kialakulására mintegy a hittankönyvek közlendőit és oktatási módszereit kiegészítő, sajátos magyarázatot ad az almafa alatt esténként épületes, folytatásos történeteket mondó apa és közönsége: családjá szerepeltetésével.

Campe következő, ifjúságnak szánt műve, a *Die Entdeckung von Amerika: ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute* (Hamburg, 1782) három kötetéből – *Columbus, Cortes, Pizarro* – a II., a *Cortes* (értsd Hernando Cortés) című foglalkozik Mexikó meghódításával.³⁶ Ebben a kötetben az apa Cortes hadjáratáról beszélget gyermekeivel, és válaszol kérdéseikre; hol utazást, hol színházadit játszanak ezzel a témával kapcsolatban. A kötet végén térkép található;³⁷ a beszélgetés mellette, folyamatosan arra vonatkoztatva zajlik. A történetbeli gyermekek érteni akarják az eseményeket – a haditerepnek láttatott domborzattal kapcsolatban is.³⁸ Kolumbusz felfedezőútja részletezése után, mintegy kielégítve a gyermekek lelkes és sürgető tudásvágyát, az európai ember amerikai jelenlétének bemutatását új központi szereplővel folytatja a mesélő apa szerepében Campe:

„Már most a’ Spanyoloknak figyelmetességek egy más Világ Környékére-va intéztetve, melly ő előttök egész addig éppen teljességgel esméretlen vala, mert azon ég-abrontsa alatt, hol a nagy *Mexikó* fekszik, egy más országot gyanítanak lenni (...) Most ezen próbákat meg kellett tenni, ’s ottan immár égszeribe fel-áll a Théátrumra ama’ nevezetes Férjfiú, kinek nevét én még eddig el hallgattam (...) Ki volt hát az? *Kortéz*, felele az Atya”.³⁹

³⁵ M. NAGY Ottó, *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 182.), 2. Függelék, Gyarmathi Sámuel könyvjegyzéke, 77–85.

³⁶ „Most már tehát az a’ nagy munka Mexikó ellen el-fog kezdődni.” – jelenti ki az Atya (a gyermekek apja) Campe *Amerika*-műve első része végén.

³⁷ Szerepel rajta a metsző neve és a munkavégzés helye: „Pingeling sculp. Hamburg”.

³⁸ A három kötethez egy-egy térkép tartozik, a lefordíthatók magyarul olvashatók rajtuk, a földrajzi nevek természetesen nem. A térképeken felirat: Mexico vagy Uj Spanyol Ország melly a’ CAMPÉ Amerika fel-találásának I, II, III. Részéhez tartozik. A magyar nyelvű könyvre a továbbiakban Kampéként hivatkozunk.

³⁹ Kampé II., 295.

Felhívja a figyelmünket arra, hogy a történetben a továbbiakban unalom és szomorúság is lesz – de ezekből is hasznot remél a gyermekek személyisége alakulására nézve.

Campe Amerika-könyve második magyar nyelvű fordításában, amely 1793-ban a kolozsvári református kollégium nyomdájában jelent meg,⁴⁰ szintén található térképek, hasonlóak a Campe-kötetekben levőkhöz, de ezeket Bécsben metszette Junker K. A., a Görög Demeter által támogatott metsző. A Campe-mű e magyar változata a fordító megnevezése nélkül jelent meg, a hagyomány Gyarmathi Sámuelnek tulajdonítja, címe: *Amerikának feltalálásáról, a' GYERMEKEK és IFJAK kedvéért, Campe J-H. által németül iratott hasznos és Kedves Könyv melyet Némelly Hazájok' nyelvében gyönyörködök Magyarra fordítottak. Ki-adatott egy Kártával együtt* (Kolozsvár, 1793.). A háromkötetes könyv *A fordítok* című és *Kedves Ifjú olvasóim!* alcímű ajánlása – vagyis a fordítás munkájának több szerzőhöz való rendelése – M. Nagy Ottónak, Gyarmathi Sámuel monográfusának is feltűnt. A kötet a Campe-féle Amerika-könyv magyarra fordított előszavával folytatódik. Ez mint forrásra Robertsonra hivatkozik, és a mű francia fordítójára, Junker professzorra, keltezése Hamburg, 1781.⁴¹ Itt jegyezzük meg, hogy Robertson Amerika történetére vonatkozó munkája a Teleki Téka eredeti katalógusában is szerepel.

Campe Amerika-könyvét 1817-ben Naszályi János református lelkész fordításában adták ki aztán újra: Naszályi János: *America, vagy az Újvilág feltalálásának Historiája, Robertsonból és Kampéből az oskolás gyermekek számára kérdések és feleletekbe foglalva*, Pesten, 1817, Trattner János Tamás.

Összefüggést látunk Campe műve, különösen annak második kötete és Teleki Domokos gróf magyar nyelvű drámája között.

A drámában több olyan olyan személynév, helynév, népnév is előfordul, amely a Campe által használtakkal megegyezik (Montezuma, Qualpopoca, Velasquez de Leon, Ordaz, Sandoval, Alvarado, Xikotenzatl, Pilpatoé, illetőleg Tlascala, Cholula, Zempoalla, Istapalapa), Campe azonban szerepeltet egy női szereplőt is: Marinát, a mexikói nőt, aki Cortésnek tolmácsolt. Campe Quatimozin-szereplője Telekinél „Kakumatzin tezkukoi kis király” lesz. Az ifjú gróf Tezcucó várost emleget, nem Tezeucót, mint Campe. Vannak olyan szereplők is a Campe-műben, amelyek Teleki Domokos drámájába nem kerülnek bele (Narváez, Duero Andrés).

Lehetséges volna, hogy Campe Amerika-könyve fordításában Teleki Domokos gróf is részt vett Gyarmathi Sámuel mellett? Ők volnának az ajánlásban jelzett „fordítók”? Mindketten munkás tagjai voltak Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságának. Kapcsolatuk feltárása további kutatásokat tesz szükségessé. Legyen itt elég arra utalnunk, hogy ismerték egymást, Bécsbe indulásakor 1795. dec. 15-én Gyarmathi az ifjú gróftól is csomagot vitt a császárvárosba. „Commisiobeli pénzek” felirattal ezeket olvassuk följegyzéseiben: „1°. Aranka György Ur adott 20 Ar. Ezt Bétsbe kell vinni Gróf Teleki Domokos Úrfinak Pakétjával együtt 90 Rfl.”⁴²

⁴⁰ Ebben az évben került át a nyomda Török István felügyelete alá.

⁴¹ *Amerikának feltalálásáról* I. Számozatlan előzéklapok. 1794-ben már Báró Kemény Kata is bír egy példányt. Kolozsvár, Egyetemi könyvtár, CV 2064.

⁴² M. Nagy Ottó közli Gyarmathi jegyzeteiből: M. NAGY Ottó, *i. m.*, 25.

Drámát ír a főnemes ifjú?

A 18. század kilencvenes éveiben többen foglalkoztak drámák magyarra fordításával vagy írásával, és nem csak a színtársulatok tagjai sorából. Nyomatásban is több darab megjelent könyvsorozat részeként vagy önálló kiadványként, hadd említsük itt az *Erdélyi játékos gyűjteményt* 1793-ból (K. Boér Sándor és Barcsay László gondozásában), az Endrődi Sándor szerkesztette *Magyar játszószínt* (1792–1793).

Színpadra szánt műve létrejöttéről az ifjú gróf többször is vall. A kézirat címlapján olvasható keltezés szerint a szomorújáték az 1790–91-es magyar országgyűlés idején, Bécsben készült. Ezt az országgyűlést részben Budán, részben Pozsonyban tartották, Teleki Domokos ekkor tanulmányait végzi a császárvárosban.

A Mexikó-dráma szerzője tehát Arankának, a magyar nyelvhasználatához kapcsolható, erdélyi tudományos-kulturális események biztosának, a helyi magyar nyelvű kiadványok egyik felügyelőjének számol be levélben a múról, és arról, hogy szerzőként álnevet kíván használni, akárcsak *Hazai utazásai*⁴³ esetében. A drámaszöveg egyik korabeli másolatán sem jelenik meg az ifjú gróf neve. Itt jegyezzük meg, hogy az Egy hazafi álnevet Károlyi Antal gróf (az 1770-es években), később Bolyai Farkas is használta (*Öt szomorújátéka* címlapján, 1817-ben). A főrangúak ekkoriban ritkán adták ki a saját írásműveiket, s ha igen, nevük közlése nem volt szokásban – ezt látjuk Orczy Lőrinc báró esetében is.⁴⁴ A széki Teleki családban azonban arra is van példa, hogy valaki nyomatásban is vállalja a nevet: Teleki Ádám Corneille *Cidje* magyar változata közreadásakor, 1773-ban kinyomtatta saját nevét is mint fordítóét.

Drámájához gróf Teleki Domokos rendelt egy metszetet is Czetter Sámuelttől (1765–1829): ennek az egyik marosvásárhelyi kéziratban fennmaradt levonata a mexikói vezéreknek szánt cölöpöket és máglyákat és a közelükben a győztes spanyol katonákat mutatja – véleményünk szerint a darab tervezett záróképét.

Mi készíthette az ifjú grótot a darab megírására? A Péczeli József *Mindenes Gyűjteményében* közzétett drámapályázatra nem készülhetett, mert az a magyar történelemből vett tárgyú művek létrehozását szorgalmazta.⁴⁵

A dráma létrejötté tudományos vagy szépirodalmi olvasmányokhoz is köthető, azok színpadra alkalmazása révén. Megírását színházi élmények is elősegíthették, az iskolai színjátás megtapasztalása (például Nagyváradon és a bécsi egyetemen), sőt Teleki Domokos életútját tekintetbe véve, a szebeni és a bécsi udvari színház és általában az európai nagyvárosok gazdag színházi kínálata is, hiszen a magyar hivatásos társulatok ekkor még nem rendelkeztek működési engedéllyel sem Pesten, sem Kolozsvárt. Egyetérthetünk Demeter Júlia megállapításával, hogy

⁴³ Az említett munka később jelent meg nyomatásban a szerző szígnójával [TELEKI Domokos] *Egynéhány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*, Kiadatott g. T. D. által, Budapest, 1993 (1796, Bécs), német nyelvre apja fordíttatta le és adatta ki nyomatásban évekkal az ifjú gróf halála után.

⁴⁴ *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől*, 1787 (Orczy Lőrinc verseit tartalmazza); *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, 1789 (a két nagyságos elme: Orczy Lőrinc és barátja, Barcsay Ábrahám).

⁴⁵ *Mindenes Gyűjtemény II.*, 287. (dec. 2.)

Magyarország lakossága számára sokáig az iskoladráma volt maga a színház.⁴⁶ Ennek a tradíciója is munkálhatott a szerzőben.

Az Amerikáról szóló Campe-mű magyar fordításának fejezetcímei Előbeszélések. Az első kötet végén és a második kötet elején a figyelemfelkeltő szöveg a gyermekek színházismeretét használja ki (a magyar fordításból idézünk):

„Atya: Minek kell elébb meg-esni Miklós mikor valami néző játékot akarnak mutatni?

Miklós: fel kelletik elébb vonni a Superlátot.

Atya: Heljes, no már látod é? ma én-is tsak é’pen a’ Superlátját akarám fel-vonni az én Históriaimnak, holnap pedig maga-is a’ mi Vitézünk Kortés meg-jelenik a’ néző heljen.⁴⁷

Atya: Nó már gyermekeim a’ Játék nézőhelj fel-nyitattott, a’ Superlát fel-vonattott, mindjárt meg-látjátok a’ mi Vitézünket elő-jönni”.⁴⁸

Ezen a ponton a szerző jellemrajzát adja Velázqueznek.

(Egybevetethető ez a szöveg azzal, amit az ifjú Teleki Domokos gróf szomorújátéka elején közöl a Velázquez nevű spanyol szereplő karakteréről.)

Források, az Amerika-téma

„Tárgyára nézve, ‘s a’ Theatromra való alkalmaztatására nézve...” – olvashatjuk a drámára vonatkozó cenzori jelentésben. Mit jelentett ez a 18. század utolsó évtizedében?

A mű tárgya első benyomásra egzotikus; hogyan viselkedtek a spanyol hódítók Amerika egy bizonyos részén. Gyaníthatjuk azonban, hogy a Habsburg-császárságban 1790-re nézve valamiért aktualitással bírhatott.

Bernard le Bovier de Fontenelle 1683-ban *Halottak beszélgetései* címmel adott ki épületes párbeszédet, ezek között a „modern”, értsd: újabb kori halottak párbeszédei sorában Montezumát (a mexikói uralkodót) beszélteti a hódító Cortészel.⁴⁹ Nem tudjuk adatszzerűen bizonyítani, hogy Teleki Domokos gróf ismerte Fontenelle könyvét, de az Amerika-kérdés mint az irodalomban megjeleníthető szabadságprobléma bizonyítottan eljutott a magyar művek szerzőihez is a 18. század végén.⁵⁰ A téma iránti érdeklődést a Habsburg Birodalom magyarul is értő lakosai számára Voltaire *Alzire*-ja (1736) és annak fordítása bizonyítja, amelyet Péczeli József éppen 1790-ben publikált; magyar színpadi előadásai is erre utalnak (Pest, Kolozsvár, 1794-es évek), sőt a címlap szerint legalábbis az ifjúságnak szánja fordítását: *Alzir vagy az Amerikánusok. Szomorú játék. Mellyhez toldattattak a’ régi és új*

⁴⁶ DEMETER Júlia, *Hungarian School Theatre. A Short Survey = Színházvilág/Világszínház*, szerk. CZIBULA Katalin, Ráció Kiadó, Budapest, 2008, 38.

⁴⁷ Kampe II., Huszon egedik Elő-beszéllés, 21.

⁴⁸ Kampe II., Huszonkettedik Elő-beszéllés, 21.

⁴⁹ A *Dialogues des Morts* című, 1683-ban megjelent munkáját is, amely több didakikus jellegű párbeszédalkotás között tartalmaz egy Montezuma és Cortés között – értsd a honvédő és a gyarmatosító között – „lezajlott” párbeszédet is.

⁵⁰ Szörényi László Bossuet és Fontenelle hatására emlékezett a jezsuita (tudjuk, a protestáns iskoladrámára is hatással levő) színjátszás hagyományában. SZÖRÉNYI, *i. m.*

Históriának válogatott darabjai az ifjaknak gyönyörködtetésére Pétzeli József komáromi prédiktor által. A belső címlap szerint ezek „Elmét világosító s szívet jobbító rövid Históriák, melyek az Aszszonyi nemnek, s az olvasásba gyönyörködő ifjaknak hasznokra öszve szedegettetek.”

Az, hogy a református iskolában fontosnak tartják a népcsoport jogi helyzetének megvitatását, jelzi a laikus ismeretek diszciplináris megerősödését is az oktatás korabeli rendszerében, a tudományos tantárgyak presztízsének növekedését. Tudjuk, Teleki Domokos ifjú gróf annak az Ürményi Józsefnek volt jogi végzettségű beosztottja, akinek az 1777-es a *Ratio Studiorum* tanügyi reformtervezet megalkotásában jelentős szerepe volt. Ebben a vonatkozásban a könyvgyűjtő és műfordító Boros-jenei Székely László (1717–1778) munkássága is jelzésértékű: nemcsak gyűjtötte a földrajzot és történelmet együtt tárgyaló, Johann Hübner-féle tankönyveket,⁵¹ hanem maga is fordított belőlük. Kinyomtatásukról nincsen tudomásunk. Campe művei frissebbek és olvasmányosabbak voltak, a dialogikus jelleg azonban mindkét szerző ifjúságnak szánt könyveire jellemző.

A 18. század második felében többek között a gyarmatosítás kérdése foglalkoztatja a gondolkodókat, az államtudományok iránt érdeklődőket különösen. Ekkorra már az amerikai kontinentális kongresszus a fegyveres önvédelmet emberi jognak nyilvánította.

Csokonai Vitéz Mihály ekkoriban írja *Az Otahajta* című versét, amely álnaiv stílusban a gyarmatosítás történeti modelljét bírálja.⁵² Ismert tény, hogy Teleki Domokost aulikus apja féltette az intenzív munkától (úgy hisszük, inkább a politizálástól), ezért külön levélben kérte Aranka Györgyöt, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkárát, hogy ne bizzanak komoly feladatot lelkes, de gyönge egészségű fiára. Ma sem tudjuk, miféle betegséggel küszködött az ifjú gróf, de a dráma problematikáját figyelembe véve, volt is miért aggódnia a kancellárnak. Ha csak a drámát tekintjük: *A Spanyolok Mexicóba* a királyi fenség érvénytelenítésétől a valláskritikáig, a lokális értékek és őshonosság kérdésétől az eszmetörténetig sok kérdést fölvet, méghozzá élesen. Az Újvilág meghódításának erkölcsi kérdéséről a később népszerű színpadi szerző, August Kotzebue *Die Spanier in Peru oder Rolla's Tod* címmel írt tragédiát (a mű első magyar fordítója Benke József színjászó volt).⁵³

Az Amerika–Európa-viszony a kor európai tudósait több szempontból is érdekelte.⁵⁴ A *Magyar Hírmondó* című, Rát Mátyás által szerkesztett lap 1781. júniusi száma tud arról, hogy az amerikai parlament „dicséretekkel teljes írással tisztelte

⁵¹ Johann Hübner (1668–1731) a korai felvilágosodás német pedagógiai írója.

⁵² Ugyanekkor írja enigmatikus, a Múzsáktól való búcsúvételi szövegeit is.

⁵³ Vö. A *Spanyolok Peruban vagy Rolla halála*.

⁵⁴ A lyoni Akadémia Raynal abbé (Guillaume Thomas François Raynal, abbé de Raynal, 1713–1796) sugalmazására az 1770-es években pályázatot írt ki abban a témában, hasznára volt-e Amerika felfedezése az emberiségnek, ha igen, hogyan lehet megőrizni, sőt növelni e hasznot, ha nem, hogyan lehet jóvátenni: *Si la découverte de l'Amérique a-t-elle été nuisible ou utile au genre humain? S'il en résulte des biens, quels sont les moyens de les conserver et de les accroître? Si elle a produit des maux, quels sont les moyens d'y remédier?* A pályázat leadási határidejét 1790-ig meghosszabbították, a pályadíjra Raynal 1200 livre-et ajánlott fel. Több, mint negyven pályázatot küldtek be, a díjra azonban egyiket sem tartották érdemesnek. Raynal abbé e kérdésre több kiadást megért munkája 9. kötetében válaszol (az 1790-ben kiadott, tízkötetes változatban): *Réflexions sur le bien et le mal que la découverte du nouveau-Monde a fait à l'Europe = Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, 1780, vol. 9.

volt meg” Raynal abbét a két Indiáról szóló könyvéért, de azt is megemlíti, hogy a párizsi püspök nyilvános megsemmisítésre ítélte a könyvet.⁵⁵ A korszak olvasói az Amerika-probléma iránt érdeklődtek. A komáromi *Mindenes Gyűjtemény* 1789. évi I. része a „kafféval” való kereskedésről cikkezett (427–429.), a II. Kolumbusznak Európába való visszatéréséről (22–27.), majd az „Amérikabélieknek” szentel írást (forrásjelölés: *Histoire de S. Domingue, Dictionnaire des Anecdotes*, 72–74.). A IV. negyedben Montesquieu *De l’Esprit de lois*-jának részlete bukkan fel *A törvényeknek ve-lejéről* (184–192., 193–204.), a további oldalakon ismét a „kávé plántáról” (392–400.), illetve „Américáról” (338–339.) szerezhettek ismereteket az olvasók.⁵⁶

Visszatérve a drámára, a szerző annyit árul el a szöveg címlapján, hogy „a spanyol historikus szerint” dolgozta ki munkáját. Kire utalhatott? Las Casas Domonkos-rendi szerzetesre gondolunk (1747–1565), aki az indiánok kipusztításáról írt megrázó részleteket *Historia de las Indias* című művében: „Fegyvert ragadtak és zsarnokaikkal szemben meg akarták magukat védelmezni”.⁵⁷ Nem tudjuk, ennek a műnek melyik kiadását ismerte Teleki Domokos, és az sem kizárt, hogy látta a *Fejérvári-Mayer-kódex* című, közép-amerikai művet is.

Az Erdélyi Múzeum, amely gróf Mikó Imre révén hozzájutott az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság szöveges anyagaihoz, rendelkezett egy pergamenbe kötött kolligátummal, benne Bartolomé de las Casas eredeti, 16. századi frankfurti nyomtatványával.⁵⁸ Teljes címe: *In Indiis patratae Indiarum devastationis, et excidii brevissima narratio*. Terjedelme 141 számozott lap előzésekkel és a traktátus utáni vitaanyag összefoglalásával. Címoldala hiányzik, a nyomtatók IV. Frigyes palatinus-hercegnek, bajor választófejedelemnek ajánlják. Élőfejek: verso: *Crudelitates Hispanorum*, recto: *In Indiis patratae*. Az olvasónak szóló ajánlásban Juvenalis *Satyrae*-jából való a 14. rész, és olvasható benne egy Vergilius-mottó is az aranyéhség bűnééről: „Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames?” (a számozatlan előzéklapokon). Tény, hogy a Teleki-műben több helyütt is megjelenik a hódítók kincséhségének bírálata. A Las Casas-kötet képmellékleteiről érdemes szólni, hasonlók inspirálták a 18. századi Amerika-műveket. A 28., 36., számozatlan lapok után a 38. kép a spanyolok és mexikóiak békés találkozását jeleníti meg. A 40. képen az látszik, hogy berontanak az indián király békés szórakozására, a trónteremben tánc és öldöklés, a 123. képen a 123. lapon: kínczölp, forró faggyúcsöpögtetést, munkákra hajtott meztelen nőket látunk.

Las Casas illusztrált munkája azonban nem egyetlen forrása vagy inspirálója a drámának. A marosvásárhelyi Teleki Téka anyaga – és annak a kancellár által kinyomtatott katalógusai, továbbá az V., immár a 20. század végén kiadott katalógus révén következtetünk a tudós magyar szerző néhány forrására (a tanulmá-

⁵⁵ „Ama híres francia tudósnak, Raynal pap úrnak azon könyve, melyet a két rendbeli indiai tartományok felől világra botsátott, Párisban tűzre ítéltetett...” Magyar Hírmondó, 1781. jún. 23., 388–389.

⁵⁶ Ír a lap a görögök színházi kultúrájáról is (*A görögöknek theatromjokról s Nézőszíneikről*, illetőleg értekező szöveget közöl Brumoy munkája alapján *A színház szükségessége és a színjátékok eredete*, IV. negyed, 405–413.). Az írások arra utalnak, hogy a színjátszás hivatalos megítélése javult a Habsburg Birodalomban.

⁵⁷ Bartolomé DE LAS CASAS, *Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról*, 1542. Az idézett rész az *Új-Spanyolországrol* című fejezetben fordul elő.

⁵⁸ Mai jelzete: 286765.

nyai idején Bécsben általa megismert művekre még nincsen biztos támpontunk). A Tékában megtalálható Charles Estienne munkája is, a *Dictionarium Historicum, geographicum, poeticum* (1633-ból);⁵⁹ de az Amerika-téma Teleki Domokos-féle megközelítése kapcsán Philippe Cluver klasszikus műve is szóba jöhet, az *Introductio a la geographia generalis veteris & nova* de 1697 (első kiadása 1629-es). William (magyarul: Vilhelm) Robertson amerikai története, amellyel Görög Demeter, a trónörökös nevelője és a bécsi magyar újság- és könyvkiadás kulcsembere is rendelkezett, magyarul jóval az ifjú gróf elhunytja után jelent meg Pesten (Patzkó Ferencz Józsefnél, 1807–1809 évszámmal), de az ifjú gróf olvashatta 1777-es angol nyelvű kiadását (*History of America*), vagy a még abban az évben kiadott, Johann Friedrich Schiller fordításában kézbe vehető németet.

A széki Teleki család a protestantizmus támogatója volt a 18. század folyamán, nagyváradi tartózkodása alatt Teleki Sámuel gróf a református egyház újraelakítása körüli, személyességbe torkolló konfliktusokból valósággal kimentette a helyi lelkészt, Keresztesi Józsefet. Teleki Domokos anyai nagynénje, Wesselényi Kata (1735–1788) könyveit Bethlen Zsuzsánna örökölte. Ezek között megtalálható volt a francia egyházi cenzúra által elítélt munka, a *Plaintes des protestants cruellement opprimés dans le royaume de France* című is, egy 1686-os kiadvány magyar fordítása.⁶⁰

A dráma közvetett forrásai között feltétlenül számolnunk kell olyan művekkel, amelyek tárgya az emberi méltóság, a kultúrák különbözősége és bennük az ember eredendő egyenlősége. Montezuma kérdezi Korteztől: „... a’ Te Nemzetedben semmi hasonlatosság nints é a’ miénkkel nyelvre vagy szokásokra nézve? Mert már azt ugyan látom, hogy természetdre és ruháidra nézve hasonlatosságtok nintsen velünk”.

Az is kérdés, hogyan értik meg egymást a különböző kultúrákban nevelődött emberek. Mit jelent a vallás tételeinek egyéni és kollektív követése? A Mexikó-drámában Kortezt kapitány (tétélesen ugyan meg nem nevezve) a *Tízparancsolatot* magyarázza Montezumának.

A fanatizmus campei definícióját sem hagyták ki fordításmunkájukból az Amerikáról szóló beszélgetős tankönyv magyar közreadói (Gyarmathi Sámuel és valaki), pontosan adták vissza magyarul a szöveg értelmét.⁶¹ Ennek bemutatása a szembenálló felek viselkedéskultúráját meghatározó vallásokra (politeizmusra és a keresztény monoteizmusra) értelmezve, kérdések és válaszok, bírálat és védelem változatokban jelenik meg Teleki Domokos színművében. A szöveg a mexikóiak vallásgyakorlatának magyarázatát és elítélését tartalmazza, és ez a kettős értékítélet követhető az európai hódítók agresszivitásának keresztény indoklására vonatkozóan is.

A Vitzliputzli istennév megnevezteteti Campe Amerika-könyvében a gyermekeket, apjuk erre megmagyarázza nekik a nyelvek és vallások különbözőségét. A már említett Las Casas-művel egyéb, a független államisággal kapcsolatos nyomtatvá-

⁵⁹ *Dictionarium Historicum, geographicum, poeticum* de Carolus Stephanus apud Iacobum Crispinum Genève MDCXXXIII. (a mű első kiadása 1537-ből való).

⁶⁰ Jelzete a Teleki Tékában: Tq 312 c.

⁶¹ Kampe II., 112, Kampe II., 85–86.

nyok vannak egybekötve.⁶² Az önvédelmi háború jogosságának kérdését a 18. századi művelt magyar nemesség körében tárgyalták, ezt jelzi Barcsay Ábrahám erdélyi származású testőr levele is Orczy Lőrinchez, de az ókori historikus, Lucanus művének, a *Pharsaliának* kedveltsége is Bessenyeieék körében (Bessenyei György el is kezdte fordítását).⁶³ Ő volt az is, aki Bécsben folytatta a Verseyhy Ferenc által elkezdett és már 1791-ben abbahagyott, egyébként Teleki kancellár feleségének ajánlott (és a kancellár anyagi támogatásával elkezdett) Millot-mű, a világtörténet magyarrá fordítását.⁶⁴

Pécsy Ödön Molnár János *Magyar Könyv-ház* című recenziós könyvsorozatában az Amerika-téma iránti érdeklődést számszerűen is kimutatja, amikor megállapítja, hogy a kiadvány 1783. évi első szakaszának 19 útleírása közül 13 vonatkozott Amerikára.⁶⁵ Az, hogy a kiadvány következő szakasza Schlözer Amerika-leírását hirdeti, még inkább jelzi a műveltebb magyar olvasók érdeklődését „Nyugat-India” iránt⁶⁶ (és tudjuk, Schlözer egykori tanítványai Magyarországon is képviselték a tőle tanultakat, ebbe a módszert is beleértve⁶⁷). A gyarmatosítás kérdése foglalkoztatja ekkor az európai gondolkodókat és az államtudományok iránt érdeklődőket különösen. Schlözer, akivel Gyarmathi és Johann Christian Engel (általuk pedig maga Aranka György) Erdély-története okán vitázott, Amerika földrajzi leírására vállalkozott 1777-ben kiadott könyvében. Ekkorra azonban már a magyarok körében számos röpirat, de főként sok magánlevél és szépirodalmi mű népszerűsítette a lelkiismereti szabadság kérdését.

Teleki egyáltalán nincs egyedül a magyar szerzőként számon tartott írástudók sorában Amerika-témájával. Az *inkászok* címmel Körmöczy János (1762–1836) tudós unitárius szerzőtől is, aki göttingai és jénai egyetemeken neveltje, fizikatanár, majd kolozsvári unitárius püspök volt, fennmaradt egy kézíratos szöveg, amely véleményünk szerint a francia nyelvű Marmontel-mű bevezetéséből származó részlet magyar megfelelője.

A 19. század elején használt poétikai példatárban is található egy levélműfajban alkotott Montezuma-monológ, a Csokonai Vitéz Mihály által említett francia (De) la Harpe tollából. Montesquieu, aki Egyed Péter megállapítása szerint „az egész történelemre volt kíváncsi”, és elméleti rendszerébe a Közeli- és Távolsági-Keletre, illetőleg az amerikai kontinensre vonatkozó társadalmi-politikai, az erkölcsökre

⁶² Például a *De Iure belli belgici adversus Philippum regem hispanorum nobilis Belgae ad Potentissimos, ac setu et occasu Maximorum imperiorum om orenissimons christiani orbis principes*, Hagae comitis ex officina Alberti Henrici, MDXCVIII.

⁶³ Bessenyei György prózában magyarított Barcsay javaslatára keveset a *Pharsaliából*, Lucanus eposzából, amelyet *A Polgárháború* néven is emlegetnek; ezt ki is nyomtattatta Pozsonyban 1776-ban. Vö. Egyed Emese szerk., *„Mennyei Barátom!” Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez (1771–1789)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 236.).

⁶⁴ A kérdéstről bővebben PENKE Olga, *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák*, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 167.

⁶⁵ Pécsy Ödönt idézi Závodszy Géza. ZÁVODSZKY Géza, *Az Újvilág és a felvilágosodás kori Magyarország = Uő, Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*, Korona Kiadó, Budapest, 1997, 46.

⁶⁶ Vö. ZÁVODSZKY Géza, *i. m.*, 46. (a *Magyar Könyv-ház* 1783. II., 131. számára hivatkozik).

⁶⁷ Lásd a kérdéstről BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 272.).

és szokásokra vonatkozó ismereteket építette be,⁶⁸ széles körben ismertté lett a magyar olvasók körében akkor is, ha az 1748-ban megjelent mű korán tiltójegyzékre került. Teleki József, aki Teleki Sámuellel egy időben tartózkodott európai tanulmányúton, megvásárolta a mű 1750-es kiadását.⁶⁹ Az ifjú Teleki Domokos szoros kapcsolatot tartott fenn ezzel a rokonával. Az erény és a becsület megjelenítési formái, amelyek a Teleki-drámában megfigyelhetők, a Montesquieu-mű mélyebb ismeretére vallanak.

Itt jegyezzük meg, hogy Voltaire értekezése, a *Traité sur la Tolérance* (1763) a Teleki Téka régi darabja.

Antonio Solís de Rivadeneira (1610–1686) jelentős műben mutatta be az amerikai viszonyokat (Cortés, López de Gómara és Bernal Díaz műveit használja fel munkájában).⁷⁰ Könyvének van egy 1783-as spanyol kiadása is.⁷¹ Solís művében, az 1684-ben megjelent *Historia de la conquista de México, población y progresos de la América septentrional, conocida por el nombre de Nueva España*-ban fontos a Tlascala-probléma: kifejti, hogy a tlascalaiak Montezumát nem támogatják mint függetlenségük megszüntetőjét. E Solís-munkában előforduló nevek is szolgálhattak forrásul Teleki Domokos számára: a műben (és külön az *Indice*-ben⁷²) a következő személynevek is megjelennek: Diego Velasquez, Pilpatoe, Motezuma (így!), Xicotencal, Diego Ordaz, Gonzalo de Sadoval, Quatimosín, Pedro de Alvarado, Cucumazin. Teleki Sámuel Tékájában a Solís-műnek egy 1730-as kiadása is megvolt: *Histoire de la Conquête du Mexique* (Traduit de l'Espagnol), Paris.

„A theátrumra való alkalmaztatására nézve...” Érzékeny vitézi játék

A nyájasságtól a csoportos kivégzés tényéig vezet a dráma gyors tempójú akciója. A Teleki Domokos által létrehozott drámaszöveg – a részletes színhely- és színpadképleírások következetessége, a rendezői utasítások okán – történelmi-kulturális tájékozottságról, határozott filozófiai nézőpontról és tényleges színpadismetről tanúskodik.⁷³

Gondolkodhatunk azon, milyen színházkép jegyében valósította meg a szerző az általa használt történelmi és ifjúsági művek színpadra alkalmazását.

Velencében már 1733-ban bemutattak ilyen tárgyú operát, Vivaldi volt a szerző. A Carl Heinrich Graun segítségével II. Frigyes által szerzett, *Montezuma* című, francia nyelvű, Berlinben 1755-ben előadott operában van Pilpatoe nevű szereplő. Az 1771 januárjában Firenzében játszott *Motezuma* (!) két kasztrált énekes közül az

⁶⁸ EGYED Péter, *Szabadság a filozófiában*, Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003, 126.

⁶⁹ Vö. BALÁZS Péter–PENKE OLGA, *Montesquieu műveinek és gondolatainak fogadtatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon*, ITK, 2012/1, 5.

⁷⁰ Amerika-története előtt Solís drámai művekkel (amolyan évődő hangnemű, udvari szerelmi komédiákkal) vált ismertté az olvasóközönség előtt.

⁷¹ Németül a könyv jóval Teleki Domokos halála után jelent meg: *Geschichte der Eroberung von Mexiko: Aus den Spanischen des Don Antonio de Solís*, L. G. Förster kiadása, 1838.

⁷² Ez a mutató nincs benne a 1809-es kiadásban.

⁷³ Volt honnan tanulnia: a család értékelt a színházat, lásd erről KERÉNYI Ferenc, *A színházjáró Telekiek. Kis művelődéstörténeti traktátus a 18. századból = Úó, Színek, terek, emberek. Irodalom és színház a 18–19. században*, Ráció, Budapest, 2010, 9–18.

egyik szintén Pilpatoe stímmjét énekelte. Ennek az utóbbi operának a szövegekönyve Vittorio Amedeo Cigna-Santi műve, zenéjét Mozart barátja, Josef Mysliveček szerezte. A szereposztásban egy Teutile-szereplő is felbukkan (tenor).

Véletlen műve is lehet, de valószínűbb, hogy az Európában tanulás céljából, majd gyógyulást keresve utazgató ifjú gróf látott ilyen előadást. Pierpaolo Polzonetti emlékeztet arra, hogy II. Frigyes kamarása, zenei tanácsadója, Francesco Algarotti (1712–1764) *Saggio sopra l'Opera in musica* című, 1763-ban megjelent munkájában a közép-amerikai őslakosságot az erény meggestesítőjeként, Hernando Cortést pedig agresszív térítőként ábrázolta.⁷⁴

A színhelyek váltakozása az erőviszonyok alakulását jelzi: a mű cselekménye szabad téren kezdődik – a tascalaiak által a fővároshoz vezetett spanyolok rácsodálkoznak Mexikó/Tenochtitlán kitérő látványára, aranybányákban reménykednek. A záró jelenet szabad tere már a spanyolok szálláshelye előtt van, és a máglyákat a mexikóiak halálra ítélt vezéreinek rakták. A nyílt és zárt színhelyek sok eszköz nélkül is jelezni képesek, hogy a mexikóiak vagy a spanyolok térfelén zajlik a cselekmény.

A kezdő és a záró jeleneteken kívül, amelyek szabad téren játszódnak, zárt és félig nyílt terekben történnek az események, és hangoznak el a tettértékű mondatok: ilyen színhely a trónterem előcsarnoka, a trónterem, az első tanácsos szobája, Korte szállításának előtere, a rabbá lett Montezuma szobája a spanyolok szállásán, Korte szobája. A színpadkép gyors váltásait segítené a kolozsvári szöveg számított kis térábrája és a cselekmény szabályos struktúrája. Ezenbelül a mexikói és spanyol haditanácsok szabályos egymásutánja, az elfedő és a leleplező mozzanatok (szavak, cselekedetek) sorozata a figyelmet nem hagyja lankadni.

Sajátos és a korban sem elterjedt jellemzője a drámai műfajnak az itt követhető: a szereplői karakterek előzetes, részletekbe menő meghatározása; általában az operalibrettókban lelhető fel: például II. Frigyes *Montezuma* operája szövegekönyvében. *Les Incas du Pérou* címmel Rameau-tól 1735-ben Párizsban operát is játszottak (ebben, akárcsak Marmontel *Inkái*ban a vulkán központi szerepet kap). Voltaire *Alzire*-jét már említettük. Egyébként Voltaire e művének 1736-ból van egy olyan kiadása is, amely az *Alzire* paródiáját is tartalmazza.⁷⁵ Az egzotikus nevű Alzire Voltaire művében Montezuma lánya. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert Teleki Domokos darabjának, mint jeleztük, női szereplője nincsen. Voltaire olvasta Antonio de Solís művét, és idézi is *Essai sur la poésie épique* című munkájában.⁷⁶ Marmontelt pedig, Voltaire tudós bizalmasát, a magyar szerzők által kedvelt és gyakran fordított, idézett íróat a hódító Cortés alakja érdekelte.

⁷⁴ POLZONETTI Pierpaolo, *Italian Opera in the Age of the American Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 114.

⁷⁵ [VOLTAIRE] *Alzire ou Les Américains* tragédie de M. de Voltaire avec la parodie De Messieurs Romagnesi et Riccoboni. Nyolcadrét méretben, Amsterdam Ryckhof fils Libraire MDCCXXXVI (1736). Mindkét darab verses!

⁷⁶ Marmontel felhasználta az *Observateur littéraire*-ben és abban a bevezetőben, amelyet 1748-ban az *Henriade* elé szánt. Vö: Monique DELHAUME-SANCIAUD, *L'Amérique = Jean-François Marmontel, Un intellectuel exemplaire au siècle des Lumières*, Sous la direction de Jacques WAGNER, Mille Sources, 2003, 103–124.

A magyar Voltaire-, illetőleg Marmontel-recepció felől megközelíthető tehát Teleki Domokos tárgyválasztása. 1789. augusztus 26-án olvasták fel az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatát* Párizsban. Voltaire az emberi jogok nyilatkozata ismeretében bírálta a klérust az észelvűség alapján, tételesen is a kereszténység egyes hitelveit; ezt főleg az erőszakos térítések okán, több helyütt, de *A lisszaboni szerencsétlenség* (*Le désastre de Lisbonne*) című munkájában különösen megragadhatjuk.⁷⁷ Hogy ezt a művet Dessewffy József fordította magyarra – Szilágyi Ferenc kutatásai derítették ki.

Tény, hogy a protestáns értelmiségiek a 18. században a felvilágosodás egyes nálunk népszerű gondolkodóinak írásait (mint Helvétius, Diderot, Rousseau) gyakran mint a katolicizmus bírálatát értelmezték, és II. József türelmi rendeletéből kiindulva alkalmazták saját egyházuk és híveik helyzetének megvilágítására. A katolikus egyház színjátékkal térítő (vagy a katolikus egyházba való visszatérítésre irányuló) módszerére Varga Imre tér ki a *Történelem a színpadon* című kötet egyik tanulmányában,⁷⁸ különösen annak *Evangelikus darabok a vallásüldözésről* című alfejezetében.⁷⁹ Pintér Márta Zsuzsanna a történelmi témát szélesebb kitekintéssel tárgyaló monográfiájában már Teleki művét is említi, értékeli a benne felismerhető színjátéki tudatosságot, de túlírtnak és ezért játszhatatlannak tartja, az erkölcsi kérdések színpadi bemutatásának szándékát hangsúlyozza a dráma minősítésekor.⁸⁰

Föltehető a kérdés, hogy a dráma megírásának ideje, a publikálás szándéka hogyan hozható összefüggésbe a felvilágosodás emberképével és kultúrafogalmával. 1791-ben az országyűlés elfogadta azt a törvénycikket, amely szentesítette a protestánsok szabad vallásgyakorlását. Ez aktualitást is ad a dráma megírásának. A széki Teleki család kolozsvári levéltárában⁸¹ latin nyelvű kézirat tárgyalja a magyar királyság területén zajlott felekezeti vitákat 1790–1811 között (jelzete 463), ez jelzi a család érdeklődését a protestantizmus újabb kori története iránt is, illetőleg a kereszténység és az emberi jogi kérdések összekapcsolásának lehetősége iránt.

Montezuma úgy utal állama krónikáira, az írott hagyományra, ahogy Teleki Domokos korában az Approbata és Compilata Constitúciókra vagy éppen a Tripartitumra hivatkoztak: „Mit mondaszsz? Peligoalnak: ennek nevét nem említik a régi Történetek’ jegyző Könyvei.” (Montezuma nem hiszi, amit Kortez a mexikóiak óséról és történelméről állít).

Az uralkodó személyének kérdését úgy veti fel a darab, hogy nem marad kétség afelől: a király személye nem sérthetetlen, méltósága erkölcsi tartásától, feljegyelei és az ország fegyvertára illetőleg hadserege lététől függ: „néked némelly helyekenn beszélenni fogták, hogy én a’ halhatatlan Istenek közzé tartozom, és hogy

⁷⁷ Ez utóbbi magyar fordításának kézírata is az Erdélyi Nyelvművelő Társaság gyűjteményében (későbbi kiadásra elfogadott anyagában) „kötött ki”. Rejtőzködő fordítójának személyét Szilágyi Ferenc Dessewffy Józsefben jelölte meg az Aranka György-levelezés alapján: SZILÁGYI Ferenc, *Egy nevezetes Voltaire-költemény fordítása a 18. századból = Uő, Az ész világa mellett. Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998, 180–196.

⁷⁸ VARGA Imre, *A felekezeti és nemzeti elnyomás visszhangja = VARGA Imre, PINTÉR Márta, Történelem a színpadon, Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, Argumentum, Budapest, 2000, 173–187.

⁷⁹ VARGA Imre, *i. m.*, 177–187.

⁸⁰ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, L’Harmattan, Budapest, 2019, 374.

⁸¹ Kolozsvári Állami Levéltár, Fond Teleki de Gornesti, 437.

az én hatalmom az egekig ér, – De nézd az én karomat! (: *karját megmeziteleniti*;) nem hús és tsont é ez? – Esmerd meg abból hogy egy halandó emberrel szóllaszsz, a’ kinek jóllehet másoknál hatalmasabb és nemesebb, mégis minden halandókkal egyenlő természete vagon” – mondja Montezuma Kortezenek.⁸²

A kolozsvári kézirat (Ms 342)

A mű szerkezete a következő: címoldal, a szereplők felsorolása, a szereplők karakterei, maga a dráma hat felvonásban (tehát nem háromban, ahogyan Ferenczi Zoltán említi monográfiájában).⁸³ Teleki Domokos beiktat a műbe egy sajátos szöveg részt, amelyben aprólékosan bemutatja a szereplőket: *A szereplők karakterei*. Itt a szerző a főbb szerepek elemzését adja, amivel megkönnyíti a rendező (korabeli kifejezéssel: a regisseur) munkáját. A folyó szövegben megadott, némely esetben igencsak terjedelmes lélektani portré a dialógusok és cselekedetek közvetettsége előtt közvetlenül is jelzi a szerző értékpreferenciáit az általa teremtett művészi társadalomban. A műnek, mint mondtuk, női szereplője nincsen, a történet egyértelmű szándékát, a história színpadi megjelenítését nem ékesíti, bonyolítja, alakítja szerelmi epizód vagy cselekményszál. A családi élet meghittsége egyetlen részben jelenik meg, mégpedig a hatásos zárójelenetben, amikor az ifjú a hat máglyára ítélt mexikói katonatiszt egyikéhez, a fővezérhez, apjához (Qualpopocához) lép; a helyi tradícióban nevelkedett, vallási meggyőződését nem tagadja meg, és ezzel apjához hasonlóan ő is a halált választja.⁸⁴

Hogy a történelmi dráma szerzői szándékát ellenőrizzük, a szereplők azonosítását külső referenciákkal is megkísérelhetjük. Alább jelezzük, fiktív vagy a történelmi forráskutatás által is azonosított szereplőről van szó.

A történelmi forrásokból ismert nevek: Montezuma, Xicotenkál, Qualpopoca, Cacumatzin, Hernando Cortés, Pedro Alvarado, Gonzalo Sandoval, Velázquez de León, P. Juan Diaz.

„Qualpopocának Fija” a korszak gyermekszereplőinek garantált sikerét juttathatja eszünkbe,⁸⁵ saját nevet nem kap; „A Topibzin/Topilzin Mexicai Fő-Pap” kifejezés jelentése: kis királyunk/kis urunk; 1-ső Tisztjei Qualpopocának, névtelenek; „Papok”, „Sok Udvariak, Mexicoiak, Test-Őrzők, a’ Spanyolok, Tascalaiak és Zempoallaik⁸⁶ Serege, Mexica Népség” – a csoportos szereplőket jelzi így a szerző (ilyen csoportot a kor gyakorlatában 2-3 személy is alkothat...).

Jelen szövegkiadásunk a Kolozsvárt őrzött kéziratos példányra épül elsősorban, amelyet az ifjú gróf belépőjének is tekinthetünk az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaságba. „Az Author ezen munkáját az Erdélyi Nemes Magyar Társaság

⁸² *A Spanyolok*, 5v.

⁸³ Lásd FERENCZI, *i. m.*, 280.

⁸⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a Mexikóban megerősödött nyelvi revitalizációs program és a nahuatl nyelv mellett a rekonstruálható, helyi indián kultúra sajátos terméke az a dal (címe *Mostlá*), amelyet a nahuatl nyelven alkotó költő, Hernan írt, helybeli énekművész ad elő saját gitárkísérettel: ez halottas ének, így ér véget: „apánkkal leszek”.

⁸⁵ Vö. TAR Gabriella Nóra, *Deutschsprachiges Kindertheater in Ungarn in 18. Jahrhundert*, LIT Verlag, Berlin, 2012 (Thalia Germanica, 13.).

⁸⁶ Beszűrt a: Zempoallaik.

könyvtárába bé-ajánlja”⁸⁷– olvasható benne, vagyis a művet megőrzésre letétbe helyezte a szerző a korban a szövegkritika és könyvkiadás nagy reménységének tartott Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság könyv- és irattárába. Kartonkötésű, az Erdélyi Múzeum gyűjteményéből került a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba.

Dramaturgia

„Atya: Minek kell elébb meg-esni Miklós mikor valami néző játékot akarnak mutatni?

Miklós: Fel kelletik elébb vonni a Superlátot.

Atya: Heljes, no már látod é? ma én-is tsak é’pen a’ Superlátját akarám fel-vonni az én Históriaimnak, holnap pedig maga-is a’ mi Vitézünk Kortés meg-jelenik a’ néző heljen.”⁸⁸

„Atya: Nó már gyermekeim a’ Játék nézőhelj fel-nyitattott, a’ Superlát fel-vonattott, mindjárt meg-látjátok a’ mi Vitézünket elő-jönni”⁸⁹ – olvassuk Campe Amerika-könyvében.

A nagyvilág ismeretét nem a protestáns szokások szerint, kérdezz-felelek egységekből, hanem hosszabb elbeszélő részeket időnként megszakító és a társalgás kommunikatív helyzetét újra- meg újratételező hozzászólások, kérdések, bonyolultabb szerkesztményeinek sorozatából állítja össze, és a színházi előadás helyzetét megteremtve fokozza a várakozást, erősíti közlendőjének a képzelet működését serkentő látványelemeit.

Campe (vagyis mesélő szereplője, az apa) azonban leghamarabb nem is Hernando Cortés, hanem Velázquez, a spanyol sereg második embere jellemzését adja. Qualpopocát pedig, a mexikói főtisztet, egy második Brutusnak nevezi.⁹⁰

A magyar drámában a hódítók és meghódítottak szembenállását nemcsak a színpadi cselekmény, hanem a szereplői karakterek előzetes szerzői bemutatása is jelzi. A szerző minden egyes szereplő jellemzésekor kitér arra, következetes vagy ingadozó természetű emberről van-e szó, a jellemességet többnyire az egyértelmű viselkedéshez köti.

A legnagyobb figyelmet az előzetes bemutatásban maga Montezuma, Mexikó uralkodója kapja, továbbá főtisztje, Qualpopoca, az ellentétes táborból pedig Diego de Thoro.

A spanyolok közt Teleki Domokosnál Velázquez „megfontolatlan spanyol ifjú”; Diego-Ordáz, Alvarado, Sandoval csoportos szereplőt alkotnak, kemény katonák, nem oly hevesvérűek, mint Velázquez. Közülük – legalábbis az előzetes jellemzésben – Sandoval a legkevésbé kegyetlen.

Diego de Thoro érzékeny és racionális személy, a drámában egyértelműen pozitív beállítást kap. Értéktételei okán a szerző alakmásának tekinthetjük. Xicotenkált, a tlascalai vezért, aki tehát a mexikóiaktól igazolt át a spanyol sereghez, kegyetlen

⁸⁷ Ez olvasható a kolozsvári kézirat (a továbbiakban) SM címlapversóján.

⁸⁸ Kampe II., 21. (Huszon egyedik Elő-beszéllés)

⁸⁹ Kampe II., 21. (Huszonkettedik Elő-beszéllés)

⁹⁰ Kampe II., Kortés 328.

és durva személyként állítja be a drámaszerző. Más darabokban a zsoldos, a lázadó, a pártoskodó katona ilyen. Montezuma tanácsosait a szerző megfontolt, bölcs személyeknek írja le. A fővezért érzékenysége, sőt elvhúsége miatt szinte sztárrá avatja. Qualpopoca mexikói vezér: „nemes lelkű, határozott egyszersmind érzékeny ember aki szókimondó fiacskájával szinte egy személyt képez. A vallásához hű marad.” Olyan döntés megindító helyzetében jeleníti meg őt a dráma szerzője, mint amilyeneket az „athleta Christi”-szereplőtípusban láthatott a korszak bibliai vagy középkori-barokk kori tárgyú színpadi műveiben. Pilpatoé vezér: „Jó katona és szenvedélyes ember, hazafias érzelmeit nem titkolja.”

A darabnak nincsen női szereplője, a híres La Malinche/Marina utalásszerűen sem fordul elő benne, a szerelmi szál hiányzik teljességgel belőle. Szerepelnek azonban benne papok. Spanyol pap a darabban P[ater] Juan. A szerző a mexikói papok közül Pilpatoét nevesíti. Lelkészek szerepeltetése a Habsburg-állam korabeli színpadán nem volt megengedett – ez a tényező is akadályta lehetett volna a színpadi előadásnak.

Fontos a gesztusok rendszere, az elvárt viselkedésformák megmutatása vagy az utalás a szertartások különféleségére: az ismerősök és az idegenek személyközi vagy reprezentatív kapcsolattartásának változataira, az istenséggel vagy istennel való kapcsolat sajátosságaira, a mozdulatok, a tárgyak, az emberi testek bonyolult összefüggéseire. Teleki Domokos protestáns keresztény neveltetése és feladatvállalásai ellenére is kíváncsinak, türelmesnek bizonyul a keresztény világréptől erősen eltérő hitvilág és szokásrend iránt. Van érzéke a diplomácia gesztusnyelve iránt, Cortés első Montezumánál tett látogatása jelenetét ilyen szempontból is utasításokkal látja el (ezeket később a cenzor javaslatára törli).

Egyértelmű a politikai közlendő: az egyes társadalmi csoportok, a népek nem mentesek az eredendő bűntől: itt a spanyolok bűne az erőszakos fellépés, de nem ártatlanok a mexikóiak sem: népcsoportokat fosztottak meg függetlenségüktől (itt a konkrét utalás Tlascala népére vonatkozik), és nem riadnak vissza a hazugságtól (lásd Qualpopoca titkos és sokáig be nem vallott katonai megbízatását).

Az olvasónak és a nézőnek kell a konklúziót megfogalmaznia, amely szerint a világ történelme nem egyszerűsíthető le ártatlanok és gonoszok összeecsapására.

A látványosságot a csoportok mozgása a vedutaszerű szabad tér (az első jelenetben) és a teremelsők színes díszítése nyújtja: „A’ falak sokféle színű szőnyegekkel vagynak bévonva, a mellyekben festett figurák láttszanak helyenhelyen, u.m. veress, kék és tarka madarak, egygyes fák, viaskodó emberek, sok fegyverkezett Mexicanusok – Mind ezeknek kell a’ falonn láttszani. – A’ béménő és óldal ajtók egészen arannyal boritva vannak. A szobának bal oldalán egy thronus forma kar-szék, és a’ mellett 3 nagy ülő-székek, – A fal mellett több kerek karatlan székek vagynak.” A székek használata a színpadon a 18. századi színházi gyakorlat része.

Noha az őslakosok ábrázolása többnyire a meztelen testek megmutatásával járt, a darabban meztelenségről nincs szó (legfeljebb annyi, hogy a vendégek köszöntése után a mexikóiak „elfedik magukat”), a vonulásban mezítlábas mexikóiak alakulata is részt vesz. Fejdíszekről, tolldíszekről nincs említés a drámaszövegben.

A *Spanyolok Mexicóba* drámának tartalmi rokonsága (gyarmatosítástörténet) az *Inkle és Járíkóval* mutatható ki, de eszmei rokona Csokonai Vitéz Mihály *Cultura* vagy *Pofókja* is az emberi jogok és az élettervek, a hagyományos tudás és a gondolkodás konfrontációja tekintetében.

Pintér Márta Zsuzsanna könyve⁹¹ azt sugallja, hogy a történeti drámák eredetileg az iskola oktatási módszerének elemeit képezték. A *Magyar Hírmondó* 1793. augusztus 2-án a következőket közli olvasóival:

„Eperjes városában, közönséges egzámenek tartattak ezen hónapnak nyóltzadik és következő napjain, az evangélikusok oskolákban, mellyekre nagy számu Halgatók gyülekeztek öszve mindenfelől, (...) A Grammatisták, kiknek professzorjok T. Petry Tamás Úr, bé fejezték Júl. 11-dikén a magok ditséretes egzámenjeket, egy szép Magyar Vig-Játékkal (comédiával), mellynek tzelja vala, a mostani környülállásokhoz képest különösen meg-kivántató igaz Patriotismusra (haza-szeretetre) való hatható fel-buzditás. Elő-fordultak ezen komédiában: a hadisegittség-adások, a Katona-szedés (verbuválás), a Frantzia-fogás, és az le-fogottaknak bátorságos helyre való szállítások s.a.t. Olly nemes magyar vitézi tűz gerjedett ezeknek szemlélésére a több ifjuságban is, hogy kész lett volna, azon hevenyiben a tsata-mezejére ki-állani a Játéknéző helyből. Bár minden Teátromokban hasonló tárgyakról játszanának gyakrabban, ez idő szerént; mint sem szerelmeskedésekről, mellyre éppen nem szükséges a közönséges buzditás”.⁹²

Szén Károly a magyar jakobinusok perében 1791-ben az őt kihallgatóknak beismerte, hogy 1790 telén a pesti színházban meghallgatta August Kotzebue *A nap szüze* című drámájában az *Öljétek meg a papokat, öljétek meg a királyokat!* szavakat. A pest-budai magyar színészet történetében nyugat-európai tipológiai párhuzamokat keresve Kerényi Ferenc – leginkább Kotzebue színpadán – az egzotikus környezetben is megjelent érzékenyjáték egyetemességét hangsúlyozta, amely szerinte „a természeti népek erkölcsi fölényének gondolatát” népszerűsítette.⁹³

A történeti drámáknak az oktatás rendszerébe való beillesztése Pintér Mártaféle hipotézisét *A Spanyolok Mexicóba* esetében (mint sejthető tervet) meg tudjuk erősíteni. A mexikói őslakosok jogfosztásának kérdését, a kulturális különbségek komoly drámai tételét Teleki Domokos drámája a vulgarizáló történetkritika kátyúit kerülgetve fogalmazza meg. A cenzori jellegű szöveg írója az aggódó és ekkor már igencsak lojális apa, Teleki Sámuel kérését teljesíthette, amikor a darab megjelentetését nem javallotta (a belpolitikailag kiélezett időszakban).

⁹¹ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *i. m.*

⁹² *Magyar Hírmondó*, 1793. II., 172–173.

⁹³ Kerényi Kotzebue-Károlyi Ferenc, *A nap szüze* című darabjának recepcióját vizsgálta. *Magyar színháztörténet, 1790–1873*, KERÉNYI Ferenc szerk., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 65.

„Tanulnyak belőle józanan, emberül gondolkodni”. Célzat

A gondolkodásra tanítás idézett javaslata a könyvvizsgáló szövegéből származik. A drámában foglaltak közreadásának a cenzor az ifjúság nevelésében látná értelmét – az olvasás módusát, nem pedig a színpad nyilvánosságát használva. *Erkölcsei philosophiája* szerint Benke Mihály fontos szerepet szán a nevelésben bizonyos műfajok olvastatásának (útleírás, memoár stb.)⁹⁴ Összefüggésbe hozható ezzel a nevelésére bízott nemes ifjú útleírásának publikálása.

Maga az ifjú gróf cselekvőleg kapcsolódott be az iskolaügy megújításának korabeli kísérleteibe. *A vallás és erkölts summás tanítása. A nevedékeny ifjúság elméjéhez alkalmaztatva* című, Bécsben 1798-ban megjelent könyvhöz, amely egy német nyelvű katekizmus általa készített fordítása, bevezetőt írt, ebben a gondolkodásra nevelés fontosságát jelenti ki.⁹⁵ A mű részletesebb értelmezését Kolumbán Vilmos Józseftől olvashatjuk *Ifj. Teleki Domokos kátéfordítása* címmel.⁹⁶ A mű forrása, amint erre Kolumbán Vilmos József rámutat, Cleynmann bécsi protestáns lelkész munkája. A fordításhoz illesztett előszó szerint az ifjú Teleki az istenismeret forrásának a természeti teológiát tekinti, az erkölcsöt, főleg az erkölcsös cselekedetet a dogmák fölé helyező koncepciója alapján eltér a kálvinista hagyománytól. Kolumbán Vilmos József a munka történeti jelentőségét hangsúlyozza: „Teleki Domokos saját elhatározása alapján készítette el és adta ki a katekizmust, mint fordítást és kompiliációt. Ezért kiadása után sem a református Főkonzisztórium, sem az egyház érdemben nem foglalkozott vele. Későbbi története mégis figyelemre méltó: 1806 után kezdetét vette a konfirmáció bevezetése körüli vita és Teleki kátéja lett az az alap, ahonnan el lehetett indulni”.⁹⁷ Protestáns keresztény neveltetése Teleki Domokos bölcséleti, politikai-filozófiai érdeklődését nem akadályozta, a dráma polemikus, modern hitvitajellegű részei ilyen értelemben is figyelmet érdemelnek. A színjátszás a nyilvánosság terével kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy van (valamilyen) közönsége, amelyhez mindenféle információt hatásosan kíván eljuttatni. A színházi cenzúrát éppen ennek a hatásnak ellenőrzésére, szabályozására alkalmazták. Ebben az esetben a szerzőt a cenzor észrevételei elkedvetlenítették, az elkezdett átdolgozásról alig néhány oldal után lemondott.

Szörényi László a jezsuita iskolai színjátszás és az államformáról való gondolkodás összefüggéseit egy 18. századi, Savoyai Jenő-drámában vizsgálja, és megállapítja, hogy nyolc diáknál soha nem volt több a színpadon, továbbá az allegorikus szereplők jelenléte is azt a tételt erősíti meg, hogy a monarchia a legcélravezetőbb államforma.⁹⁸ Czibula Katalin, Révai Miklósnak, a magyar akadémiai törekvések koncepciózus képviselőjének színdarabfordítását mint a sonnenfelsi színházújító törekvések meghonosítási kísérletét mutatja be.⁹⁹ (Sonnenfels a pásztorjátékot – általában a színpadot – nem latin szövegekkel operáló és nem olasz típusú zenés

⁹⁴ BENKE Mihály, *Az erkölcsi philosophiának eleji*, I., 19.

⁹⁵ Karl Cleynmann (1775–1833) bécsi, majd pesti protestáns lelkész német nyelvű munkájáról van szó.

⁹⁶ KOLUMBÁN Vilmos József, *Ifj. Teleki Domokos kátéfordítása*, Studia Doctorum Theologiae Protestantis, 2013, 201–212.

⁹⁷ KOLUMBÁN Vilmos, *i. m.*, 211.

⁹⁸ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 252.

⁹⁹ CZIBULA, *i. m.*, 334.

darabként, hanem a nép nyelvére fordítva és erkölcsi kérdések megjelenítésére kívánta felhasználni.)

A cenzor javaslatára a szereplők számát a szerző megpróbálja csökkenteni: egyik marosvásárhelyi kéziratvariánsban látszik, ahogy a néma szereplők, a spanyol és mexikói tanácsosok száma az áthúzások révén egyre kevesebb. Diego Ordazt, a kegyetlen spanyol szereplőt is kiveszi a szereplők sorából, a kereszténységéről töprengő megállapításai élet pedig elveszi („Mit? Szentségtörés!” helyett azt írja: „Mit mondasz egy felszenteltnek?”), vagy magukat a megállapításokat kihúzza („és megmutatnátok a sok boldogságot, melyet e világra az hozott, a kinek képe a kereszten vagyon – mert hiszen az a fakereszt magában akár tiszteltessen, akár nem mind egy – az magába éppen olyan Bálvány, mint a Vitzliputzli”), lemond a protokolláris viselkedés részletezéséről is (Kortez: – Udvarlok felségednek. Nem ülünk, hanem állva leszünk tiszteletre. Montezuma: – Üljetek le kérlek, im az ülőhelyek – üljetek. Kortez (*leülve*)). A színpadképet magyarázó rajzról is lemond, szöveggel helyettesíti. Az átjavítást hamar félbeszakítja, új változat nem készült.

Nincs tudomásunk arról, hogy Erdély kancellárjának fiát az úgynevezett jakobinusperben gyanú érte volna. Munkaadója, Ürményi József királyi személynöki hivatalából kegyvesztettként távozott. Beosztottja, ifjú gróf Teleki Domokos május 15-én vált meg tiszteletbeli jegyzői hivatalától,¹⁰⁰ a mozgalom halálra szentenciázott tagjai kivégzésén jelen volt (ott kellett lennie?), azután utazott Bécsbe. De ha az Amerika-dramát Teleki Domokos saját kora allegóriájaként fogjuk fel (és nem hiszünk a címlapra jegyzett évszámoknak), akár az 1794–95-ös esztendő magyarországi-erdélyi eseményeire is ráismerhetünk a történelmi példázatban.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy ifjú gróf Teleki Domokos drámája, *A Spanyolok Mexicóba* hatalmas tudásanyag sajátos teátrális szintézise. 16–18. századi történeti, antropológiai, filozófiai, teológiai szövegek kritikával kezelt egybeszerkesztése, amely rendelkezik a drámaműfajnak a korban elvárt formai jegyeivel: a szükséges struktúrával (felvonások, jelenetek), scenikával (szereplők helyzetekben való viszonyba hozása), sőt rendezői utasításokkal (a legapróbb látvány- és mozgásrészletekre is kitérő utasító szövegekkel), de a lélektani és társulatvezetői ismereteket igénylő információkkal is (az egyes szerepkörök mint embertípusok bemutatása, ezáltal a játéktípus és a szükséges öltözék sugallása). A felvilágosodás racionalizmusa, filantropizmusa, vallásitolerancia-vágya mutatkozik meg abban, ahogy tárgyat kezeli. Nem válik sematikussá a bemutatás: noha a szerző egyértelműen a bennszülöttek pártján áll, közöttük is láttatja a politikailag kockázatos széthúzást, az eredendő bűnöket, a szomszédos tascalaljai leigázását és így elégedetlenségük kiváltását, a nagyok közti őszinteség (voltaképpen a felelős nyelvi viselkedés) hiányát, amely szintén katasztrófa-hoz vezet. Törekszik arra, hogy a spanyolok között is különböző viszonyulásformákat mutasson ki, és ezáltal minél több szereplőjét tegye emberileg egyénítetté. Ez a törekvés újdonságnak számít a kor magyar színjátszásában.

¹⁰⁰ „15 Maji resignálván Honor. Nnotariusi Hivatalomat...” Teleki Domokos kéziratnaplótöredéke.

Nemcsak azt látjuk, hogy a világ földrajza és történelme (ebben a politikai erőviszonyok változása is) érdekelte az ifjú Teleki grófot, hanem azt is, hogy a drámának köze lehetett a korabeli oktatási reformelképzelésekhez, azáltal, hogy a népszerű Campe-könyvsorozat egy darabjának magyar színpadra alkalmazására vállalkozik, és filozófiai erkölcsi problémák sorát veti fel az iskoladrámák hagyományát is folytató, bár a modern drámákra inkább jellemző egyénítésre törekvő módon. Szabadtéri előadásra alkalmas lett volna a nagyszámú szereplőt igénylő darab (ilyent az iskoladrámák és a hivatásos színházi előadások között is találunk, például a csoportos szereplőt is igénylő darabok esetében, amilyen a vitézi játék), de záró jelenete, az erőszakos halál előkészítése és jelzése világi témájú, magyar nyelvű színműben ekkoriban még nem fordul elő. Az időben hosszasabban játszódó, így a klasszikus szabályokhoz nem ragaszkodó darab, a színpadi megjelenés (öltözetek, alig fedett testek), a színpadkép festői vagy nagyszerű volta, a különleges díszletelemek (a főisten szobra) a romantikus színház felé való elmozdulást jeleznek, a közölt információk és rendezői utasítások egyértelműen a hivatásos színjátszás vagy legalábbis a drámaíró filozófusi, színpadi szerzői autonómiáját mutatják.

Egyed Emese

Rövidítések

A: Ausztria
F: Franciaország
fr.: francia, franciából, franciául
H: Hollandia
irod.: irodalmi
L: Lengyelország
lat.: latin, latinból
len.: lengyelül
M: Magyarország
mit.: mitológiai
N: Németország
ném.: németül, németből
nyelvúj.: nyelvújítási
nyj: nyelvjárási
O: Olaszország
ol.: olaszul, olaszból
R: Románia
rég.: régies
rom.: románul
Szl: Szlovákia
szl.: szlovákul
tört.: történelmi
udv.: udvariassági

Mutatók

Személynevek

- Algarotti, Francesco: 141
- Alvarado, Pedro: Pedro de Alvarado y Contreras (Badajoz, Extremadura, Spanyolország, kb. 1485 vagy kb. 1495 – Guadaluajara, Új-Spanyolország, 1541. július 4.) spanyol konkvisztádor és Guatemala kormányzója. A Hernán Cortés vezette 1519-es, az azték birodalom elfoglalására irányuló expedícióban hadnagyként vett részt. 7, 9, 14–16, 18–19, 26, 85, 89–91, 94–96, 98–100, 102, 118, 133, 140, 143–144
- Alzire (irod.): 141
- Amschell, Anton von: 129
- Apajaka (irod.): tkp. Axayacatl (uralk. 1469–1481) azték uralkodó, Montezuma apja 14–15
- Aranka György: 124, 126, 128, 130, 133–134, 136, 139
- Baranyai Mihály: könyvtáros a marosvásárhelyi Református Kollégiumban 124
- Barcsay Ábrahám: 134, 139
- Barcsay László: 134
- Benke József: színész 136
- Benke Mihály: filozófus 129, 147
- Bernal Diaz: Juan Bernal Díaz del Castillo 140
- Bertieri, Joseph: 129
- Bessenyei György: 127, 139
- Bethlen Zsuzsánna grófnő: Teleki Sámuel kancellár felesége 128, 130, 138
- Biró Annamária: 139
- Bod Péter: 128
- Boér Sándor, K.: 127, 134
- Bolyai Farkas: 127, 134
- Bossuet, Jacques-Bénigne: 135
- Campe, Joachim Heinrich: 132–133, 135–136, 138, 144
- Carolus: valószínűleg Carolus I, spanyol Habsburg családból származó I. Károly (1500–1558, uralk.: 1515–1556) 19
- Cigna-Santi, Vittorio Amedeo: 141
- Cleyermann, Karl: bécsi protestáns lelkész 147
- Cluver, Philippe: 138
- Cornides Dániel: történész, paleográfus 129
- Cortés, Hernán: Hernán Cortés de Monroy y Pizarro, Marqués del Valle de Oaxaca (1485–1547) Korteiz spanyol főkapitány 7–11, 13–16, 18–24, 26–30, 36–44, 50–56, 59–62, 69–71, 73–79, 81, 85–102, 110–113, 116–120, 126–127, 132–133, 135, 138, 140–145, 148
- Csokonai Vitéz Mihály: 136, 139, 146
- Czetter Sámuel: 123, 134
- Czibula Katalin: 147

- D. Nagy Anikó lásd Deé Nagy Anikó
 Dannenmayr, Matthias: 129
 Deé Nagy Anikó: 123–124, 125, 130
 De Las Casas, Bartolomé: 137
 De Thoro (Toro) Diego (irod.): 7, 9,
 16, 18–19, 21, 36, 38–39, 41, 44,
 50, 56, 59, 65–67, 69, 71–75, 78,
 80–81, 85–86, 89–94, 99–101, 116,
 118–121, 125, 126–128, 144
 Demeter Júlia: 126, 134–135
 Dessewffy József: 142
 Diaz, Juan pater: Juan Díaz (Sevilla;
 1480–Puebla; 1549) az arma-
 da klerikusa és káplánja volt a
 Kubába és a Yucatán félszigetre
 tervezett Juan de Grijalva vezette
 expedícióban (talán álnéven ép-
 pen ő a szerzője az Itinerario de
 la armada-nak). Később Hernán
 Cortés és Pedro de Alvarado
 káplánja 7, 36, 38, 39, 42, 44,
 56–57, 125, 145
 Diderot, Denis: 142
 Duero, Andrés: 133
 Dugonics András: 125, 169
- Éder Zoltán: 130
 Egyed Péter: 139–140
 Endrődi Sándor: 134
 Engel, Johann Christian: 139
 Escalantes, Juan: Juan de Escalante
 (Escalante, Cantabria, Spanyolor-
 szág, ? – Veracruz, Mexikó, 1519)
 spanyol katona, kapitány Cortés
 hadjáratában, Tenochtitlán bevé-
 telével végződött 41, 72, 119, 127
 Estienne, Charles: 138
- Ferenczi Zoltán: 128, 143
 Fessler, August Ignaz: 125
 Fontenelle, Bernard le Bovier de: 135
 II. Frigyes: 140, 141
- G.T.D. lásd Teleki Domokos
 Gelei József: 132
 Gazzaniga, Pietro Maria: 129
 Görög Demeter: 133, 138
 Graun, Carl Heinrich: 140
 Gyarmathi Sámuel: 132–133, 133,
 138, 139
- Helvétius: 142
 Hugo, Victor: 126
 Hübner, Johann: 136
- II. József Habsburg császár és ma-
 gyar király: 142
 Juan Pater lásd Diaz, Juan
 Junker K.A.: 133
 Juvenalis: 137
- Kakumatzin Tezkukoi Kis Király:
 Cacumatzin Texcoco vezére,
 Motezuma/Moctezuma császár
 unokaöccse 7, 14, 16, 25, 26,
 30–31, 106–107, 114, 143
 Károlyi Antal gróf: 134
 Karpe, Franz Samuel: 129
 Kemény Kata: 133
 Keresztesi József: 128, 138
 Kerényi Ferenc: 146
 Kolumbán Vilmos József: 147
 Kortez spanyol főkapitány lásd
 Cortés
 Kotzebue, August von: 136, 146
 Kovásznai Sándor: 128
 Körmöczi János: 139
- La Harpe: 139
 La Malinche: 145
 Lessing, Gotthold Ephraim: 126
 Liebl, Johannes Ignatius: 129
 Liebtog, Martin: 128, 128
 II. Lipót Habsburg császár és magyar
 király: 142

- López de Gómara: 140
 Lucanus: 139
- M. Nagy Ottó: 133
 Mammon (mit.): vagyon, itt: a pénz-
 éhség metaforája
 Marina (irod.): 133
 Marmontel, Jean-Francois: 139, 141,
 141
 Mastalier, Carl: 129
 Mayer, Joseph: 129
 Metzburg Georg Ignace L.B.: 129
 Mikó Imre gróf (1805–1876): 137
 Millot abbé: 139
 Misliveček, Jozef: 141
 Molnár János: 139
 Montesquieu: tkp. Charles de
 Secondat, comte de Montesquieu
 139
 Montezuma: a Montezuma,
 Motezuma, Moctezuma,
 Moteuczoma vagy
 Motecuhzoma névvariánsok
 Mexico-Tenochtitlan legendás
 uralkodójára utalnak a források-
 ban, II. Moctezuma 7–8, 12–17,
 20–30, 36–37, 39–40, 42, 44–45,
 47–55, 59–62, 64, 79, 81–83, 102,
 103–105, 108–116, 127–128, 135,
 138, 140–145, 148
 Mozart, Wolfgang Amadeus: 141
- Nagy Sámuel (Pathy Nagy Sámuel):
 131
 Narváez: 133
 Naszályi János: 133
- Olmedo: tkp. Bartolomé da Olmedo
 rabváltó szerzetes (–1524) Cortés
 környezetében, nagy szerepe
 volt a bennszülöttek (főleg nők)
 keresztény hitre térítésében 38
 Orczy Lőrinc: 134, 139
- Ordáz, Diego: D. Ordaz Spanyol
 kapitány, Diego de Ordaz (Diego
 de Ordás; 1480 Castroverde de
 Campos, Zamora tartomány,
 Spanyolország – 1532 Santo
 Domingo partjainál) spanyol
 felfedező és katona Cortés sere-
 gében, Kuba meghódításában
 is részt vett Diego Velasquez de
 Cueillar oldalán 7, 9, 16, 18, 26,
 36, 37, 40–41, 44, 50, 53, 85, 89,
 93–96, 98–100, 115, 118–119, 121,
 144, 148
- Pataki Sámuel: orvos 130
 Péczeli József: 134–136
 Pécsy Ödön: 139
 Pehem, Joseph Johann Nepomuk:
 129
 Peligoal, Pelogoal (irod./mit.): 27–28,
 30
 Petry Tamás: 146
 Pilpatoë: Wiliam Robertson Ameri-
 ka-könyvében Teutile-vel együtt
 a mexikói király követei. Cortést
 próbálják lebeszélni arról, hogy
 Mexikóba tartson seregével 8, 10,
 17, 31, 33, 45, 109–112, 114–115,
 145
 Pingeling, Gottfried Christian: 132
 Pintér Márta Zsuzsanna: 142, 146
 Polzonetti Pierpaolo: 141
 Pomorangta: itt: mitológiai név 118
- Qualpopoca: Couahpopoca azték ve-
 zető és a katonai hadmozdulatok
 irányítója abban a periódusban,
 amikor Montezuma Xocoyotzin
 azték császár idején a spanyol
 konkvisztádorok az azték-spa-
 nyol viszonyok válságba jutá-
 sakor Hernan Cortez emberei
 elfogták a császárt, és véget is
 vetettek az azték birodalom lé-

- tének. Qualpopoca meg is ölt és fogságba is vetett az adóról való vita következtében konkvisztátorokat – egyet a legfőbbek közül is. Válaszul Cortez arra utasította Montezuma császárt, rendelje el elfogatását és visszavitelét Tenochtitlánba, az azték fővárosba – ennek következtében került aztán sor máglyára küldésére a Templo Mayor előtt 8, 10, 26–27, 31–32, 36, 41–45, 48–50, 54, 56, 62–67, 69, 70, 71, 72, 73–74, 76–80, 82–84, 86–92, 94–95, 97–103, 107, 109–110, 113–120, 127–128, 143–145
- Quatimozin lásd Kakumatzin
- Queralkoál/Queralcoal, Quetzalkoal (mit.): isteni ős 17, 22–23, 25, 27–28, 30, 39, 44–45, 127
- Rameau, Jean-Philippe: 141
- Rát (Ráth) Mátyás: 136
- Raynal abbé: Guillaunme Thomas François Raynal 136–137
- Révai Miklós: 147
- Reyberger, Anton: 129
- Rhédey Ádám: 128
- Rhédey Zsuzsánna: 128
- Robertson William: 133, 138
- Rousseau, Jean-Jacques: 142
- Sandoval, Gonzalo: Gonzalo de Sandoval (Medellín 1497 – Palos de la Frontera 1528), spanyol konkvisztátor (Mexico). Kubába jutva kapitány lett 1518-ban. 1519-ben Hernán Cortés-szel kezdeményezője volt Mexico meghódításának 7, 9, 14, 16, 18–19, 26, 36, 37, 40, 43–44, 50, 69–70, 89–100, 115, 121 143–144
- Schanza, Wenceslaus: 129
- Schiller, Johann Friedrich: 138
- Schlözer, August Ludwig: 139
- Seelmann Károly: 126
- Sipos Pál: 129
- Solís de Rivadaneira, Antonio: 140, 141
- Sonnenfels, Joseph von: 147
- Székely László, Boros-Jenei: 136
- Szén Károly: 146
- Szent István magyar király: 131
- Szilágyi Ferenc: 142
- Szörényi László: 135, 147
- Teleki Ádám: 134
- Teleki Ferenc: 128
- Teleki Domokos (1750–1824): 123
- Teleki Domokos, ifjú gróf: (1773–1798) 123–124, 126, 129–130, 133–138, 140–146, 149
- Teleki Ferenc: ifjú gróf Teleki Domokos öccse 130
- Teleki József széki gróf (1738–1796): 129, 140
- Teleki Mária: ifjú gróf Teleki Domokos testvére, Rhédey Ádám felesége 128
- Teleki Sámuel széki gróf (1739–1822): 130, 136, 138, 140, 146
- Teutile (irod.): mexikói vezér, alakja egy Montezuma-operában is előfordul 17
- Topilzin, Topilzin Mexicai Fő-Pap: tkp. méltóságnév, jelentése: mi urunk 8, 37, 45, 47, 60
- Tsezogonor (mit.): itt: mexikói istenség neve 118
- Ürményi József: 136
- Velázquez/Velásquez de Leon: Diego Velázquez de Cuéllar (1465, Cuéllar, Spanyolország – 1524. június 12., Santiago de Cuba, Kuba) spanyol konkvisztátor és

Kuba kormányzója volt 7, 9, 11,
16, 18–19, 26, 36–37, 39, 40, 42, 44,
46, 50, 53–54, 56, 59, 69–73, 75,
78, 80–81, 85–89, 91–96, 98–102,
111–112, 115, 120–121, 135,
143–144

Verseghy Ferenc: 139

Vitzliputzli (mit.): Huitzilopochtli
had- és napistenség az azték
mitológiában, a mexikóiaknál
főisten 35, 39, 45, 77, 83, 97, 105,
118 138

Vivaldi, Antonio: 140

Voltaire: 135, 140–141, 142

Watteroth, Heinrich Joseph: 129

Wesselényi Ferenc: 128

Wesselényi Kata: 138

Wiser, Johann Siegfried: 129

Závodszy Géza: 139

Xicotenkál Tlascalai Vezér:

Xicotencatl II Axayacatl, az ifjabb
Xicotencatl-nak is nevezték
(1521-ben halt meg), herceg és
hadvezér 7, 9, 12, 40, 44, 79–81,
85, 89, 91, 93–95, 98–100, 115,
143–144

Földrajzi nevek

Amerika: 130, 139

Bálványos (ma: Torja község része, R): 131

Bálványos vára (tört.): Szamosújvár egykori területén (ma: R) 131

Basel (S): 128

Bécs (ném. Wien, A): 7, 129, 134, 138

Berlin (N): 140

Breslau (len. Wrocław, L): 126

Buda: 126, 134

Cholula: Puebla város melletti terület, másképpen a Nagy piramis, egykori vallási központ 17, 70, 114

Erdély (tört.): 130, 131

Eperjes (szl. Prešov, Szl): 146

Európa: 19, 141

Firenze (O): 140

Hamburg (N): 132

Istapalapa, Iztapalapa: ma: a mexikói szövetséges terület 16 tartományának egyike a terület keleti részén. Központjának mai neve Iztapalapa de Cuitláhuac 133

Kézdivásárhely (rom. Târgu Secuiesc, R): 131

Kolozsvár (rom. Cluj, R): 123, 134, 143

Komárom (ma: M/Szl): 132, 136–137
Közép-Amerika: 123

Leiden (H): 128

Magyarország: 139

Marosvásárhely (rom. Tîrgu-Mureş, R): 123, 124

Mexicó, Mexikó: 7, 10, 13, 26, 36, 53–54, 63, 71, 83–84, 90, 101, 105–106, 109, 114–116, 119, 121, 127, 132, 141

Navatlaka (mit.): értsd: a navatl ország (véltetően a ma nahuatl terminussal jelölt nyelvet használók országára utal 22

Párizs: 141, 142

Pest: 130, 134

Pozsony (szl. Bratislava, Szl): 134

Sáromberke (rom. Dumbrăvioara, R): 128, 129

Szamosújvár (rom. Gherla, R): 131

Tabasco (tört.): ma: állam Mexikóban (fővárosa Villahermosa) 17

Tenochtitlán (tört.): Mexikó egykori fővárosa 141

Teutile: tkp. helynév (San Pedro Teutila, Mexikó Oaxaca állambeli települése) 17, 141

Tezkuko: Texcoco város volt az azonos nevű tó partján, mai neve Texcoco de Mora 26

Tlascala (tört.): ma: Mexikó egyik állama 37, 40, 79, 81, 116, 127, 145

Utrecht (H): 128

Várad, Nagyvárad (rom. Oradea, R): 128–129, 134

Velence: 140

Veracruz/Vera-Cruz (tört.): Veracruz ma: Mexikó egyik állama 7, 41, 127–128

Zempoalla (tört.): tkp. Cempoala,
Zempoala, történeti helynév,
ma: nemzeti park, területén hét
lagúnával Úrsulo Galván megyei
jogú városhoz tartozik (Mexikó
Veracruz államában) 17, 36–38,
81, 127

Intézménynevek

Bécsi Egyetem: 129, 134

Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár: 124,
133, 144

Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság: 124, 130, 133, 136

Jénai Mineralógiai Társaság: 130

Mindenes Gyűjtemény: 134, 134, 137

Református Kollégium, Marosvásárhely: 123, 129

Teleki Téka, Marosvásárhely: 123,
124, 128, 129, 133, 137, 140

Theresianum: 129

Magyarázó szójegyzék

auctoritas, auctoritas (lat.): tekintély
author (lat.): szerző

bagagia, bagage (fr.): csomag
baldachinum (arab): ernyő, textil
anyagú mennyezetrész (ágy stb.
fölött)

baromáldozat (rég.): állatáldozat
bibliotheca (lat.): könyvtár
brasselet (fr.): karperec

candide (lat.): egyenesen
character, caracer (lat.): jellem
commissio (lat.): megbízatás
contentus (lat./fr.): elégedett
cortina (ol.): színházi függöny
crisis (lat.): bírálathely

decoratio (lat.): díszítmény, itt: szín-
padkép
Diaeta (lat.): országgyűlés
dictál (lat.): parancsol

Egészséggel! (rég.): köszönés formula
elementum (lat.): elem
előlfutói (nyelvúj.): értsd hírnökei
emberi nyom (rég.): évszázad
émetten (rég.): ébren Gyarmathi
Okoskodva tanító nyelvemléké-
ben előfordul
Etelka: Dugonics András regénye
(Etelka, egy igen ritka magyar
kis-asszony Világos váratt,

Árpád és Zoltán Fejedelmink
ideikben, 1788)
executio, executio (lat.): végrehajtás,
itt: kivégzés

fel-abároltatnak (rég.): megfőzetnek
firhang (ném.): függöny
frigyes (rég.): szövetséges
fundál (lat.): alapít
Furiák, tkp. fúriák (mit.): riasztó női
külsője mitológiai lények

Gloria! (lat.): Győzelem!
grátzia (ol., udv.): kegyesség

hadijúss (rég.): hadi jog

instrumentumok (rég.): itt: hangszerek

juss (lat.): jog

kisztettem (rég.): buzdítottam

librorum revisor (lat.): könyvvizsgáló
lutskoltak (nyj.): locsoltak az
Affinitásban: lutskolás (vocab.
russico-germanico hungaicum)

majestas, majestas (lat.): méltóság
mars (lat./ném.): katonai induló
megalázásodat (nyelvúj.): köszönté-
sedet
megvizsgálhatatlanok: itt: kiismerhe-
tetlenek

mulatni (rég.): időt tölteni

vizita (lat.): látogatás

oriental (fr.): keleti

pakét (fr.): csomag

parola (fr.): itt: jelszó

pártos: itt: rebellis

páter (lat.): szerzetes

Planum (lat.): terv

repetáltathatik (lat.): meg lehet
ismételni

resolutio (lat.): döntés

scéna (gör.): színpad

scena (lat.): jelenet, színpad

sententzia (lat.): itt: halálos ítélet

sententzia (lat.): ítélet, itt: halálos
ítélet

splanirozva (ném.?): beborítva

suffixum (lat.): a névszóhoz járuló
toldalékszócscsa, rag

summa (lat.): összeg

szemöldök fa (rég.): rendsz. falusi
épületekről szólva: az ajtó, ablak
félfáit felül egybefogó (a szélével
rendsz. a falfelületből kiugró)
deszka v. kisebb gerenda.

szinmutató (nyelvúj.): színlelő, nem
őszinte

theátrum, theátrum (lat.): színház,
itt: színpad

trutzoljunk (ném.): dacoljunk

tyrannus (lat.): uralkodó, itt: zsarnok

udvariak (rég.): az uralkodói udvar
személyzete

udvarol (rég.): tiszteletét teszi

Ujj világ (rég.): az amerikai földrész

viszonitja (nyelvúj.): viszonozza

viszontaglom (nyelvúj.): viszonzom

Felhasznált irodalom

ALBERTAN-COPPOLA, Sylviane (textes réunis par), *Réponses chrétiennes a la critique des Lumières*, Textes réunis et présentés par Société Française d'Étude du Dix-huitième Siècle, s.l., 2013 (Lire le Dix-huitième Siècle).

BALÁZS Péter–PENKE OLGA, *Montesquieu műveinek és gondolatainak fogadtatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon*, ItK, 2012/1, 3–21.

BARTHA KATALIN ÁGNES, *Kövesdi Boér Sándor: a világi színjátszás erdélyi mindenesé. Közelítés az általa létrehozott drámavilághoz*, Erdélyi Múzeum, 2003/3–4, 48–62.

BIELFELD, Johann Jakob, *Progrès des Allemands dans les sciences, les belles-lettres et les arts particulièrement dans la poésie, l'éloquence et le théâtre*, 1768.

BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 272.).

CAMPE, Joachim Heinrich, *Die Entdeckung von Amerika: ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute*, Hamburg, 1782.

[CAMPE, Joachim Heinrich], *Amerikának feltalálásáról, a gyermekek kedvéért Kampe J. H. által németül íratott hasznos és kedves könyv, melyet némely hazájok nyelvében gyönyörködők magyarrá fordítottak*, Kolozsvár, 1793.

[CAMPE, Joachim Heinrich], *Iffjabbik ROBINZON melly a' gyermekek gyönyörködésekre és hasznos multságokra németül KÁMPE J. H. által íratott, magyarrá pedig Gyarmathi Sámuel által-fordítottatott Az Harmadik Német Ki-adás Szerint Kolo'sváratt*, Nyomt. a' Reform. Koll. Betüivel, 1793.

CZIBULA Katalin, *Az alkalmi játéktól a rekreációig = Szín-játék-költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, Szerk. CZIBULA Katalin–DEMETER Júlia–PINTÉR Márta Zsuzsanna, Partium Kiadó–Protea Egyesület–reciti, Budapest–Nagyvárad, 2013, 329–336.

CsÚRY Bálint, *Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek. (Első közlemény)*, ItK, 1935/1, 34–58.

D. NAGY Anikó, *Ifjú gróf Teleki Domokos*, Erdélyi Múzeum, 1994/1–2, 25–50.

DEÉ NAGY Anikó, *Teleki Sámuel végrendelete* = NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina (szerk.), *MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Kosuth Kiadó, Budapest, 2016, 154–162.

DEHOUE, Danièle, *L'évangélisation des aztèques ou le pécheur universel*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2004.

DEMETER Júlia, *Hungarian School Theatre. A Short Survey = Színházvilág/Világszínház*, szerk. CZIBULA Katalin, Ráció kiadó, Budapest, 2008, 38–60.

DEMETER Júlia, „Palotás cselek” a színpadon. A hatalom legitimációs dilemmái az iskolai színpadon = DRÁMA-MŰLT/SZÍNHÁZ-JELEN. *Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin–EMÓDI András–JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Partium Kiadó, Kolozsvár–Nagyvárad, 2009, 151–168.

EGYED Emese (szerk.), „Mennyei Barátom!” *Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrínchez (1771–1789)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 236.).

EGYED Emese, *A Spanyolok Mexicóba (Plurális világok) = Uő, Láttató világok*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014, 175–181.

EGYED Emese, *A Spanyolok Mexicóba. Emberi részvét, emberjogi gondolat = Drámák határhelyzetben*. A 2012. szeptember 4–7-i nyitrai konferencia szerkesztett szövegei, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella–DEMETER Júlia–N. TÓTH Anikó–PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2014 (Europica Varietas Kiadványok, 33.), 247–261.

EGYED Emese, *A szeniális olvasó = A Telekiek és a kultúra. A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia tanulmányai*, szerk. BÁNYAI Réka, Teleki Téka Alapítvány, Marosvásárhely, 2017, 139–159.

EGYED Péter, *Szabadság a filozófiában*, Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003.

ESCHENBURG, Johann Joakim, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften*, Friedrich Nicolai, Berlin&Stettin, 1788.

FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár, 1897.

JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, *Az érzékeny színház*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2007.

KERÉNYI Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet, 1790–1873*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

KERÉNYI Ferenc, *A színházjáró Telekiek. Kis művelődéstörténeti traktátus a 18. századból = Uő, Színek, terek, emberek. Irodalom és színház a 18–19. században*, Ráció, Budapest, 2010, 9–18.

KOLUMBÁN Vilmos József, *Ifj. Teleki Domokos kátéfordítása*, Studia Doctorum Theologiae Protestantis, 2013, 201–212.

LA HONTAN, *Dialogues avec un sauvage*, Préface et notes: Maurice ROELENS, Éditions sociales, Paris, 1973 (Les classiques du peuple).

M. NAGY Ottó, *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 182.).

PAVERCSIK Ilona, *Az erdélyi könyvkereskedelem magyarországi kapcsolatairól a felvilágosodás idején*, Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 77–86.

PENKE Olga, *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák*, Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, L'Harmattan, Budapest, 2019.

POLZONETTI Pierpaolo, *Italian Opera in the Age of the American Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

RÓZSA György, *Czetter Sámuel (Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján)*, Művészettörténeti Munkaközösség Evkönyve, Budapest, 1952, 97–139.

[SOLÍS, Juan Antonio de], *Geschichte der Eroberung von Mexiko, Aus den Spanischen des Don Antonio de Solís*, 1838.

SZIGETI Jenő, *Tizennyolcadik századi lelkeszsorsok*, Egyháztörténeti Szemle, 2010/2. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szigetijeno-lelkeszsorsok.htm>

SZILÁGYI Ferenc, „Az ész világa mellett”. *Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998.

SZÖRÉNYI László, *Politikai iskoladráma Savoyai Jenőről és konzultáció az ideális iskoladrámáról = A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000, 245–253.

SWOJTKA, Mathias, *Lehre und Lehrbücher der Naturgeschichte an der Universität Wien von 1749 bis 1849*, Berichte der Geologischen Bundesanstalt, Band 83, Wien, 2010, 48–61.

TAR Gabriella-Nóra, *Deutschsprachiges Kindertheater in Ungarn in 18. Jahrhundert*, LIT Verlag, Berlin, 2012 (Thalia Germanica, 13.).

TELEKI Domokos, *A vallás és erkölcs summás tanítása. A nevendék ifjuságnak elméjéhez alkalmaztatva*, Bétsben, 1798.

TELEKI Domokos, *Reisen durch Ungarn und einige angrenzende Länder*, Ford. NÉMETH László, K. A. Hartleben, Pesth, 1805.

[TELEKI Domokos], *Egynéhány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*, Kiadott g.T.D. által, S. a.r. ÉDER Zoltán, Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

VARGA Imre, *A felekezeti és nemzeti elnyomás visszhangja = VARGA Imre–PINTÉR Márta, Történelem a színpadon, Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*, Argumentum, Budapest, 2000 (Irodalomtörténeti Füzetek).

VICZIÁN István–DEÉ NAGY Anikó, *Domokos Teleki, der erste Präsident der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“ = Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*, Dezső GURKA (Hrsg.), Gondolat Verlag, Budapest, 2015, 30–48.

[VOLTAIRE], *Alzire ou Les Americains*. Tragédie de M. de Voltaire avec la parodie De Messieurs Romagnesi et Riccoboni, Amsterdam Ryckhof fils Libraire, 1736.

[VOLTAIRE], *Álzir vagy az Ámérikánuok*. Szomorú játék. Mellyhez toldattattak a' régi és új Históriaának válogatott darabjai az ifjaknak gyönyörködtetésekre, PÉTZELI József, Komáromi Prédikátor által, Komáromban, Wéber Simon Péter Betűivel, 1790.

ZÁVODSZKY Géza, *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*, Korona Kiadó, Budapest, 1997.

Mellékletek

I. melléklet Kéziratfotó

145.
ket: — a mi Balványaink pedig a pokolbeli
dühöskének Isten Hűbonyái, a Furiák: — ezek
éhesek, ezek hasonjukostak — ezeket elégitjük
meg: az égőrakáfra mutatván: fember aldosa-
Eölköl. — És Te Kapitány! a Topilzin tífítit
vized — a Furiák Fő Pajja Te vagy!

Andonal Jól mondod Diego — ma Segá-
nyok vagyunk, Jót aroknál is kegyetleneb-
bek. — En' atkorom e mai Történetet! — a'
jövendő Világ is tudja meg, hogy én e főnöki
Dokkuállásba régt nem vettem — irtódom is
a Néptörnek tanija lenni. J. elmegy!

Velaquer Katonának a halálát hideg vér-
rel kell nézni tudni.

Diego J. Sajdalmas iridulattal! Szerentjét-
lenek! Dokkuállásunknak aldozatai! — At'ti
Ejeteket Mexicoban a kéjő Maradék min-
ket atkorva fogja bepelleni, — és az igaz ké-
reptyének minket még Jök Száradok múlva
is utálván, ohvalván a mai Történetet mon-
dani fogják: Ért felkedtek a kéreptyének,
kik a kéreptyéniséget nem érnették, — a'
Mammon és Wadylág verette lépéseiket, ke-
gyetlenleg és Dokkuállás követte nyomdoka-
kat — utálatos legyen emlékezetek! —

J. Diego az Égő rakáfra tekintvén, megir-
tóraját gestuffal kimutatja és lebessen
elmegy!

Er

II. melléklet A bírálat szövege

**A' Spanyolok Mexicoba. Szomorú Játék VI fel-vonásokba.
Az adott egedelem szerint ezen észrevételeimet bátorkodom közleni:**

Az egész munkából kitetszik a' jámbor szándék, melly a' Kereszténység lelke szerint utállja a' tsalárdságot, a' kegyetlenséget, az ártatlanok' elnyomását; a' melly undokságok szembe-tünöképpen kiütik magokat a' Spanyolok tselekedeteikben. Az elő-adás világos és érzékeny; 's ugyan azért kívánni lehet, hogy sokan olvassák, 's tanuljanak belőle józanan, emberül gondolkodni. De ha magára a' drammára tekintek, ugy látszik:

1ször hogy igen hosszú a.) Neu sit quinto productior actu fabula, Horatz. b.) Lumbi sedendo, oculi spectando dolerent. Plaut.

2szor A' játéknak elő-adására többek kívántatnának 130 személyeknél a' kitett planum szerint. Magok a'beszélgető személyek, a' szolgálkon kívül felettébb sokak. Pedig már 8–10 untig elegendők volnának.

3szor Egy Scenában Kelleténél többen beszélgetnek. Nec quarta loqui persona laborat. Horat.

4szer. A' játék tovább nyulad egy napnál. Pedig a' Drama triplicem inexorabili severitate unitatem postulat: aetionis temporis, loci.

5szor Az elmék nem tartatnak függőben. Az involutio fő mesterség.

6szor Omne genus scripti gravitate Tragedia vincit.

7szer A' halálos Sententia Kevés okkal támogatattik. Mindenik tsak egyet mond, 's pedig egész unalomig hosszsasan. Az egy Diego akarna az igaz ügy mellett fogni, de ő is reá áll végre, minden nyomos ok nélkül, a halálos büntetésre. És még neveltségessé is teszi magát.

8szor Qualpopoca' jelenlétében beszélgetnek a' Spanyolok a' Mexicoi néptől való félelmekről.

9szor A' Mexicoi nép semmi szivet sem mutat. El hagyja fogatni Tsászáriját, a' győzödelmes vezért. A' Papjaik meg sem jelennek, és éppen semmit sem tesznek az ősi religio' kedvéért; pedig annak le rontását illeti az egész igyekezet.

10szer Hihetetlen, hogy azon vérengező Birák egyszerre a' vadságról, a' fenyegetődzésről a' szelidségre, irgalmasságra térjenek a' Tsászár személyére nézve.

11szer Mi lett a' Tsászárból, hogy eggyezett-meg a' Spanyolokkal, egy Szó sints a' kivégeztetés után, noha ő volna a' fő személy, a' kinek sorsáról szükségképpen kívánna valamit tudni a' Hallgató.

12szer A' Spanyolok' rut tselekedetit semmi különös büntetés nem éri; sőt a' Szemre-hányás sem elég nyomos, mellyel Diego illeti őket. etc.

Már most a' Magyarságról is egy két szót.

1ször A' Spanyolok Mexicoba. Szomorú Játék VI Felvonásokba. Nints igazán grammaticae mondva. Mexicoban.

2szor Egynéhány deák ki-ejtéseket könnyen ellehetne kerülni. *Visitát ad, Majestassal item Contentusok* etc.

3szor Azon fület-sértő gerundiumok számtalanok, *hajtánd, lejénd*. Ez szerint így kellene beszélnünk: A' Tiszteléndő Papságnak az imádándó Istenről *betsüléndöb* buzgósággal kellene szólani.

4szer A' Tsászárhoz valék – Nints jól mondva. Szinte nints ez sem: *Tlascala, melly* p. 100. Szavának áll e? p. 69.

5ször. *Fojtatod* tisztedet p. 44. Ki tetszik csak ebből is, melly nem jó az *ly* helyett *j* semmi írásban. Sokszor egészszen meg változtathattya az értelmet.

6szor Általlyában az *Ortographia* igen változó, és nintsen meg határozot principiumokra véve.

7szer *Ne tartanók* meg ezen egyenlőséget, és több ilyenek heányosok. Az *ók* és *ők* = *ónk* és *énk* helyett csak ott jók, a' hol indeterminate van a' mondás p. o. Szívesen tisztelnök, ha meg érdemelné; Szívesen tisztelnénk az Urat nálunk etc.

8szor A' Magyar, a' hol csak lehet, el kerül a' több különböző mássalhangzók' összeütközését; csak ezen okból, ki-tetszik, ha a' ki-mondás nem mutatná is meg elegendő képpen, hogy jobb így írni p. o. *magzattya*, mint *magzatja*; *kertye*, mint *kertje*. t. i. A' j által változik az előtte való betüvé, mint *tollal*, nem *tolval* noha *val* a' suffixum. s. t. eff.

Az én tsekély ítéletem szerint leg jobb volna ezen drammbol egy *historica deductio* tsinálni, szinte úgy *dialogice* mint p. o. *Fessler* a' maga munkájiban, vagy *Dugonics* az *Etelkájában*, rövid részekre fel osztván a' munkát.

T. J. mk.

III. melléklet
Czetter Sámuel metszete



IV. melléklet

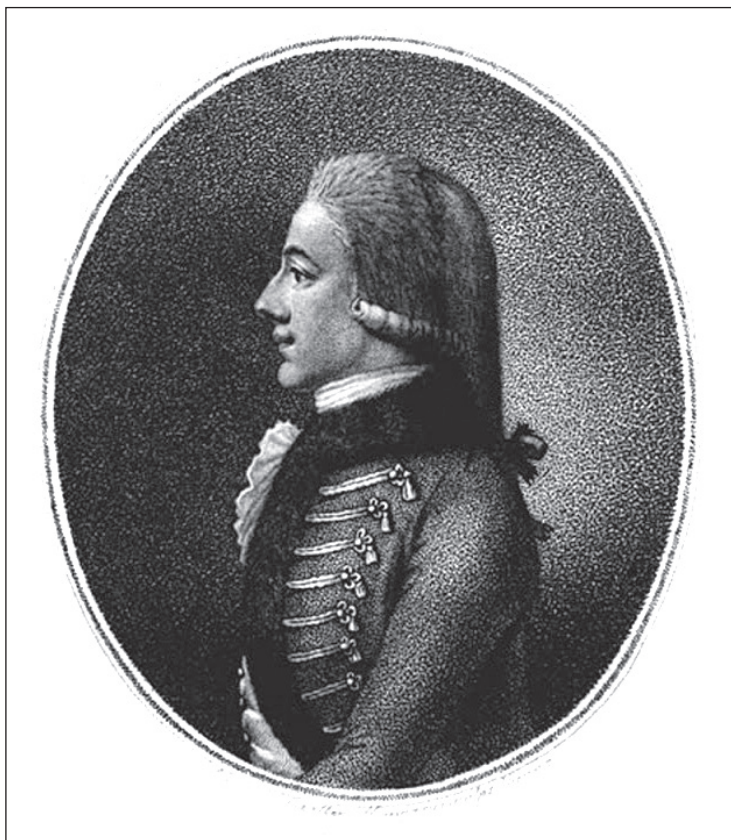
Joachim Heinrich Campe: *Die Entdeckung von Amerika: ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute*, Hamburg 1782. térkép-melléklete



[Joachim Heinrich Campe]: *Amerikának feltalálásáról, a gyermekek kedvéért...*, Kolozsvár 1793. térképmelléklete



V. melléklet
Czetter Sámuel metszete I. G. Teleki Domokosról



TARTALOMJEGYZÉK

I. G. Teleki Domokos: A Spanyolok Mexicóba. Szomorú <i>Játék</i>	5
Egyed Emese: Ifjú Gróf Teleki Domokos morális történetkritikája – drámában	123
Rövidítések	151
Mutatók	153
Magyarázó szójegyzék	161
Felhasznált irodalom	163
Mellékletek	167

